Ára: 2500 Ft

The Hungarian Language

Journal of the Society of Hungarian Linguistics

Managing Editor

DEZSŐ JUHÁSZ

Editors

TAMÁS FARKAS, MARIANN SLÍZ

Technical editor

PANNA SZABÓ

Editorial Board

JUDIT BÓNA, TAMÁS FORGÁCS,
KÁROLY GERSTNER, ISTVÁN HOFFMANN, LÁSZLÓ HONTI,
JENŐ KISS, PÉTER SIPTÁR, ANDRÁS ZOLTÁN

Advisory Board

SUSAN GAL (USA), DANILO GHENO (I), RIHO GRÜNTHAL (FIN),
VALENTIN GUSEV (RU), JÁNOS PÉNTEK (RO),
MAREK STACHOWSKI (PL), EBERHARD WINKLER (D)

CONTENTS

Cser, András: The mysterious world of consonant lenitions 257
Alberti, Gábor – Farkas, Judit: Syncretism in the person-hierarchy sensitive Hungarian conjugation 269
Rácz, Péter – Rebrus, Péter: A quantitative analysis of the variable linking vowel of Hungarian quasi-analytic verbal suffixes 299
Forgács, Tamás: Do those *who lick their fingers cut honey* or *bees?* 313

The history of linguistics. Pléh, Csaba: Zita Réger (1944–2001). – Kresztyankó, Annamária: On the 25th anniversary of Zita Réger's death – Korompay, H. János – Korompay, Klára: The correspondence of János Horváth és J. Béla Nagy 321
Reviews. Zoltán, András: Александр Евгеньевич Аникин, Русский этимологический словарь. Выпуск 1–20. [Aleksandr Evgenevich Anikin, An Etymological Dictionary of Russian. Issues 1–20]. – Diény, Hajnalka: Ildikó Bencze M., A metonímia megértése. Elméleti, kísérleti és korpuszalapú vizsgálatok a metonímiakutatásban [Understanding metonymy: Theoretical, experimental and corpus-based studies in metonymy research]. – Sebestyén, Zsolt: Helga Havasi-Kovács, Várnevek a középkori Magyarországon [Names of castles in medieval Hungary]. – Ferenczi, Gábor: Vilma Előry – Tibor H. Tóth – Károly Gerstner, Szóról – szóval. 150 írás három szerzőtől a Magyar Katolikus Rádió műsorából [On words – with words. 150 writings by three authors from a program of the Hungarian Catholic Radio] 346
Miscellanea. Szabó T., Annamária Ulla: The Hungarian language in the Carpathian Basin: 25 years of research, planning, and service. Jubilee conference of the Termini Hungarian Language Research Network. – Szigetvári, Péter: A veritable civilizer: Ádám Nádasdy (1947–2026) 372
Society news. B. Fejes, Katalin: János Nagy L. is 80. – Kocsis, Zsuzsanna: Klára Korompay is 80 377
Contributors 384

MAGYAR NYELV 122. ÉVF. 3. SZÁM * 2026.

MNY

MAGYAR NYELV

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

ALAPÍTVA: 1904-BEN

122.
ÉVFOLYAM

2026.
3. szám

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
BUDAPEST

Felelős szerkesztő

JUHÁSZ DEZSŐ

Szerkesztők

FARKAS TAMÁS, SLÍZ MARIANN

Technikai szerkesztő

SZABÓ PANNA

Szerkesztőbizottság

BÓNA JUDIT, FORGÁCS TAMÁS, GERSTNER KÁROLY, HOFFMANN ISTVÁN, HONTI LÁSZLÓ, KISS JENŐ, SIPTÁR PÉTER, ZOLTÁN ANDRÁS

Nemzetközi tanácsadó testület

SUSAN GAL (USA), DANILO GHENO (I), RIHO GRÜNTHAL (FIN), VALENTYIN GUSZEV (RU), PÉNTEK JÁNOS (RO), MAREK STACHOWSKI (PL), EBERHARD WINKLER (D)

TARTALOM

Cser András: A mássalhangzó-gyengülések rejtélyes világa 257
Alberti Gábor – Farkas Judit: Egybeeső alakok a személyhierarchia-érzékeny magyar igeragozási paradigmarendszerben 269
Rácz Péter – Rebrus Péter: A magyar kvázianalitikus igei toldalékok ingadozó kötőhangzójának kvantitatív elemzése 299
Forgács Tamás: *Mézet* vagy *méhet metsz, aki ujját nyalogatja*? 313

Tudománytörténet. Pléh Csaba: Réger Zita (1944-2001). – Kresztyankó Annamária: Réger Zita halálának 25. évfordulójára. – Korompay H. János – Korompay Klára: Horváth János és Nagy J. Béla levelezése 321
Szemle. Zoltán András: Аникин, Александр Евгеньевич, Русский этимологический словарь. Выпуск 1–20. – Dimény Hajnalka: Bencze M. Ildikó, A metonímia megértése. Elméleti, kísérleti és korpuszalapú vizsgálatok a metonímiakutatásban. – Sebestyén Zsolt: Havasi-Kovács Helga, Várnevek a középkori Magyarországon. – Ferenczi Gábor: Előry Vilma – H. Tóth Tibor – Gerstner Károly, Szóról – szóval. 150 írás három szerzőtől a Magyar Katolikus Rádió műsorából..... 346
Különfélék. Szabó T. Annamária Ulla: A magyar nyelv a Kárpát-medencében: 25 év kutatás, tervezés és szolgálat. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat jubileumi konferenciája. – Szigetvári Péter: Egy igazi civilizátor: Nádasdy Ádám (1947–2026)..... 372
Társasági ügyek. B. Fejes Katalin: Nagy L. János 80 éves. – Kocsis Zsuzsanna: Korompay Klára 80 éves 377
Számunk szerzői 384

TÁJÉKOZTATÓ A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁGRÓL

A Magyar Nyelvtudományi Társaságot illető közléseket (tagajánlás, elhalálozás, indítvány, javaslat, könyv- és egyéb adományok bejelentése) *Farkas Tamás elnök* címére (1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A) kell küldeni. – Az évi tagsági díj 6000 Ft, nyugdíjasoknak 4000 Ft, egyetemi és főiskolai hallgatóknak, gyesen, gyeden lévőknek 2000 Ft. Pártolói tagdíj 10 000 Ft. – A Társaságnak szánt pénzösszegek (tagsági díj, kiadványok ára, céltámogatás) a *Magyar Nyelvtudományi Társaság* címére küldhetők (*Bakonyiné Tóth Gabriella* szervező titkár: 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A, III. em. 337. szoba), vagy befizethetők a Társaság **Erste Bank 11991102–02102971 számú csekkszámlájára.** A Társaság köszönettel fogadja a személyi jövedelemadó 1%-ára tett felajánlásokat; **adószám: 19007665-1-42.**

Félfogadási idő: kedd (a felolvasó ülések előtt): 14–16.30, csütörtök: 10–12 óráig. Telefon (félfogadási időben): +36-1-485-5200/5121 mellék. Honlap: www.mnyt.hu, ímél: tarsasag@mnyt.hu.

EGYÉB TUDNIVALÓK

A Magyar Nyelv kiadója a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Felelős kiadó: a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke. A szerkesztőség címe: 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A, II. em. 241. Szerkesztőségi munkatárs: Havasi Zsuzsanna.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága, 1089 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, ímélben: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440. További információ: +36-80-444-444. • Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. (H-1014 Budapest, Dísz tér 3., tel./fax: 201-8891, ímél: batthyany@kultur-press.hu). • Éves mutató és tördelés: Szabó Panna. Készült a START Nonprofit Kft. Nyírségi Nyomda üzemében. Felelős vezető: Balogh Zoltán vezérigazgató. **A folyóirat elektronikus változata olvasható a világhálón: a 2021/3. számig: http://www.c3.hu/~magyarnyelv, a 2021/4. számtól: http://ojs.elte.hu/magyarnyelv. Ímélcímünk: juhasz.dezso@btk.elte.hu.**

Manuscripts and editorial correspondence should be addressed to *Magyar Nyelvtudományi Társaság / Society of Hungarian Linguistics,* Budapest, Múzeum krt. 4/A, H-1088 Hungary. E-mail: juhasz.dezso@btk.elte.hu. Web: http://ojs.elte.hu/magyarnyelv. Distributed in Hungary by Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága. Subscriptions accepted by newspaper carriers, and in the Magyar Posta Zrt. office: 1089 Budapest, Orczy tér 1. E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Distributed outside Hungary by Batthyány Kultur-Press Kft. (H-1014 Budapest, Dísz tér 3., tel./fax: +36-1-201-8891, e-mail: batthyany@kultur-press.hu).

Folyóiratunk állandó támogatója az MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága.

Folyóiratunknak ezt a számát támogatta:

ISSN 0025–0228 (nyomtatott)

HU ISSN 1588–1210 (online)

MAGYAR NYELV

122. ÉVF. 2026. ŐSZ 3. SZÁM

A mássalhangzó-gyengülések rejtélyes világa*

1. Bevezetés. A mássalhangzókat érintő történeti változások egy csoportját avagy típusát *gyengülés*-nek (*leníció*-nak) nevezik, legalábbis a diakrón és az elméleti fonológia egyes iskoláiban. Nem mindenki tekinti az ide sorolt folyamatokat egységes jelenségkörnek, és akik annak tekintik, azok között sincsen feltétlenül egyetértés abban, hogy egészen pontosan mely folyamatok tartoznának hozzá. Itt három oldalról fogjuk áttekintő jelleggel tárgyalni a mássalhangzó-gyengülések kérdését: először is magát a fogalmat, definícióit és kiterjedését járjuk körbe; utána néhány érdekesebb esetet veszünk górcső alá; utoljára pedig röviden tágabb kontextusba helyezzük, és a nyelvi változások általánosan reduktív jellegére vetünk egy pillantást. A tárgyalás távolról sem lesz kimerítő, inkább az áttekinthetőségre törekszünk; számos fonetikai, fonológiaelméleti és tudománytörténeti kérdést csak röviden fogunk érinteni, a magánhangzók gyengüléséről pedig egyáltalán nem ejtünk szót. Az ajánlott szakirodalom természetesen minden ponton segítheti a további tájékozódást (l. elsősorban is Brandão de Carvalho – Scheer – Ségéral eds. 2008, Cser 2026).

2. A gyengülés fogalma. A legtágabb értelemben gyengülésnek azokat a változásokat nevezzük, amelyek során egy szegmentum egyre kevésbé mássalhangzós jellegűvé válik. Csökkenhetnek vagy egyenesen el is veszhetnek olyan mozzanatok, mint a zöngétlenség, az akadályképzés vagy a zörejesség. Az ilyen változásokat különösen akkor szokták a gyengülések közé sorolni, ha bizonyos tipikus környezetekben történnek, különösen is magánhangzók között, szó végén vagy mássalhangzó előtt. Ha a legjellegzetesebb konkrét gyengülési folyamatokat próbáljuk felsorolni, a lista körülbelül az (1)-ben látható módon alakul.[1]

* Előadásként elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság közgyűlésén, 2026. február 24-én (ELTE, Budapest).

[1] Az ellenkező irányú folyamatokat *erősödés*-nek (*fortíció*-nak) szokták nevezni, kivéve az utolsót, hiszen az szegmentum betoldását jelenti.

Magyar Nyelv 122. 2026: 257–268. DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.257

(1) zárhang > réshang
zöngétlen zörejhang > zöngés zörejhang
réshang > approximáns
nazális > approximáns
zörejhang > likvida
gemináta > egyszerű mássalhangzó
valódi mássalhangzó > félhangzó
szájüregi mássalhangzó > glottális mássalhangzó
mássalhangzó > ∅

Maga a fogalom a 19. századi romanisztikából, keltológiából, görög és latin nyelvészetből látszik származni (PASSY 1890; THURNEYSEN 1898, 1909; NYROP 1899; PEDERSEN 1909 stb., l. HONEYBONE 2008), bár a hangok eltérő „erőssége" egy ókorra visszamenő metafora (FÓNAGY 1963: 12–14). Olyan – összefüggőnek tekintett – jelenségcsoportokra alkalmazták, amilyet a latin magánhangzóközi [k] hang sorsa példáz a leánynyelvekben (l. a 2. példát: CSER 2003: 16).

(2) latin *focus* 'tűzhely' > o. *fuoco,* p. *fogo,* sp. *fue*[ɣ]*o,* fr. *feu* 'tűz'
[k] > [g] > [ɣ] > [ɯ] > ∅

Szembeötlő, hogy a magyar nyelvészeti hagyományban nem vert gyökeret a gyengülés fogalma, annak ellenére, hogy a nyelv korai története számos ide sorolható változást mutat. Helyette az egyes résztípusait szokás megnevezni, úgymint vokalizáció, zöngésülés, spirantizálódás. A ritka kivételek egyike KIS (2015: 112): „A lenizáció (leníció) során a mássalhangzók »gyengülése« (tkp. szonoritásának növekedése) következik be. »Erős« az a mássalhangzó, amelyik képzésében, akusztikájában a magánhangzóktól a legtávolabb van. A lenizáció tehát tulajdonképpen a magánhangzókhoz való közeledést jelenti." Annál is érdekesebb ez, mert a magyar történeti és összehasonlító nyelvtudomány hőskorában, a 19. században a kifejezés még használatba került. BUDENZ finn nyelvtanában (1. kiadása 1873-ban Rövid finn nyelvtan, 2. kiadása 1880-ban Finn nyelvtan címen) „mássalhangzó-gyengülés (ún. lágyulás)" néven vezeti be a finn fokváltakozást (1880: 4). Nyelvtana későbbi kiadásaiból, melyeket halála után SZINNYEI JÓZSEF dolgozott át (pl. 5. kiadás: 1900), a *gyengülés* mint terminus eltűnik, helyette mássalhangzó-váltakozásokról van szó (ezeken belül azonban erős és gyenge fokról; l. BUDENZ 1900: 6).

A mai magyarországi nyelvtudományban elsősorban az elméletibb irányultságú fonológiában van jelen, sőt játszik esetenként központi szerepet a fogalom (pl. CSER 2003; SZIGETVÁRI 2008a, 2008b; BALOGNÉ BÉRCES 2011, 2022; BALOGNÉ BÉRCES – HONEYBONE 2012). Egyes fonológiai iskolák (pl. természetes fonológia, kormányzásfonológia) általában véve az egyik legáltalánosabb (ha nem a legáltalánosabb) folyamattípusnak tekintik az emberi nyelvek fonológiájában (l. a korábbi irodalomból DRESSLER–SIPTÁR 1998; SZIGETVÁRI 1998).

A gyengülés fogalmával kapcsolatban a legfőbb kérdés tulajdonképpen ez: tudjuk-e az „erőt" (vagy valamilyen skaláris tulajdonságot, amelyet megfeleltetünk neki) az egyes hangváltozásoktól függetlenül definiálni? Ha nem, nyilván sú-

lyos problémába ütközünk, hiszen innentől kezdve minden, amit a gyengülésekről mondunk, körben forgó érvelésen fog alapulni. Az ilyen értelemben vett megalapozás kérdésére sokféle válasz született; itt csak mintegy madártávlati áttekintésre vállalkozhatunk. A megközelítéseknek nagy általánosságban kétféle típusát látjuk: az egyik a fonetika (artikuláció vagy akusztikum), a másik a fonológia (azaz absztraktabb kategóriák) felől tesz kísérletet a gyengülés fogalmának megalapozására. A fonetikai megközelítések jellemzően vagy az artikulációs cél el nem érését tekintik a gyengülés lényegének („target undershoot", l. Donegan–Stampe 1979; Browman–Goldstein 1986, 1989; Kirchner 1998; Lavoie 2001; Bauer 2008), vagy az akusztikai redukciót (Lavoie 2001; Kingston 2008; Katz 2016). Az előbbi nyilvánvalóan csak szinkrón módon értelmezhető, történetileg nem, hiszen ha egy szegmentum „gyengült" változata már olyannyira elterjedt, hogy normatívnak kell tekintenünk, onnantól kezdve ez a változat az artikulációs cél: a múlthoz a tényleges hangképzésben nem viszonyíthatunk. Az utóbbi pedig nem annyira egyes hangokra, mint inkább szekvenciákra nézve értelmezhető: egyes szegmentumoknál tulajdonképpen nő az akusztikai információ mennyisége, amennyiben például egy réshang akusztikai energiája nagyobb, mint egy zárhangé; egy magánhangzóé nagyobb, mint egy mássalhangzóé; és így tovább.

A fonológiai megközelítések kiindulhatnak például a jegy- vagy elemösszetételből. Ez természetesen minden esetben valamilyen konkrét ábrázolási elmélethez kell, hogy kötődjék, azaz explicit modellt kell előzetesen alkotni arról, hogy milyen típusú szegmentumok milyen jegyekből vagy elemekből állnak, és ezek az alkotóelemek – esetlegesen – milyen szerkezetbe rendeződnek (l. pl. Harris 2003; Scheer–Ségéral 2008). Más fonológiai megközelítések kiindulhatnak a hangzósság fogalmából, ez utóbbi azonban önmagában is meghatározásra szoruló fogalom (l. Cser 2003; Parker 2008, 2011; Kis 2015). Külön típusnak lehet tekinteni a „holisztikus" meghatározásokat, amelyek eleve adottnak veszik a hangváltozások egy nagyobb halmazának összetartozását. A leghíresebb ezek közül minden bizonnyal a Hyman (1975: 165) által idézett, ott Theo Vennemann-nak tulajdonított meghatározás, mely szerint X gyengébb szegmentum Y-nál, ha Y az eltűnés (kiesés, törlés) felé tartó diakrón úton átmegy X stádiumon. Ezzel a meghatározással elvi probléma az, hogy hosszú távú szekvencialitást feltételez a nyelvben, ami nehezen értelmezhető (bár l. lentebb a változások reduktív jellegének magyarázatát). Konkrétabb probléma az, hogy majdnem bármilyen folyamat és annak az ellenkezője is lehet ilyen értelemben gyengülés, hiszen például a [t] > [d] és a [d] > [t] változás is eredményezhet olyan hangot, amely később kiesik (az elsőhöz pl. [t] > [d] > [ð] > ∅, a másodikhoz pl. [d] > [t] > [θ] > [h] > ∅). Avagy mihez kezd ez a definíció a hosszú távon körbeérő változásokkal, amilyen a (3) példában látható?

(3) ie. [t] > ősgerm. [θ] > [ð] > nyug. germ. [d] > ófn. [t] (pl. la. *pa̲ter* ~ n. *Va̲ter* 'apa')

Ebben az esetben sok száz év alatt a Grimm-törvény ([t] > [θ]), a Verner-törvény ([θ] > [ð]), a nyugati germán erősödés ([ð] > [d]), majd az ófelnémet mással-

hangzó-eltolódás ([d] > [t]) visszatért ugyanahhoz a hanghoz, ahonnan az indoeurópai alapnyelv indult. Ebben a láncban tehát a vennemanni értelemben mi volna gyengülés és mi volna erősödés?

A gyengülés fogalmának ezt a rövid tárgyalását egy általános megjegyzéssel zárjuk. Bármilyen erősségi skálát használunk is, bármilyen módon határozzuk meg azt a tulajdonságot, amelyet a gyengülés elvileg konzisztensen egy irányban változtatna, bizonyos hangtípusok valószínűleg mindig ki fognak maradni a modellünkből. Sok évtizedes tapasztalata ez a fonológusoknak (l. LAVOIE 2001; SZIGETVÁRI 2008a; PARKER 2011): bármilyen nagy és bármilyen színvonalas a téma irodalma, a mai napig vitatott kérdés, hogy hol is kellene elhelyeznünk a sorban az aspiráltakat, a glottális hangokat, az ejektívákat, a zöngétlen szonoránsokat, a csettintőket – és a sort még folytathatnánk.

3. A gyengülés néhány esete és a környezetek kérdése. Mielőtt néhány példát bemutatnánk, a környezet kérdéséről kell szót ejtenünk, hiszen ez lényegében minden feltételezett eset megítélésében fontos szerepet játszik. Ahogy fentebb már említettük, tipikusan gyengülést előidéző környezetnek szokás tekinteni a két magánhangzó közötti pozíciót, a szótagvégi (mássalhangzó előtti) pozíciót és a szóvégi pozíciót. Ezek közül a magánhangzóközi helyzet a legkevésbé vitatott: ha egy hangváltozás csak ebben a pozícióban játszódik le, az lényegében kivétel nélkül mindig a fentebbi, (1)-ben felsorolt változások valamelyike szokott lenni. A többi fonológiai környezet pontos szerepe már nem ennyire egyértelmű. Ha az eredeti zöngétlen zárhangokat érintő rekonstruált ősmagyar változások jól ismert rendszerét tekintjük (1. táblázat, vö. BÁRCZI 1958: 113–125; E. ABAFFY 2003: 117–129), jól látható, hogy az általában erős pozíciónak tekintett szókezdő helyzet is idézhet elő gyengülést.

1. táblázat
Az eredeti zárhangok fejleményei az ómagyarban

	#_	V_V	N_V
p	f	v	b
t	t	z	d
k	k/h	ɣ	g

A magánhangzóközi és a nazális utáni helyzet egyöntetűen gyengüléshez vezetett, a szókezdő helyzetben azonban a [t]-nél egyáltalán nem ment végbe a változás, a [k]-nál a következő magánhangzó függvényében, a [p]-nél viszont általánosan.

Összetettebb problémát jelent az ősgermánban lezajlott, Verner-törvény néven ismert hangsúlyfüggő réshang-zöngésedés, különösen, ha összehasonlítjuk az óangolban másként lezajlott hangsúlyfüggő réshang-zöngésedéssel. A Verner-törvény esetében a magánhangzók vagy szonoránsok szomszédságában álló réshangok zöngéssé váltak, kivéve, ha a közvetlenül őket megelőző magánhangzó hangsúlyos volt. Az óangolban (amely természetesen maga is germán nyelv) viszont

a magánhangzók vagy szonoránsok szomszédságában álló réshangok éppen akkor váltak zöngéssé, ha a hangsúly megelőzte őket. Sematikusan a különbséget a (4)-ben ábrázoljuk, a 2. táblázatban pedig egy komplexebb példasort mutatunk be az indoeurópai alapnyelvből kiindulva; az utóbbiban a félkövérrel kiemelt alakok mutatják a Verner-törvény és az óangol zöngésedés hatását.[2]

(4) ősgermán: **ása* > **ása* ↔ **asá* > **azá* (Verner-törvény)
óangol: **ása* > *áza* ↔ **asá* > *asá*

2. táblázat
Az indoeurópai **gews-* 'választ, kipróbál' gyök néhány alakjának fejlődése

	indoeurópai >	ősgermán >	óangol >	mai angol
Sg1Impf	**géws-ō*	**kéus-ō*	***ćéo*[z]*-e***	*choose, chose*
Sg3Impf	**géws-eti*	**kéus-iθ*	*ćíes-t*	
Sg1Perf	**góws-a*	**káus-a*	*ćéas*	
Pl3Perf	**gus-ńt*	****kuz-ún***	*cúr-on*	
Adj	**gus-ón-*	****kuz-án-***	*cór-en*	

Ha tehát ezeket az adatokat tekintjük, részint megismételve és kiegészítve a 3. táblázatban, azt látjuk, hogy ugyanaz a környezet (a réshangot követő hangsúly) az egyik esetben kiváltja, a másik esetben pedig éppenhogy akadályozza a réshang zöngésedését.

3. táblázat
A Verner-törvény és az óangol zöngésedés ellentétes működése

Verner-törvény:	**gówsa* > **káusa* > *ćéas*	↔	**gus-ńt* > **kuzún* > *cúron*
óangol zöngésedés:	**kéus-ō* > *ćéo*[z]*-e*	↔	**ga-séhwan* > *geséon* 'lát'

Ennek a látszólagos ellentmondásnak a feloldására csak nemrég született sikeresnek tekinthető kísérlet. IVERSON és SALMONS (2003a) (l. még HOLSINGER 2008; HONEYBONE 2012) meggyőzően érvelnek amellett, hogy a két változás esetében a feltételek csak látszólag azonosak: alapos elemzésük kimutatja, hogy sem a hangsúly természete, sem a laringális kontraszt mibenléte, sem pedig maga a változás nem ugyanaz a két esetben. Részletesen itt természetesen nem ismertetjük az elemzést, lényege azonban a következőkben foglalható össze. A hangsúly a korai ősgermánban még tonális lehetett (az indoeurópaiból öröklött módon), az óangolban azonban már nyomatéki, ami önmagában erősen eltérő prozódiai környezeteket jelent a két korszakban. Az óangolban a réshang zöngéssége avagy zöngétlensége a prozódiai egységek határát jelöli: kissé leegyszerűsítve a dolgot,

[2] Még az ősgermán korszakon belül, de már a Verner-törvény működését követően a tő elejére vonódott a hangsúly; ezt föntebb az óangol példákon jelöljük.

hangsúlyegység (azaz láb) elején zöngétlenek, azon belül pedig zöngések voltak. Az ősgermánban a réshangok passzív zöngésedésen mentek keresztül, kivéve ha valami ezt aktívan akadályozta; jelen esetben ez egy megelőző magas tónus volt (amit a későbbi fejlemények alapján egyszerűen hangsúlynak szoktunk nevezni).

Ilyen példák alapján teszi HONEYBONE (2012) azt az általánosítást, hogy a gyengülés nem erős értelemben környezetfüggő változás, hanem alapértelmezett mozgási iránya a mássalhangzóknak. A gyengülések az általa használt terminológia szerint nem a környezetfüggő, hanem az ún. gyengén környezetfüggetlen hangváltozások közé tartoznak (CSER 2010 ugyanezt a típust *negatívan környezetfüggő*-nek nevezi): ha valami ezt aktívan nem akadályozza, akkor a mássalhangzók mintegy „maguktól" az adott irányba indulnak. Ezzel szemben az vethető fel, hogy ha így lenne, vélhetően gyakoribbak volnának a környezetfüggetlen gyengülések (pl. sémi *[p] > arab [f] minden környezetben); ezt azonban a tapasztalat nem támasztja alá.

A szóvégi helyzetben történő változások besorolása szintén vitatott részlete a gyengülések elemzésének. A szóvégi környezetet általában „gyenge" pozíciónak tartják, hasonlóan a magánhangzóközi helyzethez (l. többek között ESCURE 1977; KIRCHNER 1998; LAVOIE 2001; SZIGETVÁRI 2008b). Ebben a környezetben ugyanakkor a legjellegzetesebb folyamat, amely a mássalhangzókat (különösen is a zörejhangokat) érinti, a zöngétlenedés, márpedig a zöngétlen mássalhangzókat senki nem tartja gyengébbnek a zöngéseknél.

A szóvégi zöngétlenedés fonetikai vagy funkcionális alapjai jól ismertek (BLEVINS 2004, 2006; IVERSON–SALMONS 2007). A szóvégi zöngétlenedés frázisvégi zöngétlenedésre vezethető vissza, amennyiben frázisvégen gyakran tapasztalható 1. vagy valamilyen specifikus laringális eszköz (aspiráció, glottalizálás) megjelenése; 2. vagy a mássalhangzók nyúlása; 3. vagy a zárhangok felpattanásának elmaradása. Mindhárom jelenség akadályozhatja úgy a zönge fenntartását, mint az észlelését. A frázisvégi zöngétlenedés kiterjesztése a szóvégi pozícióra már nem fonetikai folyamat, hanem analógiás átvitel; alapja minden bizonnyal az lehet, hogy a nyelvelsajátítás kritikus időszakában sok rövid megnyilatkozást hall egy gyermek, így számára a frázis és a szó terjedelme könnyen egybeesik. Az alapvető kérdésre ugyanakkor a fonetikai magyarázat nem ad választ: gyengülés vagy erősödés a szóvégi zöngétlenedés?

IVERSON és SALMONS (2003b, 2007) kiváló elemzésében arra a következtetésre jut, hogy mindkettő lehet, mégpedig az adott nyelv laringális kontrasztjai rendszerének függvényében. A különbséget két közeli rokon nyelv, a német és a holland példáján keresztül mutatják be. A két nyelvben a közönségesen zöngés–zöngétlen kontrasztnak nevezett megkülönböztetést elemzésük szerint két különböző jegy hordozza. Míg a németben a „zöngétlen" hangok hordozzák a [tág hangrés] jegyet, a „zöngések" nem hordoznak semmilyen laringális jegyet; utóbbiak tehát nem zöngések a szó szoros értelmében, hanem fonológiailag jelöletlenek, legföljebb passzívan zöngésednek magánhangzós környezetben. A hollandban ezzel szemben a „zöngétlen" hangok jelöletlenek fonológiailag, a „zöngés" hangok azonban hordozzák a [zöngés] jegyet (azaz a hollandban „valódi" zöngésségi különbség van, a németben viszont sokkal inkább az aspiráció a megkülönböztető

jegy). Ebből az következik, hogy a németben a szóvégi zöngétlenedés során egy olyan jegyet kap a szegmentum, amellyel addig nem rendelkezett, a hollandban viszont a zöngétlenedés ellenkezőleg, egy jegy elvesztését jelenti. Ha a szerkezet zsugorodását gyengülésnek, a gyarapodását pedig erősödésnek tekintjük, akkor a németben a szóvégi zöngétlenedés erősödés, a hollandban viszont gyengülés.

4. Tágabb kontextus: a változások reduktív jellege. Amennyiben elfogadjuk a mássalhangzó-gyengüléseket mint a hangváltozások osztályozásának érvényes kategóriáját, óhatatlanul adódik a felismerés, hogy az ilyen változások jóval gyakoribbak, mint a fordított irányúak, azaz az erősödések. Lehetséges tehát, hogy az egész kérdéskör tágabb kontextusát a nyelvi változások dominánsan reduktív jellege adja meg; vessünk tehát erre egy gyors pillantást. Közismert tapasztalat, hogy a nyelvi változások (különösen is a hangváltozások) sokkal gyakrabban zsugorítják a nyelvi formák hangalakját, mint gyarapítják. Könnyű erre szinte a világ bármely, kellőképpen feldolgozott történetű nyelvéből példát hozni; mi itt a görög 'egészség' jelentésű szó rekonstruált és dokumentált történetével illusztráljuk a hangváltozások reduktív jellegét. Az indoeurópai alapnyelvre tételezett rekonstrukció *$*h_2jug^wih_3esja$* (BEEKES 2009 alapján; a korábbi rekonstrukció *$*h_1sug^wih_3esja$* volt). Ebből szabályos hangváltozások útján az (5) példában látható formákon keresztül jutunk el a mai görög [ja] alakig.

(5)	indoeurópai	*$h_2jugwih_3esja$*
	ógörög	[hygieja]
	középkori görög 1	[iɣija]
	középkori görög 2	[ija]
	újgörög	[ja]

Az olyan hangváltozások, amelyek a szavak hangalakját nem zsugorítják, hanem bővítik, ritkák ugyan, de előfordulnak. Szórványos példái közé tartoznak az olyan formák, mint az angol *sound* 'hang' vagy a német *jemand* 'valaki'; ezekben a szóvégi [d] etimológiailag indokolatlan (a magyar etimológia hagyományos terminológiájában *szervetlen járulékhang*); az angol szó az ófrancia *son* késő középkori átvétele, a német szó pedig a *Mann* 'ember' összetétele. Láthatóak ugyanakkor rendszeres típusai is a hangalakot bővítő hangváltozásoknak. A francia nyelv korai történetében bizonyos szonoránscsoportokban hangtörvényszerűen megjelent egy zárhang (6), és fonetikailag nagyon hasonló folyamatokra utalnak az ógörög bizonyos morfofonológiai váltakozásai (7).

(6) latin *sim(i)lare, *vol(e)re* > francia *sem<u>b</u>ler* 'hasonlít', *vou<u>d</u>r(ais)* 'akar'

(7) görög *anēr* ~ birt. eset *an<u>d</u>ros* 'férfi' (vö. *patēr ~ patros* 'apa')

A magyar etimológiai kutatások tanúsága szerint érdekes módon ebben a nyelvben mintha különösen magas lenne az ehhez hasonló rendszertelen mássalhangzós bővülések száma (pl. *férc, barlang, gomb, hárs;* l. NYIRKOS 1987, valamint ÚESz.).

Mindezen megfigyelésekkel együtt is régi felismerés, hogy a nyelvi változások nagy többségének iránya mégiscsak a hangalakok zsugorítása akár a szegmentumok számát, akár az egész alak időtartamát tekintve. Annak, hogy a szavak mégsem „fogynak el", az oka az időről időre történő bővülésük „idegen" anyaggal: képzők vonódnak bele a szótőbe, szomszédos szavak szintaktikai szerkezeteken keresztül egymáshoz tapadnak, és az egyik a másiknak a morfológiai részévé válik; és így tovább. Ez utóbbi miatt a kérdés természetesen szorosan kapcsolódik a grammatikalizáció jelenségeihez is. Ez a három nagyon általános folyamattípus mintegy örök körforgásban tartja a nyelvet: hangalaki zsugorodás, egyéb nyelvi (lexikális vagy morfológiai) anyaggal való kiegészítés, végül szerkezeti tömörödés. Ezt a megfigyelést persze már sokan sokféleképpen artikulálták; a magyar szakirodalomból említésre méltó például D. MÁTAI (2007); egyébként az egyik legszellemesebb összefoglalását a jelenségnek talán KELLER (1994) adja, részint LÜDTKE (1980, 1986) alapján.

Az utóbbi szerző magyarázata szerint ez a túlnyomórészt egyirányú körforgás az emberi nyelv legáltalánosabb értelemben vett szerveződéséből következik. Abból indul ki, hogy minden megnyilatkozás, minden nyelvi alakulat két alapvető szinten szerveződik: van lexikális-grammatikai megformáltsága és van hangalaki megformáltsága. Ez idáig nem egyéb, mint a kettős tagolódás jól ismert tulajdonsága. A két szint között azonban van egy nagyon lényeges különbség. A hangalaki megformáltság felülről korlátos, alulról azonban nem. Ha a magasabbik szint tartalma adott, az alacsonyabb szintet tekintve sokféleképpen elhangozhat a közlendőnk: lehet mívesebben, teljesebben artikulált, lehet spontánabb, lazább, lehet egészen elmosódott is betegség, fáradtság és egyéb okok miatt. A maximálisan kiartikulált megvalósuláson azonban „fölfele" nem lehet túlmenni.

A lexikális-grammatikai megformáltság szintje ezzel szemben alulról korlátos, felülről viszont nem. Ha adott a tartalom, amelyet az adott kommunikációs helyzetben át akarunk adni, akkor adott a lexikális és nyelvtani minimum, amely ehhez szükséges. Fölfelé azonban tetszőleges mértékig eltérhetünk, ameddig csak a másik fél figyelme vagy egyéb fizikai korlátok ezt lehetővé teszik (*jó napot → jó napot kívánok → szép jó napot kívánok → szép jó napot kívánok, kedves → szép jó napot kívánok, kedves kisasszony* stb.). A nyelv kettős tagoltsága által meghatározott két szintnek ez az aszimmetriája, valamint a kettő között fennálló kapcsolat mintegy automatikusan eredményezi ezt a „lefelé" tartó mozgást: a hangalak bármikor képes zsugorodni, a magasabb szint azonban bármikor képes újabb anyaggal pótolni azt, ami a zsugorodás folyamán elveszett. A gyengüléseknek nevezett hangváltozások ebbe a tágabb folyamatba illeszkednek.

5. Összefoglalás. Ez a rövid áttekintés a mássalhangzó-gyengülések szinte kimeríthetetlen kérdéskörébe pillantott bele. Szóltunk a definíció problémáiról és a besorolás nehézségeiről. Röviden tárgyaltunk néhány konkrét esetet, amelyek egyszersmind az egyik legégetőbb kérdésre, a hangkörnyezet kérdésére is rámutatnak. Végül bemutattuk a gyengülések jelenségkörének tágabb kontextusát, vagy legalábbis egy lehetséges tágabb kontextust, a nyelvi változások általánosan reduktív jellegét. Mindegyik itt érintett kérdésnek külön-külön is

könyvtárnyi irodalma van, de ha itt a téma iránti érdeklődést fel tudtuk kelteni, célunkat már elértük.

Kulcsszók: mássalhangzó-gyengülés (leníció), hangváltozás, történeti fonológia, mássalhangzó-erősség, reduktív nyelvi változás.

Hivatkozott irodalom

E. Abaffy Erzsébet 2003. Hangtörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk., *Magyar nyelvtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest.

Balogné Bérces, Katalin 2011. Weak and semiweak phonological positions in English. *Journal of English Studies* 9: 75–96. https://doi.org/10.18172/jes.160

Balogné Bérces, Katalin 2022. Accent boundaries and linguistic continua in the laryngeal subsystems of English. *Linguistics Beyond and Within* 8: 24–36. https://doi.org/10.31743/lingbaw.14955

Balogné Bérces, Katalin – Honeybone, Patrick 2012. Splitting 'intervocalic'. Expanding the typology of lenition environments. *Acta Linguistica Hungarica* 59: 27–48. DOI: 10.1556/aling.59.2012.1-2.2

Bárczi Géza 1958. *Magyar hangtörténet*. 2., bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bauer, Laurie 2008. Lenition revisited. *Journal of Linguistics* 44: 605–624. https://doi.org/10.1017/S0022226708005331

Beekes, Robert 2009. *Etymological Dictionary of Greek*. Brill, Leiden.

Blevins, Juliette 2004. *Evolutionary phonology. The emergence of sound patterns*. Cambridge University Press, Cambridge. https://doi.org/10.1017/CBO9780511486357

Blevins, Juliette 2006. A theoretical synopsis of Evolutionary Phonology. *Theoretical Linguistics* 32: 117–166. https://doi.org/10.1515/TL.2006.009

Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe eds. 2008. *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. https://doi.org/10.1515/9783110211443

Browman, Catherine P. – Goldstein, Louis M. 1986. Towards an Articulatory Phonology. *Phonology Yearbook* 3: 219–252. https://doi.org/10.1017/S0952675700000658

Browman, Catherine P. – Goldstein, Louis M. 1989. Articulatory Gestures as Phonological Units. *Phonology* 6: 201–251. https://doi.org/10.1017/S0952675700001019

Budenz József 1873. *Rövid finn nyelvtan (alaktan) és olvasmányok*. Aigner, Budapest.

Budenz József 1880. *Finn nyelvtan*. 2. kiadás. Knoll, Budapest.

Budenz József 1900. *Finn nyelvtan*. 5. kiadás. Átdolgozta: Szinnyei József. Hornyánszky, Budapest.

Cser, András 2003. *The typology and modelling of obstruent lenition and fortition processes*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Cser András 2010. A hangváltozások osztályozásához. *Nyelvtudományi Közlemények* 106: 115–131.

Cser, András 2026. Lenition and Fortition. Environments, Processes, and Representations. In: Ledgeway, Adam – Aldridge, Edith – Breitbarth, Anne – É. Kiss, Katalin – Salmons, Joseph – Simonenko, Alexandra eds., *The Wiley Blackwell Companion*

to Diachronic and Historical Linguistics. https://doi.org/10.1002/9781119898023.wbcdl068

Donegan, Patricia – Stampe, David 1979. The Study of Natural Phonology. In: Dinnsen, Daniel ed., *Current Approaches to Phonological Theory,* Indiana University Press, Bloomington. 126–173.

Dressler, Wolfgang U. – Siptár Péter 1998. A magyar nyelv természetes fonológiája felé. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 19: 35–60.

Escure, Geneviève 1977. Hierarchies and phonological weakening. *Lingua* 43: 55–64. https://doi.org/10.1016/0024-3841(77)90048-1

Fónagy Iván 1963. *A metafora a fonetikai műnyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Harris, John 2003. Grammar-internal and grammar-external assimilation. In: Solé, Maria-Josep – Recasens, Daniel – Romero, Joaquin eds., *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*. Causal Productions, Barcelona. 281–284.

Holsinger, David J. 2008. Germanic prosody and consonantal strength. In: Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe eds., *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 273–300. https://doi.org/10.1515/9783110211443.2.273

Honeybone, Patrick 2008. Lenition, weakening and consonantal strength: tracing concepts through the history of phonology. In: Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe eds., *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 9–92. https://doi.org/10.1515/9783110211443.1.9

Honeybone, Patrick 2012. Lenition in English. In: Nevalainen, Terttu – Traugott, Elizabeth eds., *The Oxford Handbook of the History of English*. Oxford University Press, New York 773–787. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199922765.013.0064

Hyman, Larry 1975. *Phonology. Theory and Analysis*. Holt, Reinhart and Winston, New York.

Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. 2003a. Laryngeal enhancement in early Germanic. *Phonology* 20: 43–74. https://doi.org/10.1017/S0952675703004469

Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. 2003b. Legacy Specification in the Laryngeal Phonology of Dutch. *Journal of Germanic Linguistics* 15: 1–26.

Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. 2007. Domains and directionality in the evolution of German final fortition. *Phonology* 24: 121–145. https://doi.org/10.1017/S0952675707001133

Katz, Jonah 2016. Lenition, Perception, and Neutralisation. *Phonology* 33: 43–85. https://doi.org/10.1017/S0952675716000038

Keller, Rudi 1994. *On language change*. Routledge, London. https://doi.org/10.4324/9780203993286

Kingston, John 2008. Lenition. In: Colantoni, Laura – Steele, Jeffrey eds., *Selected Proceedings of the 3rd Conference on Laboratory Approaches to Spanish Phonology*. Cascadilla Press, Somerville. 1–31.

Kirchner, Robert 1998. *An effort-based approach to consonant lenition*. Doktori (PhD) értekezés. University of California, Los Angeles.

Kis Tamás 2015. Leíró hangtan és hangtörténet. *Magyar Nyelvjárások* 52: 89–124.
Lavoie, Lisa 2001. *Consonant strength. Phonological patterns and phonetic manifestations*. Garland, New York – London.
Lüdtke, Helmut 1980. Sprachwandel als universals Phänomen. In: Lüdtke, Helmut Hrsg., *Kommunikationstheoretische Grundlagen des Sprachwandels*. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
Lüdtke, Helmut 1986. Esquisse d'une théorie du changement langagier. *La Linguistique* 22: 3–46.
D. Mátai Mária 2007. *A magyar szófajtörténet általános kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Nyrop, Kristoffer 1899. *Grammaire historique de la langue française*. Bojesen, Koppenhága.
Nyirkos István 1987. *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. KLTE, Debrecen.
Parker, Steve 2008. Sound Level Protrusions as Physical Correlates of Sonority. *Journal of Phonetics* 36: 55–90. https://doi.org/10.1016/j.wocn.2007.09.003
Parker, Steve 2011. Sonority. In: van Oostendorp, Marc – Ewen, Colin J. – Hume, Elizabeth – Rice, Keren eds., *The Blackwell Companion to Phonology*. Wiley-Blackwell, Malden–Oxford. 1160–1184.
Passy, Paul 1890. *Etude sur les changements phonetiques*. Firmin-Didot, Paris.
Pedersen, Holger 1909. *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe 2008. Positional factors in lenition and fortition. In: Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe eds., *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 131–172. https://doi.org/10.1515/9783110211443.1.131
Stampe, David 1979. *A dissertation on natural phonology*. Garland, New York.
Szigetvári Péter 1998. Kormányzás a fonológiában. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 19: 165–214.
Szigetvári, Péter 2008a. What and where? In: Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe eds., *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 93–129. https://doi.org/10.1515/9783110211443.1.93
Szigetvári, Péter 2008b. Two directions for lenition. In: Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe eds., *Lenition and Fortition*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 561–592. https://doi.org/10.1515/9783110211443.3.561
Thurneysen, Rudolf 1898. Review of Pedersen: Aspirationen i irsk: en sproghistorisk undersögelse. *Anzeiger fur indogermanische Sprach- und Altertumskunde. Beiblatt zu den Indogermanischen Forschungen* 9: 42–48.
Thurneysen, Rudolf 1909. *Handbuch des Alt-Irischen*. Winter, Heidelberg.
ÚESz. = *Új magyar etimológiai szótár*. Szerk. Gerstner Károly. MTA Nyelvtudományi Intézet / ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest. https://uesz.nytud.hu (2026. 07. 28.)

The mysterious world of consonant lenitions

This paper provides an overview of consonant lenition from the perspectives of historical linguistics and phonological theory. It argues that, despite the widespread use of the term, the definition and empirical scope of lenition remain controversial. The first part reviews the principal approaches to defining lenition, contrasting phonetically based accounts with phonological analyses and discussing the conceptual difficulties involved in establishing a coherent notion of consonantal strength. The paper then examines a number of well-known historical case studies, focusing on the role of phonological environment and showing that lenition cannot be reduced to a simple set of contextual conditions. Particular attention is paid to intervocalic weakening, stress-dependent voicing, and final devoicing, all of which raise important typological and theoretical questions. Finally, the discussion situates lenition within the broader tendency toward reduction in language change and suggests that consonant weakening is best understood as one manifestation of this general diachronic pattern. Rather than offering an exhaustive treatment, the paper aims to provide a concise synthesis of the central conceptual issues and their historical and typological implications.

Keywords: consonant lenition, sound change, historical phonology, consonantal strength, reductive language change.

Cser András
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont

Egybeeső alakok a személyhierarchia-érzékeny magyar igeragozási paradigmarendszerben

1. Bevezetés. A tanulmányban bemutatott kutatás kiindulópontját a Függelékben közölt gyermeknyelvi adatok elemzése jelentette. *Nem mostak még kezet* – hangzott el a vizsgált háromévestől, aki egyértelműen magára vonatkozóan mondta ezt, mert pontosította is a mondandóját: *Én nem mostak még kezet, meg a cica.* Sok más mondata is önmagára vonatkozott, a látszólag többes szám harmadik személyű alany ellenére; pl. *Aludtak egyszer, akkor, amikor megszülettek. Amikor egészen aprócska voltak, akkor mit mondtak?* „Felnőttnyelven" a *mostam, aludtam, megszülettem, voltam, mondtam* igealakokat kellett volna használnia. De nem ezt tette, mert a jelen időben a határozatlan tárgyat jelző *-Vk* toldalékot alkalmazta, hogy a múlt időben is meg lehessen tenni a *mosok/mosom, mondok/mondom* minimálpárokkal szemléltethető különbséget. „Kijavította" tehát a „felnőttnyelvi" rendszerhibát, miszerint egyes szám első személyű alany esetén a múlt időben egybeesik a definit és az indefinit ragozás, amely a többi alanyi személyben és számban (múlt időben) nem esik egybe (pl. *mostál/mostad, mostunk/mostuk, mostak/mosták*).

A tanulmány **3.** pontjában majd áttekintjük a morfofonológusok aktuálisnak tekinthető elemzéseit az igeragozási rendszerben meglévő egybeesések mintázatairól, illetve azok valószínűsíthető hátteréről. A *mostak* alak például minden bizonnyal azért nem egyes szám első személyű alannyal rendelkező igealakként funkcionál a mai magyar felnőttnyelvben, mert többes szám harmadik személyű igealakként használjuk: *ők mostak valamit*.

A generatív szintakták érdeklődését a magyar igeragozásnak egy másik homonímiajelensége keltette fel, amit a következő minimálpárral szemléltethetünk: *én megmoslak téged / ő megmos téged*. Ez a szembeállítás azzal kiegészítve válik érdekessé, hogy a *téged* az előbbi esetben nem cserélhető le a határozatlan *valakit* névmásra *(*én megmoslak valakit),* az utóbbi esetben viszont igen: *ő megmos valakit.* Sőt, első személyű is lehet a tárgy ugyanazon igealak mellett: *ő megmos valakit/engem/téged,* más igealakot pedig akkor kell használni az adott alanyhoz képest, ha a tárgyat határozott kifejezésnek választjuk: *ő megmossa a kezét.* Vajon ez ugyanolyan egybeesés, elegánsan fogalmazva szinkretizmusjelenség, mint a *mostam* definitségi semlegessége?

* A projekt munkáját a PTE BTK-n 2025 augusztusában megalapított Generatív Nyelvészet a Szinkrón és Diakrón Nyelvleírásban Kutatócsoport tagjaként végezte el a két szerző, Kleiber Judit kutatótársunk sok-sok segítségére támaszkodva. A PTE bölcsészkarán és Kleiber Juditon kívül Egedi Barbarának és Rebrus Péternek szeretnénk köszönetet mondani értékes megjegyzéseikért, Egyed Karolinának pedig a technikai szerkesztésben nyújtott segítségéért. Külön köszönet illeti végül azt a névtelen bírálót, aki az egyik angol nyelvű avatar-elméleti írásunk taglalása során rámutatott arra, hogy gyümölcsöző lenne az elmélet beágyazása a nemzetközi szinkretizmus-elméleti kutatások körébe.

A kutatás során azzal szembesültünk, hogy amit az *ő megmos valakit/engem/téged* minimálhármas szemléltet, azt a morfofonológusok nem tekintik homonímiának. Hogy mi a különbség a morfofonológusok „belsőnek" nevezhető nézőpontja és a szintakták „külső" nézőpontja között, azt önmagában is tanulságosnak gondoljuk feltárni – ezért ezt meg is tesszük a **3–4.** pontban –, túl azon, hogy szabályba foglaljuk a szintakták által feltárt egybeesési mintázatokat. A szabályrendszert egy olyan megközelítés kínálja, amelyet inverz-elméletként nevezhetünk meg. Némi egyszerűsítéssel úgy fogalmazhatjuk meg a lényegét, hogy a magyar tárgyi egyeztetés négy fokozatát különbözteti meg a tárgy prominenciájának – alulról felfelé haladva 'határozatlan 3. személy' < 'határozott 3. személy' < '2. személy' < '1. személy' –, a grammatikai funkciók közül pedig az alanyi szerep prominensebb a tárgyinál. Ezeken az alapokon pedig a magyar tárgyi egyeztetés részlegesen működik: akkor van tárgyi egyeztetés, amikor a prominensebb grammatikai funkciót prominensebb személy tölti be. Ezeket nevezzük direkt kontextusoknak, amelyekre egy kézenfekvő hármast az kínál, ha az alany 1. személyű, a tárgy pedig rendre 2. személyű, határozott 3. személyű, illetve határozatlan 3. személyű: *én moslak téged, mosom őt, mosok valakit*. Ami azt a lehetőséget illeti, hogy a tárgyat 1. személyűnek válasszuk, azt egy egyes szám első személyű alany mellett egy visszaható névmással valósíthatjuk meg: *én mosom magamat*. Ebben a tanulmányban a magyar igeragozás „visszaható alrendszerét" elkülönítve tárgyaljuk majd az összegzés előtti szakaszban.

A direkt kontextusok ellentétét az inverz kontextusok jelentik. A következő példanégyesben, ahol a rögzített alany mellé egyre prominensebb tárgyakat választunk, a harmadik és a negyedik kontextus már inverz: *ő mos valakit, mossa őket, mos téged, mos engem;* és lám, ezekben az inverz kontextusokban éppúgy nincsen tárgyi egyeztetés *(mos téged/engem),* mint a legkevésbé prominens tárgytípus esetén *(mos valakit)*.

A tanulmány döntő gondolata az, hogy az inverz-elmélet olyan áron oldja meg a magyar részleges tárgyi egyeztetés problémáját, ami a paradigmatikus egybeeséseket kutató általános nyelvészeti diszciplínának, a szinkretizmus-elméletnek éppen az alappillérét „rengeti meg", amelyet egy ***ABA** képletbe befoglalva szoktak tárgyalni. Úgy tudjuk megvilágítani a problémát, hogy felidézzük és felcímkézzük az előző bekezdésekben taglalt két (rögzített alanytípus mellett változó tárgytípusok által kiváltott) igealak-láncolatot: [**A:** *mosok,* **B:** *mosom,* **C:** *moslak*], illetve [**A**: *mos,* **B:** *mossa,* **A:** *mos,* **A:** *mos*]. Az előbbi láncolat eltérő tagjaihoz rendelhető **ABC** képlet – ahogyan majd azt a **2.3.** pontban bemutatjuk – a világ számos nyelvében felbukkan valamilyen morfológiai láncolat homonímiaviszonyainak a reprezentációjaként (azt jelölve, hogy nincsen alaki egybeesés a hármasban), az utóbbi láncolat **ABA…** struktúrája viszont annyira ritka, hogy a szinkretizmus-elmélet képviselői amellett érvelnek, hogy a paradigmatikus láncolatok hátterében álló morfológiai jegyek univerzális társulási szabályai egyenesen kizárják. Erre utal a csillag az említett ***ABA** képletben.

A Magyar Nyelv hasábjain nemrég amellett érveltünk, hogy a magyar grammatikában megnyilvánuló személyhierarchia-érzékenységet az inverz-elméletnek egy továbbfejlesztett változata, az avatar-elmélet még komplexebb módon képes

megragadni. Az avatar-elmélet ugyanis nemcsak az igealakokról ad számot, mint az inverz-elmélet, de a tárgyi névmások egy részére jellemző rejtélyes felépítésről is. Az *en-g-em* és a *té-g-ed* névmás például rejtélyes felépítésűnek mondható az *ő-t* vagy a *ki-t* névmásokhoz képest. Az utóbbiakban ugyanis a tárgyeset ragja ugyanolyan szabályosan kapcsolódik az alanyesetben jelöletlen alakhoz, mint a *nő-t* vagy a *maki-t* köznévi alakokban. Az *en-g-em/té-g-ed* típusban viszont egy személytoldalékot érzékelhetünk a szokásos tárgyeset helyett (vagy mellett, ha a nem sztenderd *engemet/tégedet* alakokat is figyelembe vesszük).

Az avatar-elmélet a személytoldalék-szerű elemet olyan „álcaként" elemzi, amely mögé elbújhat az inverz kontextusokban „túl prominens" tárgy. Az álca kettős személyjelölő képességet nyújt: a *té-g-ed* például referenciálisan továbbra is 2. személyű, hiszen a beszédcselekvésben címzettként közreműködő személyre utal, ugyanakkor funkcionálisan 4. személyű (mintha egy koldus ruhájába rejtőzve jelenne meg a földön egy istenség). Mint majd az avatar-elméletet tárgyaló **5.** pontban rámutatunk, a kettős arculat még annak magyarázatát is biztosítja, hogy az *[én mos-lak téged]* példával szemléltethető direkt kontextusban a *téged* kivált tárgyi egyeztetést a referenciális személyjegyével (ami ugye 2. személy), míg az *[ő mos téged]* inverz kontextusban nincsen tárgyi egyeztetés, a funkcionális személyértékből adódóan (ami 4. személy, mint az *[ő mos valakit]* kontextusban).

Az **5.** pontban kimutatjuk, hogy az inverz-elmélettel ellentétben az avatar-elméleti továbbfejlesztés olyan keretet nyújt, amelyben a magyar grammatika már nem sérti meg az univerzálisnak gondolt ***ABA** megszorítást, legalábbis a „visszaható alrendszert" külön kezelve tőle. A **6.** pontban pedig erről a visszaható alrendszerről tudjuk ezt kimutatni, triviálisan.

Informálisan felvázolva tehát az imént elmondottakra vállalkozunk e tanulmányban. A most következő **2.** pontban precízebb tudományos stílusban folytatjuk a tárgyalást, számba véve a releváns adatsorokat és az összevetendő elméleti kereteket, a szakasz végén újra ismertetve a tanulmány felépítését a morfofonológiai megközelítést taglaló **3.** ponttól a **7.** pontban sorra kerülő összegzésig.

2. Az elméleti keretek és elemzési megközelítések

2.1. Az inverz-elmélet és annak avatar-elméleti továbbfejlesztése a szinkretizmus-elmélet tükrében. A magyar tárgyi egyeztetés, amelyet az 1. táblázatban szemléltetünk, az egyeztetési relációnak mind az igei oldalán (pl. *leönt*-e-l-ek *téged*), mind a névszói oldalán (*leöntelek* té-g-ed, l. **2.5.**) olyan adatmintázatokat mutat, amelyeket a szakirodalomban rejtélyes jelenségekként aposztrofáltak, és megtették az első lépéseket a magyarázatuk felé egyfajta i n v e r z - e l m é l e t révén (l. É. Kiss 2006, 2013, 2017; Bárány 2017: 55–103; illetve Simonyi 1907; Den Dikken 2004, 2006; É. Kiss – Mus 2022; Rákosi 2025). A Magyar Nyelvben ismertetett a v a t a r - e l m é l e t kidolgozásával megtörtént az első kísérlet az egyeztetési reláció két oldalának az egységes magyarázatára is (Alberti – Feltizi-Veress Saypasheva – Farkas 2025a; l. még Alberti – Feltizi-Veress Saypasheva – Farkas 2025b, illetve Pusztay 2020). E tanulmányban ezt a megközelítést kívánjuk a paradigmarendszerekben egybeeső alakokat vizsgáló univerzális grammatikai s z i n k r e t i z m u s - e l m é l e t szélesebb kontextusába

helyezni (BOBALJIK 2012), l. **1.3.,** és igazolni, hogy az avatar-elmélet megoldást nyújt egy olyan problémára – a tudományterület központi kérdését képező *ABA-megszorításra (BOBALJIK–SAUERLAND 2018) –, amelyre az inverz-elmélet önmagában még nem kínál megoldást.

1. táblázat

Egybeeső igealakok a magyar igeragozás inverz-elmélet szerinti szintaktikai rendszerében a visszaható alrendszer nélkül
(oszloponként alulról indulva ötféle alany mellett is **ABA** mintázattal, l. **2.3.**)

$\mathbf{Y}_Z$ / x | μ	PL	1		2		3* = {3, 4}	
		SG	PL	SG	PL	SG	PL
1 *engem/ minket*	*le-* *önt-*	–	*?-ünk* *?-öttünk* *?-sünk* *?-enénk*	*-esz* *-öttél* *-s(él)* *-enél*	*-ötök* *-öttetek* *-setek* *-enétek*	*-* *-ött* *-sön* *-ene*	*-enek* *-öttek* *-senek* *-enének*
2 *téged/ titeket/ benneteket*		*-elek* *-öttelek* *-selek* *-enélek*	*-ünk* *-öttünk* *-sünk* *-enénk*	–	*??-ötök* *??-öttetek* *??-setek* *??-enétek*	*-* *-ött* *-sön* *-ene*	*-enek* *-öttek* *-senek* *-enének*
3 *őt/ őket*		*-öm* *-öttem* *-sem* *-eném*	*-jük* *-öttük* *-sük* *-enénk*	*-öd* *-ötted* *-s(e)d* *-enéd*	*-itek* *-öttétek* *-sétek* *-enétek*	*-i* *-ötte* *-se* *-ené*	*-ik* *-ötték* *-sék* *-enék*
4 *ki(ke)t*		*-ök* *-öttem* *-sek* *-enék*	*-ünk* *-öttünk* *-sünk* *-enénk*	*-esz* *-öttél* *-s(él)* *-enél*	*-ötök* *-öttetek* *-setek* *-enétek*	*-* *-ött* *-sön* *-ene*	*-enek* *-öttek* *-senek* *-enének*

2.2. Egybeeső alakok a magyar igeragozásban. A táblázat egy-egy rubrikájában a *leönt* igéhez járuló azon ragnégyest mutatjuk be, amely **Y** személyű és Z számú alany x személyű tárggyal való társítása során jelenik meg, lefelé haladva kijelentő mód jelen időben és múlt időben, majd kötőmódban, végül feltételes módban (a táblázatban a μ paraméternek ez a négy idő/mód az értékei). Ha például $\mathbf{Y}_Z$ az [első személy egyes számban] (azaz az 1SG) értéket veszi fel, az x pedig a harmadik személyre utal, akkor ezt a négyest jeleníti meg a megfelelő rubrika: *leöntöm, leöntöttem, leöntsem, leönteném*. A tárgy számjegye irreleváns a magyar igeragozásban: e négy igét az *én* alany mellett az *őt* és az *őket* tárgyi névmással egyaránt társíthatjuk, ahogyan az a bal szélső oszlopban fel van tüntetve.

A tárgy x = 4 személyjegyértéke az inverz- és az avatar-elmélet azon felfogását követi, hogy egy 'negyedik személyként' definiáljuk a határozott harmadik személyhez képest eltérő ragozást kiváltó határozatlan személyfokozatot: például *leöntik*$_{[3*PL>3]}$ *őt* vs. *leöntenek*$_{[3*PL>4]}$ *(vala)kit* (BÁRÁNY 2017: 38).[1] A **2.1.**

[1] Az 1. táblázatban megjelenő 3* jelölést (ahol 3* = {3, 4}) azon esetekben alkalmazzuk, amelyekben a harmadik személy és az újonnan bevezetett negyedik személy azonos viselkedési mintázatot mutat. Az új személyfokozat bevezetése a tárgyi egyeztetés miatt történt (*leöntik őt*, de *leöntenek valakit*), az alannyal viszont nem történik eltérő egyeztetés *(ők/kik öntik le)*.

pontban említett rejtély igei oldalát egyből szemléltethetjük is a határozatlan tárgyhoz kötődő *leöntenek* igealakkal. Azt tarthatjuk rejtélyesnek, hogy miért jelenik meg ugyanez az igealak első és második személyű tárgy esetén is: *leöntenek*$_{[3*PL>1]}$ *engem/minket/bennünket, leöntenek*$_{[3*PL>2]}$ *téged/titeket/benneteket.*

A szakirodalom egy részét követve (pl. DEN DIKKEN – LIPTÁK – ZVOLENSZKY 2001; É. KISS 2013; BÁRÁNY 2017; COPPOCK 2022) az 1. táblázatban az alany és tárgy közötti ún. inkluzív referenciának a maradéktalanul jól formáltnak nem nevezhető eseteit is – a teljesség kedvéért – tekintetbe vettük, például *?leöntünk engem kávéval;* a kérdéskörrel ALBERTI – FELTIZI-VERESS SAYPASHEVA – FARKAS (2025b; vö. **4.3.**) foglalkozik valamivel behatóbban. A visszaható tárgyi névmások által kiváltott ragozással azonban – ahogyan azt a táblázat címében is jelezzük a 'visszaható alrendszer' kifejezéssel – majd csak a **6.** pontban kívánunk foglalkozni. A visszaható alrendszerhez nemcsak azok az alany-tárgy párosítások tartoznak, amelyekben az alany jelölete megegyezik a tárgyéval (pl. *leöntöm magamat*), hanem azok is, amelyekben az alany jelölete valódi részhalmaza a tárgyénak; ez utóbbira jól megválasztott igével lehet meggyőző példát mutatni: *befizetem magunkat még egy körre.*

2.3. Az ABA **mintázat.** Mint az 1. táblázat rubrikáinak az árnyalása bemutatja az egybeeső ragozású négyesek színezésével, ötféle alany mellett is a **2.2.** pontban említett jelenség figyelhető meg: a 4. személyű tárgy esetében megjelenő igerag (az **A** változat**)** első és/vagy második személyű tárgy esetén is „megismétlődik", **ABA(A)** mintázatot nyújtva, alulról áttekintve az oszlopokat (1a). Eltérő mintázat – háromféle rag – csak az 1SG alanyhoz tartozik (1b). A szinkretizmus-elméletben e mintázatok jelölésére az **ABA** és az **ABC** betűsorozatot alkalmazzák, az egybeeső komponenseket megegyező betűjellel ellátva (1a–b). Ahogy BOBALJIK–SAUERLAND (2018) már a címével is hangsúlyozza (*ABA and the combinatorics of morphological features), a szinkretizmus-elmélet központi tézise az, hogy a természetes nyelvekben a paradigmába rendeződő szavak/szerkezetek sokféle egybeesési mintázatot követnek, de az (1a) sorban bemutatott **ABA** mintázat annyira elszórtan jelenik csak meg, hogy a paradigmák mögött feltételezhető jegystruktúrák mintha eleve kizárnák az ilyen mintázat manifesztálódását (l. **3.3.**).

(1) a) **A:** *leönt-ünk valakit*$_4$, **B:** *leönt-jük őt*$_3$, **A:** *leönt-ünk téged*$_2$
b) **A:** *leönt-ök valakit*$_4$, **B:** *leönt-öm őt*$_3$, **C:** *leönt-elek téged*$_2$
(2) a) **A:** *good,* **B:** *bett-er,* **B:** *be-st* (angol 'jó, jobb, legjobb')
b) *[**A:** *good,* **B:** *bett-er,* **A:** *good-est]*
c) **A:** *light,* **A:** *light-er,* **A:** *light-est* (angol 'könnyű, (leg)könnyebb')
d) **A:** *bonus,* **B:** *melior,* **C:** *optimus* (latin 'jó, jobb, legjobb')
(3) Német névmások [nominatívusz < akkuzatívusz < datívusz] sorrendben:
a) 1SG, b) 1PL, c) 3PL ('én', 'mi', 'ők')
a) **A:** *ich,* **B:** *mich,* **C:** *mir*
b) **A:** *wir,* **B:** *uns,* **B:** *uns*
c) **A:** *sie,* **A:** *sie,* **B:** *ihr*

(4) Igealakok [jelen idő < múlt < harmadik alak] sorrendben (WIESE 2008)
a) **A:** *hit,* **A:** *hit,* **A:** *hit* (angol 'üt')
b) **A:** *fecht,* **B:** *focht,* **B:** *focht* (német 'harcol')
c) **A:** *mess,* **A:** *mess,* **B:** *mass* (német 'mér')
d) **A:** *sprech,* **B:** *sproch,* **C:** *sprach* (német 'beszél')
e) **A:** *run, come,* **B:** *ran, came,* **A:** *run, come* (angol 'fut' és 'jön')

Iskolapéldaként a melléknévfokozást hozzák fel (BOBALJIK–SAUERLAND 2018: 2): a tövek egybeesését tekintve a felsőfokban tipikusan nem az alapfokbeli tő tér vissza (2b), hanem a középfokbeli (2a) – amennyiben kétféle tő van e háromelemű paradigmában, és nem egyféle (2c) vagy háromféle (2d). A fenti (3) példabokorban bemutatott német névmási paradigmák is az **ABC, ABB, AAB** mintázatokat mutatják, „kerülve" az **ABA** mintázatot (BOBALJIK–SAUERLAND 2018: 3) – amit egy *ABA-megszorításként nevezhetünk meg. Az angol és német igealakok hármas paradigmáját is az eddigiekben felmerült **AAA, ABB, AAB, ABC** mintázatok jellemzik (4a–d), összesen két ellenpéldával (4e), az (elhomályosult) összetételeket nem számítva (pl. *become* 'válik').

Mindennek fényében tanulmányunk központi kérdése: hogyan lehet az, hogy a magyar tárgyegyeztetési paradigmarendszer tipikusan az **ABA** mintázatot követi, legalábbis az inverz-elméleti keretben (1. táblázat).

2.4. Mintázatok a morfofonológia „belső szempontjai" alapján. Az utolsó tagmondattal arra célzunk, hogy a tárgy személyét figyelembe nem vevő korábbi morfofonológiai elemzésekben (REBRUS 2001a, 2005; REBRUS–TÖRKENCZY 2005) az *ABA-megszorítás megsértése nem merül fel, ahogyan azt a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat
A magyar igeragozás morfofonológiai rendszerezése

$\mathbf{Y}_Z$ / X | μ	PL	1			2		3* = {3, 4}	
		SG		PL	SG	PL	SG	PL
definit	*le-önt-*	*-öm* *-öttem* *-sem* *-eném*	*-elek* *-öttelek* *-selek* *-enélek*	*-jük* *-öttük* *-sük* *-enénk*	*-öd* *-ötted* *-s(e)d* *-enéd*	*-itek* *-öttétek* *-sétek* *-enétek*	*-i* *-ötte* *-se* *-ené*	*-ik* *-ötték* *-sék* *-enék*
indefinit		*-ök* *-öttem* *-sek* *-enék*		*-ünk* *-öttünk* *-sünk* *-enénk*	*-esz* *-öttél* *-s(él)* *-enél*	*-ötök* *-öttetek* *-setek* *-enétek*	*-* *-ött* *-sön* *-ene*	*-enek* *-öttek* *-senek* *-enének*

A 2. táblázat egy-egy rubrikájában a *leönt* igéhez járuló azon ragnégyest mutatjuk be, amely **Y** személyű és Z számú alany x definitségi jegyű tárggyal való társítása során jelenik meg, ezúttal is bemutatva a μ paraméternek az értékeit mind a négy időben/módban. Ha például $\mathbf{Y}_Z$ az [első személy egyes számban] (azaz az 1SG) értéket veszi fel, az x pedig a +definit értéket, akkor ezt a négyest jeleníti meg a megfelelő rubrika: *leöntöm, leöntöttem, leöntsem, leönteném.*

A két táblázat ugyanazt a paradigmarendszert mutatja be kétféle felfogásban. Az inverz-elméleti felfogás (1. táblázat) a morfofonológia „belső" szempontjainak (2. táblázat) egy „külső" szintaktikai nézőpont alapján elvégzett kiterjesztéseként áll elő, amely éppen az 1. táblázatban bemutatott egybeesések sajátos mintázatának a magyarázatára született meg. Ez a magyarázat azonban, mint az imént rámutattunk, a szinkretizmus-elmélet alappillérét „rengeti meg", az *ABA-megszorítást.

2.5. A tárgyi egyeztetési reláció névszói oldala. Azt állítjuk, hogy a konfliktus feloldását éppen az avatar-elmélet új nézőpontja kínálja: a tárgyi egyeztetési reláció igei és névszói oldalának egyidejű vizsgálata, ezen belül pedig annak kiemelt figyelembevétele, hogy a névszói oldalon éppen az első és második személyű névmások mutatnak „indokolatlanul komplex" morfológiai felépítést a harmadik és negyedik személyű tárgyi névmásokhoz képest. Az utóbbiak az alanyi változathoz képest csupán egy tárgyragot tartalmaznak; pl. *ő-t, (vala)kik-et.* Az előbbiek esetében viszont megjelenik egy redundáns birtokosszerű szerkesztés (Simonyi 1907; Den Dikken 2006; É. Kiss – Mus 2022): például *en-g-em, té-g-ed* (vö. *enyv-em, vég-ed*).

2.6. A redundáns birtokosszerű szerkezeteket – mint majd kifejtjük az **5.** pontban – besorolhatjuk a számos nyelvben vizsgált álcázószerkezetek közé (Collins–Moody–Postal 2008). Ez alkalmassá teszi őket arra, hogy imposztorként működjenek a grammatikai rendszerben (Collins–Postal 2012; Kaiser–Nichols–Wang 2018), az imposztorkarakter pedig azt a lehetőséget kínálja, hogy az általuk kiváltott tárgyi egyeztetést ne a referenciális személyjegyüknél vegyük figyelembe, hanem a grammatikai rendszerben ténylegesen érvényesülő funkcionális személyjegyüknél; pl. *leönt-ünk valakit*$_4$ / *[té*$_2$*-g-ed]*$_4$, *leönt-enek valakit*$_4$ / *[en*$_1$*-g-em]*$_4$ / *[ti*$_2$*-tek-et]*$_4$.

Az említett elméletek ismertetését és kétféle személyjegy meghatározását követően azt fogjuk igazolni a tanulmány **5.** pontjában, hogy a felvázolt megközelítésben immár a magyar igeragozás is az *ABA megszorítás szerint működik.

2.7. A tanulmány felépítése. A **2.6.** pontban említett morfofonológiai rendszer meghatározó elemeinek és jellemzőinek áttekintésével szolgál a **3.** pont, a **4.** pontban pedig ugyanolyan felépítés mellett az inverz-elméleti megközelítést taglaljuk. Az **5.** pontban azt is bemutatjuk négy táblázatban, hogy az avatar-elmélet felfogásában hogyan egyesíthetőek az inverz-elméletben (1. táblázat) és a morfofonológiai keretben (2. táblázat) felfedett paradigmatikus egybeesések – úgy, hogy az *ABA-megszorítás minden esetben maradéktalanul teljesüljön. A **6.** pontot a mindaddig mellőzött visszaható alrendszer tárgyalására szánjuk (l. **2.2.**). A tanulmányt rövid összegzés zárja a **7.** pontban.

3. A magyar igei paradigma „belső", morfofonológiai rendszerezése

3.1. A rendszerezés alapjául szolgáló morfoszintaktikai dimenziók. A **2.** pont 2. táblázatában bemutatott rendszer – amelyet Rebrus (2001a) alapján mutatunk be – arra a nézetre épül, hogy a magyar igei paradigma három morfoszintaktikai dimenzió mentén osztályozható. Ezek a dimenziók: a négy idő/mód (m), az alanyi és tárgyas ragozású alakokat megkülönböztető definitségi dimenzió (x), illetve a hat szám/személy dimenziója ($\mathbf{Y}_Z$); l. még (5) alább. Rebrus nem különböztet

tehát meg egy önálló szám és személy dimenziót, a mai magyar nyelvben ezeket fúziós morfémáknak tekintve, továbbá az idő és a mód dimenzióját is összevonja azon az alapon, hogy egyazon szóalakban a két potenciális dimenzió nem jelenhet meg (l. a *leönt-ött-em vol-na* összetett igealakot, amelyben a múlt idő jele és a feltételes mód jele két külön tőhöz társul).

A három morfoszintaktikai dimenziót az egyes alakokban megjelenő morfémák többé-kevésbé konkatenatív módon fejezik ki, az (5a) sorban közölt sorrendet tartva, mindhárom dimenzióban egy-egy morfológiailag jelöletlen, azaz zérusmorfémát tartalmazó értékkel (5b); példaként szolgálhat a jelen idejű, tárgyatlan, egyes szám harmadik személyű alannyal társítható *leönt-∅-∅-∅* igealak.

(5) a) tő + idő/mód + tárgyasság + szám/személy
b) az idő/mód dimenziójában ∅: JELEN IDŐ KIJELENTŐ MÓD;
a tárgyasság (definitség) dimenziójában ∅: INDEFINIT;
a szám/személy dimenziójában ∅: 3SG

3.2. Egy kivételes elem a morfofonológiai rendszerezésben. A szám/személy dimenzióban a hat elemhez hozzájön még az 1SG alanyra és 2. személyű tárgyra utaló alak mind a négy idő/módban, ami viszont a definitségi dimenzióban nem mutat szembenállást. Az alább 3. táblázatként megismételt 2. táblázatban az 1SG oszlopának a megosztásával tudtunk „helyet teremteni" az 1SG alany mellett a tárgy paramétereire háromféleképpen reagáló igealakok számára. A későbbi tárgyalásra tekintettel szögezzük le, hogy a **3.1.** pontban ismertetett háromdimenziós rendszerbe nem illeszkedik bele szervesen az a sajátos igeragozás, amely az 1SG > 2 beszédcselekvési kontextushoz tartozik (ahogyan azt az avatar-elméletben megnevezik).

3. táblázat
A magyar igeragozás morfofonológiai rendszerezése,
a definitségi neutralizációból adódó három jelölésével

Yz / X | μ	PL	1			2		3* = {3, 4}	
		SG		PL	SG	PL	SG	PL
definit	*le-öntöm* *-öttem* *-sem* *-eném*	*-elek* *-öttelek* *-selek* *-enélek*	*-jük* *-öttük* *-sük* *-enénk*	*-öd* *-ötted* *-s(e)d* *-enéd*	*-itek* *-öttétek* *-sétek* *-enétek*	*-i* *-ötte* *-se* *-ené*	*-ik* *-ötték* *-sék* *-enék*
indefinit	*-ök* *-öttem* *-sek* *-enék*		*-ünk* *-öttünk* *-sünk* *-enénk*	*-esz* *-öttél* *-s(él)* *-enél*	*-ötök* *-öttetek* *-setek* *-enétek*	*-* *-ött* *-sön* *-ene*	*-enek* *-öttek* *-senek* *-enének*

3.3. Szinkretizmus a morfofonológiai rendszerben. Az 1. táblázatban az inverz-elmélet szerint rendszerezett magyar igei paradigmában olyan egybeeséseket jelöltünk meg, amelyek a négy idő/módban e g y ü t t tekintett panelekre vonatkoztak. A *[leönt-esz, -öttél, -s(él), -enél]* négyelemű panel színezése például megmutatja, hogy a 2SG > 4 kontextus mellett (pl. *leöntesz valakit*) a 2SG > 1

kontextusban is *(leöntesz engem/minket)* ugyanez a panel írja le az igeragozást. A morfofonológiai rendszerben ezek a négyes panelek csak egyszer szerepelnek, így egybeeséseket azokon belül kereshetünk. Mint a 3. táblázat mutatja (sötét háttérrel kiemelve), három teljes egybeesés van, amelyek egyaránt a definitségi paraméterérték neutralizációjaként jellemezhetőek (REBRUS 2001a: 255–258): *leöntöttem őt/valakit, leöntenénk őt/valakit, leöntenétek őt/valakit.* Jelen idő kijelentő módban és kötőmódban nincsen tehát ilyen szinguláris egybeesés, hanem csak múlt időben van egy eset (6a), és feltételes módban két eset (l. [6b], illetve 2. lábjegyzet).[2]

(6) a) tárgyas *-m* az alanyi *-k* helyett (ami a 3PL *öntöttek* alakot állítaná elő)
b) alanyi *-nk* a tárgyas *-(j)(U)k* helyett (ami a 3PL *öntenék* alakot állítaná elő)
c) **OPP**(személy/szám) >> **OPP**(definitség)

A morfofonológiai rendszerben az egybeesések magyarázata azon az intuíción alapul, hogy a magyarban (az adatok tanúsága szerint) a szám/személy oppozíció megtartása fontosabb, mint a definitségi oppozícióé, amit egy optimalitáselméleti keretben (PRINCE–SMOLENSKY 1993; REBRUS 2001b) a (6c) sorban látható képlet fejez ki. A (6a–b) sorokban jeleztük, hogy a megközelítés szerint melyik toldalék kölcsönződik (definitségi neutralizáció árán is) egy olyan toldalék helyére, amelyik a szám/személy dimenzióban idézne elő szinkretizmust a ragozási rendszerben megfigyelhető analógiák alapján.

3.4. Egy alternatív gyermeknyelvi morfofonológiai rendszer. A kérdéskörhöz kapcsolódóan – a nyelvfejlődés-kutatók figyelmébe ajánlva – a Függelékben bemutatunk egy olyan adatsort (ALBERTI 2016), amely azt mutatja, hogy egy két-három éves gyermek éppen alakuló grammatikai rendszerében a definitségi oppozíció megtartása elsődleges lehet a szám/személy oppozícióénál, ami a példák felnőttnyelvi értelmezésével okozhat is félreértést. A Függelékből kiemelt (7a–b) mondatok például – a kontextus ismeretében – egyértelműen azt az értelmezést támogatták, hogy a beszélő önmagára utal (’aludtam’, ’voltam’, ’mondtam’).

(7) a) *Képzeld el, hogy az oviban a l u d t a k az ágyamban.*
b) *Amikor egészen aprócska v o l t a k , akkor mit m o n d t a k ?*
c) *Képzeld el, elég sokat s z o k t a k aludni.*

[2] A morfofonológiai rendszerben számos részleges egybeesési eset is magyarázatot nyer, előre bocsátva, hogy a mai magyar sztenderd igeragozást vesszük figyelembe. Részleges egybeesést példáz a *leöntenék* alak *(én valakit, ők azt):* amennyiben ugyanis a tő hátul képzett magánhangzót tartalmaz, akkor nincsen egybeesés; pl. *meglocsol-nék én valakit,* de *meglocsol-nák ők őt.* Máskor az elöl képzett magánhangzójú tő esetén történik meg egy oppozíció megmutatása (pusztán magánhangzó-harmónia alapján megjósolhatatlan toldalékpároknak köszönhetően); pl. *leönt-ik ők azt* a kijelentő módban, de *leönt-sék ők azt* a kötőmódban; viszont a *vár-ják* alak esetében az idő/mód oppozíció neutralizálódik. A feltételes módban viszont felléphet teljes definitségi neutralizáció (REBRUS 2001a: 267). Mivel hármas magánhangzó-hosszúság a magyarban nem fordul elő, a *mar-na/mar-ná* relatívtőpár alapján előállítható hipotetikus alakok – *mar-naa-tok/mar-naaa-tok* – egybe fognak esni a *mar-ná-tok* hangalakban.

A másfél éves megfigyelési időszakban egyetlen olyan példát sikerült feljegyezni, amikor a gyermek többes szám harmadik személyt használt. Ez a (7c) sorban bemutatott mondat, amelynek az elhangzását követően a megfigyelést végző szülő megpróbálta egyértelműsíteni a megnyilatkozást annak firtatásával, hogy kik aludtak sokat. Erre a gyermek azt állította, hogy az ágyában lévő játékállatokról tette az adott állítást. Mindazonáltal még ez a példa sem egyértelmű esete a 3PL használatának, mert nem zárható ki, hogy a gyermek csak a 3PL alanyt kiprovokáló kérdés hatására váltott át ilyen értelmezésre.

4. A magyar igei paradigma „külső", szintaktikai rendszerezése

4.1. A rendszerezés alapjául szolgáló morfoszintaktikai dimenziók. Az 1. táblázatban bemutatott rendszer – amelyet alább 4. táblázatként ismétlünk meg – a tárggyal való egyeztetés meglétére összpontosít (amit a *leönt-elek én téged* szerkezet sugall), de nem téveszti szem elől annak nagymértékű részlegességét. Az inverz-elmélet ott megemlített képviselői arra keresik tehát a magyarázatot, hogy például a *leönt-s-e ő(ke)t* szerkezetben megjelenő igealakkal miért egyetlen igealak áll szemben a *leönt-s-ön valaki(ke)t / téged/titeket / engem/minket* szerkezetekben. E szemlélet jegyében a célra vezető morfoszintaktikai dimenziók annyiban módosulnak a morfofonológiai megközelítéshez képest **(3.1.),** hogy az idő/mód dimenzió (μ) és az alany szám/személy dimenziója ($\mathbf{Y}_Z$) mellé harmadik dimenzióként a tárgy négyféle személyjegyéből összeálló skálát (x) kell felvenni. Ez utóbbi dimenzió tehát a kételemű tárgyassági dimenzió kiterjesztése a morfofonológiai rendszerbe szervesen be nem illesztett 2. személlyel, illetve a skála teljessége kedvéért az 1. személlyel.

4. táblázat

A magyar igeragozás inverz-elmélet szerinti szintaktikai rendszere

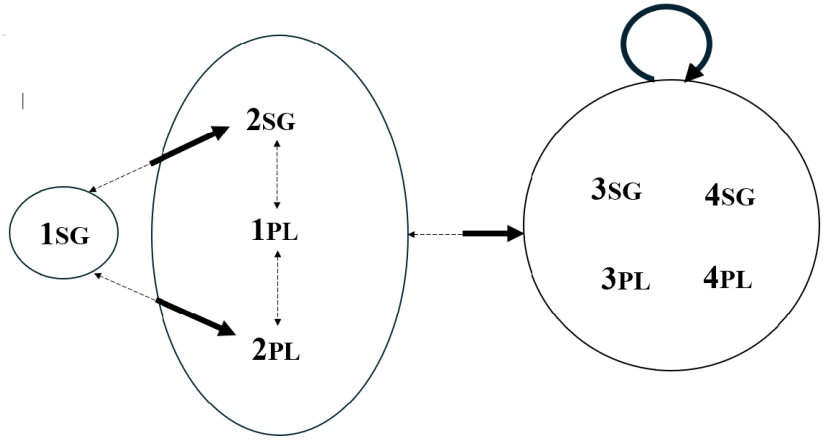
$\mathbf{Y}_Z$ / x | μ	PL	1		2		3* = {3, 4}	
		SG	PL	SG	PL	SG	PL
1 *engem/ minket*	*le-öntött*	–	*?-ünk* *?-öttünk* *?-sünk* *?-enénk*	*-esz* *-öttél* *-s(él)* *-enél*	*-ötök* *-öttetek* *-setek* *-enétek*	*-* *-ött* *-sön* *-ene*	*-enek* *-öttek* *-senek* *-enének*
2 *téged/ titeket/ benneteket*		*-elek* *-öttelek* *-selek* *-enélek*	*-ünk* *-öttünk* *-sünk* *-enénk*	–	*??-ötök* *??-öttetek* *??-setek* *??-enétek*	*-* *-ött* *-sön* *-ene*	*-enek* *-öttek* *-senek* *-enének*
3 *őt/ őket*		*-öm* *-öttem* *-sem* *-eném*	*-jük* *-öttük* *-sük* *-enénk*	*-öd* *-ötted* *-s(e)d* *-enéd*	*-itek* *-öttétek* *-sétek* *-enétek*	*-i* *-ötte* *-se* *-ené*	*-ik* *-ötték* *-sék* *-enék*
4 *ki(ke)t*		*-ök* *-öttem* *-sek* *-enék*	*-ünk* *-öttünk* *-sünk* *-enénk*	*-esz* *-öttél* *-s(él)* *-enél*	*-ötök* *-öttetek* *-setek* *-enétek*	*-* *-ött* *-sön* *-ene*	*-enek* *-öttek* *-senek* *-enének*

BÁRÁNY (2017: 38) egyes indián nyelvek kutatóira hivatkozva feltételezi, hogy n é g y eltérő pozíció van a társalgás terében, nem pusztán a hagyományos három – első, második és harmadik – személy. A tanulmány gondolatmenete szempontjából meghatározó jelentőségű, hogy a négyféle tárgyi karakternek a lineáris elrendezése egy skálává éppen a táblázatban is alkalmazott módon történik. A rendezés mellett formai érvként azt lehet felhozni, amit a **3.1.** pont (5b) sorában szemléltettünk: az indefinit tárgy tud jelöletlenül (zérussal jelöltként) kifejeződni a jelölt definit tárgyhoz képest, a 2. személy pedig – ahogy BARTOS (2018: 634) rámutat – az egyetlen olyan egyeztetési morféma a magyar igei paradigmában, amely egyértelműen megmutatja a tárgy személyét (l. még DEN DIKKEN 2004): például *várt*$_{1SG>4}$ < *várt-a*$_{1SG>3}$ < *várt-a-l-ak*$_{1SG>2}$ (vö. *te fáz-ol)*. A rendezés mellett pragmaszemantikai érveléssel majd az **5.1.1.** pontban szolgálunk.

BÁRÁNY (2017) a sötétebb panelek által szemléltetett kiterjedt szinkretizmus magyarázatát arra a tézisre alapozza, hogy a magyar a világ s z e m é l y h i e r a r c h i a - é r z é k e n y nyelvei (BÉJAR–REZAC 2009) közé tartozik. A hierarchia a magyarban a nyolc beszédcselekvési pozíciót az alábbi, 1. ábrán bemutatott módon sorolja három prominenciaosztályba. Az 1SG minden más pozíciónál prominensebb a beszédcselekvésben, mert nemcsak hogy beszédrésztvevő (mint még a 2SG) vagy beszédrésztvevőt tartalmazó halmaz (mint az 1PL és a 2PL) – amit egy '+' jeggyel jelölünk –, hanem ez a szereplő a beszédcselekvés központi figurája – amit egy további '+' jeggyel jelölünk meg. A személyhierarchia-érzékenység azt jelenti, hogy egy tárgyas ige esetében a (jegyek alapján) prominensebb beszédcselekvő annak alanyául választandó, és nem a tárgyául. Ezt a követelményt az 1. ábra feliratában oly módon foglaltuk képletbe, hogy az ennek ellentmondó választás valamiféle anomáliának minősül a grammatikai rendszerben: olyan inverz kontextusnak, amelyet azzal jelez a nyelv, hogy a tárggyal oly módon egyeztet, mintha az adott ige nem is szelektálna tárgyat (vagyis mintha intranzitív lenne); ami amúgy a 4. személyű tárgyra is érvényes: „mintha nem is lenne tárgy". BÁRÁNY (2017: 52) fázis-elméleti generatív szintaxisában az a javasolt „technikai megoldás" – részlegesen szakítva BÉJAR–REZAC (2009) mechanizusaival –, hogy inverz kontextusok esetében a derivációs során „blokkolódik" a tárgyi egyeztetés, ugyanakkor maga a derivációs folyamat halad tovább, és előállít egy jól formált hangalakot.

1. ábra

Direkt (–) és inverz (<- - -) kontextusok az igeragozás alapján:
i n v e r z , ha 0 < **ACT**(tárgy) ≥ **ACT**(alany) (l. az **ACT** sorát!)

ACT: [++] [+] [ ]

A *te beolt-asz engem* konstrukcióban például azért jelez 4. személyt az igerag (vö. *beolt-asz valakit*), ami egybeesik a tárgyatlan ige megfelelő ragjával (pl. *árt-asz*), mert a $2SG_{[+]}$>$1SG_{[++]}$ kontextus inverznek minősül. Amúgy még két [+] érték társításából is inverz kontextus adódik az ábracímben szereplő '≥' reláció alapján (hiszen a 'mi' aktivitási jegyvektora [+]): l. *te*$_{[+]}$ *beolt-asz minket*$_{[+]}$/*valakit*$_{[\ ]}$. A fenti képletbe a nulla értékkel összevető kritériumot azért iktattuk be, mert két pozitív aktivitási jegyérték nélküli szereplő párosításából viszont nem adódik inverz kontextus: pl. *valaki*$_{[\ ]}$ *beolt-ja őt*$_{[\ ]}$ (Coppock 2022: 135).

4.2. Nem kivételes elem az inverz-elméleti rendszerezésben az 1SG > 2 ragozása. Ahogyan a **3.2.** pontban rámutattunk, a morfofonológiai rendszerben kivételként kellett beilleszteni a *-lAk* ragozást a definit és az indefinit ragozás mellé. Az inverz-elmélet viszont abból indul ki, hogy a magyar ragozás eredendően bármilyen tárgy személyjegyére érzékeny.[3] Csak éppen van egy általános megszorítás, ami ezt történetesen úgy szabályozza, hogy egyetlen olyan beszédcselekvési

[3] „All personal pronouns trigger object agreement, but object agreement is not always spelled out" (Bárány 2017: 99). „[The inverse theory] makes strong predictions, namely that Hungarian direct objects of all persons should trigger object agreement. At first glance, this prediction seems to be wrong, since the verb never shows object agreement with a first person object. […] I argue that this seeming lack of agreement is a surface-effect and that all personal pronouns actually do trigger object agreement. Syntax and morphology block its spell-out in certain configurations, however" (Bárány 2017: 54). „The inverse-agreement theory does have the advantage of tying together the special *-lak/-lek* ending with the objective conjugation in Hungarian, and the existence of inverse agreement among other languages in the Sprachbund" (Coppock 2022: 135). Bárány (2026: 14) egy friss tanulmányban is megerősíti a szóban forgó álláspontot: „ [O]bject agreement is distributed in a direct–inverse system. From this perspective, *-lak*/*-lek* is a completely natural part of the overall agreement system and need not be analysed as 'special'."

kontextus marad, amikor szinkretizmusmentes ragozást vált ki a 2. személyű tárgy (1SG > 2), az 1. személyű tárgy pedig nem tud olyan direkt kontextusban állni, hogy egyedi ragozást kapjon. Az $1SG_{[++]} > 1PL_{[+]}$ kontextus még lehetne éppen ilyen, de itt a halmaz-elméleti tartalmazási viszony miatt visszaható szerkezetet kell alkalmazni, ami 3. személyű tárggyal való egyeztetést vált ki: *én leöntöm magunkat/ő(ke)t.* A 2/3/4 > 1 kontextusok pedig mind inverzek; pl. *leönt(esz) engem/valakit.*

4.3. Szinkretizmus az inverz-elméleti rendszerben. Ahogy a 4. táblázat mutatja a panelek színezésével alulról felfelé áttekintve az oszlopokat, a 4. személyű tárgyhoz kapcsolódó **A** ragozási mintát a 3. személynél mindig felváltja egy eltérő **B** minta, viszont tovább haladva felfelé a tárgyi prominencia skálája mentén, a hat oszlop közül ötben visszatér az **A** minta. Ezt a mintázatot a természetes nyelvekben szinte kizártnak tartják a paradigmatikus egybeesések törvényszerűségeit feltárni hivatott szinkretizmus-elméletben, amelynek alapjait egy nagyszabású kurrens tanulmány alapján fogjuk most áttekinteni (BOBALJIK–SAUERLAND 2018: 2–4, 31).

A nyelvészeti kutatás egyik alapkérdése annak formális jellemzése, hogy milyen grammatikák lehetségesek egyáltalán: léteznek-e a grammatikákra vonatkozó általános, absztrakt természetű megszorítások, és ezek a megszorítások nyelvspecifikusak-e, avagy tágabb, általános kognitív rendszerekre érvényes korlátozások megnyilvánulásai-e. A szintaxis területén például jelentős általánosításokra jutottak a CHOMSKY-hierarchia alapján (PARTEE – TER MEULEN – WALL 1990: 451). A szinkretizmus-elmélet célja az, hogy a morfológia számára egy hasonlóan általános érvényű szemlélet kidolgozásához járuljon hozzá, különös tekintettel a morfológiai jegyekre, vagyis azokra a jegyekre, amelyek a különböző fogalmak nyelvek közötti eltérő csoportosításának a hátterében állnak, amint az az azonos forma általi kifejeződésben (szinkretizmusban) megmutatkozik. A jegy alapú morfológiai rendszerek architektúrája azt jósolja, hogy a matematikailag lehetséges variációknak csupán bizonyos mintázatai lehetségesek.

Mint az **1.** pontban láthattuk a melléknevek szuppletív alakjainak, valamint névmási és igei paradigmáknak az esetében,[4] a morfológia számos területén tapasztalható, hogy ha a releváns formákat valamilyen jól indokolt sorrendbe tudjuk rendezni, akkor az első és a harmadik elem csak akkor oszthat meg egy adott **A** tulajdonságot, ha a középső elem is rendelkezik ezzel a tulajdonsággal – ami **AAA** mintázatot nyújt. Amennyiben a középső elem eltér az elsőtől, akkor a sorozat harmadik elemének is el kell térnie – ezzel pedig **ABC** mintázatot szolgáltatva. Egyébként pedig (ha az első és a harmadik elem eltérő) **AAB** vagy **ABB** mintázat áll elő. Az **ABA** mintázat viszont általánosan diszpreferált, amit *ABA-megszorításként (vagy *ABA-univerzáléként/effektusként) nevezhetünk meg. Így is meg szokták fogalmazni a lényegét: egy számottevő adatkörben, amelyben elvileg öt különböző mintázat volna lehetséges, a világ nyelveiben ténylegesen csupán négy figyelhető meg: **AAA, AAB, ABB** és **ABC,** de **ABA** nem.

A szinkretizmus-elmélet elsődleges törekvése az ilyen típusú megszorítások feltárása és levezetése a jegyalapú architektúrákból valamilyen minimalitási fel-

[4] Az esetparadigmákat vizsgáló, nagy hatású nanoszintaktikai elméletben is (CAHA 2009) alapvető jelentőségűnek bizonyult a bekezdésben tárgyalt univerzális megfigyelés.

tevéssel kombinálva, amit a minimalitás elveként neveznek meg, és azt az intuíciót hivatott megragadni, hogy az Univerzális Grammatika a paradigmák adott méretének előállításához szükséges minimális jegykészleteket választja ki (*maximal use of minimal resources,* azaz 'a lehető legkisebb jegykészlet maximális hatékonyságú alkalmazása'). Ami a jegyarchitektúrákat illeti, szinte valamennyi eddigi magyarázat (pl. BOBALJIK 2012) amellett érvelt, hogy az *ABA-hatás a jegyek közötti tartalmazási *(containment)* viszonyból vezethető le. Mint az 1. ábra mutatja, a magyarban feltárt személyhierarchia hátterében is – minden bizonnyal más nyelvekhez hasonlóan (VANDEN WYNGAERD 2018) – tartalmazási reláción alapuló jegyarchitektúrát feltételezünk. Némi egyszerűsítéssel élve az a lényeg, hogy a [++] aktivitási jegyhalmazú feladói státusz az egy '+'-szal dotált beszédrésztvevői státuszhoz képest rendelkezik valamilyen többletfunkcióval (a feladó egy különleges beszédrésztvevő), míg a 3. és a 4. személynek üres az aktivitási jegyhalmaza: [++] ⊃ [+] ⊃ [ ]. Bőségesebb kifejtést a **4.1.1.** alpont kínál, amelyben négy prominenciaszintet különítünk el tartalmazási reláció mellett: [+++] ⊃ [++] ⊃ [+] ⊃ [ ]).

A későbbi tárgyalásunk szempontjából releváns megjegyezni, hogy BOBALJIK–SAUERLAND (2018: 15–18) a kételemű és a háromnál több elemű paradigmákra is kiterjeszti a metaelméleti/matematikai vizsgálatot, és a kételemű paradigmákra nézve kimutatja, hogy a két lehetséges mintázat – **AB** és **AA** – egyike sem kizárt.

BOBALJIK–SAUERLAND (2018) behatóbb ismertetése túlnőne a tanulmány keretein. Jelentősége abban áll, hogy a korábbiaknál általánosabban, a meghatározó tényezők szerepének szétszálazásával próbálja megragadni a paradigmamintázatok törvényszerűségeit; az *ABA-effektust például olyan jegyarchitektúrákból is levezeti, amelyekre nem érvényesül a fent említett tartalmazási reláció. A jelen tanulmány szempontjából annak a megvilágításában áll a jelentősége, hogy ha a magyar igei paradigma tényleg nem igazodik az *ABA-megszorításhoz, az nem pusztán azt jelenti, hogy ritka kivételt képez egy univerzális tendencia alól, hanem hogy meg kellene magyarázni, hogy a feltételezett jegyarchitektúra a magyarban miért manifesztálódik más paradigmatikus mintázatokban, mint más nyelvekben. A következő két szakaszban ehelyett arra mutatunk rá az avatar-elmélet névmásmorfológiai megközelítése révén, hogy a magyar igeragozás tökéletesen igazodik az *ABA-megszorításhoz.

5. A magyar igei paradigma avatar-elméleti rendszerezése

5.1. A rendszerezés alapjául szolgáló morfoszintaktikai dimenziók. Mint az alábbi, 5. táblázat mutatja, az avatar-elmélet ugyanazon három morfoszintaktikai dimenzió mentén rendszerezi a magyar igeragozást, mint az inverz-elmélet, amelynek rendszerét már a bevezető szakaszban bemutattuk (1. táblázat), majd a **4.1.** pontban 4. táblázatként felidéztük. Az avatar-elmélet is a „külső", szintaktikai nézőpontot képviseli tehát, a tárggyal való egyeztetés meglétére összpontosítva: az idő/mód dimenzió (μ) és az alany szám/személy dimenziója ($\mathbf{Y}_Z$) mellé harmadik dimenzióként a tárgy négyféle személyjegyéből összeálló skálát (x) vesz fel. A döntő különbség abban áll, hogy az 1. és 2. személyű nem visszaható tárgyi névmások sajátos felépítését figyelembe véve – ily módon összekapcsolva tehát

az egyeztetési reláció igei és névszói oldalának kutatását – azt állítja, hogy ezek a magyar morfológia rendszerében valójában 4. személyű névmásokként működnek, a visszahatók pedig 3. személyűekként (ALBERTI – FELTIZI-VERESS SAYPASHEVA – FARKAS 2025a, 2025b). Első személyű tárgyi névmás nincsen a magyar nyelv morfológiai rendszerében (ami tehát a személyhierarchia-érzékenység miatt erősen értékréses, l. ALBERTI – FELTIZI-VERESS SAYPASHEVA – FARKAS 2026), a 2. személyű egyeztetést kiváltó névmás pedig Janus-arcú – ezt majd az **5.2.** pontban kifejtjük.

5. táblázat

A magyar igeragozás szinkretikus mintázata
az avatar-elmélet keretében: **ABC** és **AB** minták

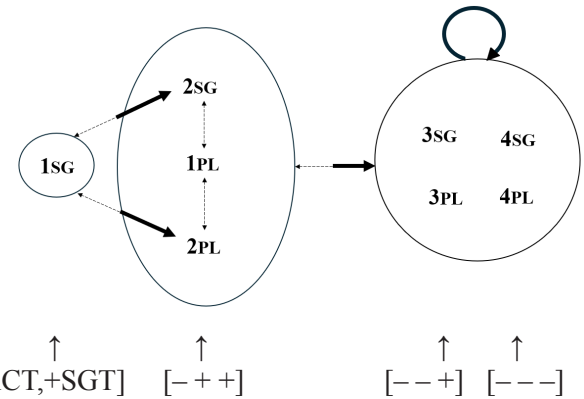
YZ / X | μ	PL	1		2		3* = {3, 4}	
		SG	PL	SG	PL	SG	PL
1 –							
2 *téged/ titeket/ benneteket*		*-elek -öttelek -selek -enélek*					
3 *őt/ őket*	*le- önt-*	*-öm -öttem -sem -eném*	*-jük -öttük -sük -enénk*	*-öd -ötted -s(e)d -enéd*	*-itek -öttétek -sétek -enétek*	*-i -ötte -se -ené*	*-ik -ötték -sék -enék*
4 *ki(ke)t/ engem/minket/ bennünket/ téged/titeket/ benneteket*		*-ök -öttem -sek -enék*	*-ünk -öttünk -sünk -enénk*	*-esz -öttél -s(él) -enél*	*-ötök -öttetek -setek -enétek*	*- -ött -sön -ene*	*-enek -öttek -senek -enének*

Jogosan merülhet fel az olvasóban, hogy a **4.3.** pontban tárgyalt szinkretizmus-elméleti problémának mindez csupán formális megoldása, egy terminológiai trükk. A kételyek eloszlatása végett a **4.1.1–4.1.6.** pontokban felidézzük az avatar-elmélet fogalmi apparátusát és a tudományos létjogosultsága melletti érvrendszert az imént említett szakirodalom alapján (a részletkérdések tisztázása végett nyilván oda kell fordulnia az olvasónak). A döntő mozzanat az, hogy a szinkretizmus-elméletben tekintetbe veendő mintázatok hátterében (pragmaszemantikai szempontból) megalapozott skála álljon.

5.1.1. A beszéd mint cselekvés és az abban való részvétel prominenciája. Az inverz-elméletet az avatar-elmélet úgy alkalmazza a magyarra, hogy követi BÁRÁNYT (2017: 43) a beszédhelyzeti pozíciók tartalmazási relációban álló **(3.3.)** paraméterekkel való meghatározásában, de olyan paraméterek mellett érvel, amelyek a beszédnek mint kölcsönhatást kiváltó és diskurzusépítő cselekvésnek a felfogásában gyökereznek (AUSTIN 1975; GRICE 1975; KAMP–REYLE 1993; KLEIBER 2005; ALBERTI–KLEIBER 2024). Az 1. ábra alábbi kiegészítésével szemléltetjük ezt az új megközelítést (2. ábra).

2. ábra

A magyarban a nyolc beszédcselekvési pozíció hierarchiája: [1SG > 1PL/2 > 3/4]. A meghatározó jegyek: INI: kezdeményező ('initiator'), ACT: cselekvő ('active'), SGT: látókörbeli ('in sight')

Aki éppen kimond egy mondatot, az a legaktívabban cselekvő fél, az 'első személy', aki együttműködést kezdeményez valamelyik hallgatójával. A kiválasztott hallgatót (tipikusan a szemkontaktus felvételével) arra a cselekvésre kívánja rábírni, hogy vállaljon aktív szerepet: vállalja el a címzetti szerepet a feladott üzenethez (OISHI 2016). Ő a '2. személy'. A többi jelenlévő, ha egyáltalán hall(gat)ja a beszélőt, nem játszik aktív szerepet a tekintett nézőpontból, beleértve ebbe a nem humán szereplőket is. Övék a '3. személy' szerepe a két beszédrésztvevő látókörében, akikre így a beszélő határozott kifejezéssel utalhat, közben esetleg rájuk is mutatva vagy odapillantva, alapozva a közös referenciális hozzáférésre a címzettel. Mint a 2. ábrán a jegyvektorok mutatják, döntő szerepet adhatunk a személy-hierarchia-érzékenység és az arra épülő inverzió reláció interpretálásában a kezdeményezői (INI) és az aktivitási (ACT) paraméterértéknek, amelyek a feladó és a címzett mellett az azokat magukban foglaló plurális pozíciókhoz *(mi, ti)* is hozzárendelődnek. Ebben vannak nyelvek közötti különbségek: a magyarban például a +INI kezdeményezői jegyet történetesen csak a feladót tartalmazó szinguláris pozícióhoz társítjuk *(én),* a plurálishoz *(mi)* nem.

Határozott kifejezéssel – azaz '3. személyűvel' – jelen nem lévő személyekre és dolgokra is utalhatunk. Tipikusan határozatlan kifejezésekkel – tehát '4. személyűekkel' – vezetjük be őket a diskurzusba, majd a beszéd világteremtő erejének köszönhetően később éppúgy jelen lesznek – immár '3. személyként' – a diskurzusreferenseik révén (KAMP–REYLE 1993; KLEIBER 2005; ALBERTI – KLEIBER 2024), mint a ténylegesen a látókörben lévő szereplők (+SGT). A '4. személy' tehát a társalgásban éppen akkor megjelenő, a beszédrésztvevők látókörében még sem ténylegesen, sem elvont értelemben korábban jelen nem lévő szereplők beszédcselekvési pozíciója (–SGT).

5.1.2. A személyhierarchia-érzékenység mint a beszédcselekvés és az elbeszélt cselekvés viszonya. A bemutatott beszédcselekvés-modellben a személy-

hierarchia-érzékenységet a világ történései konceptualizálásának egy potenciális rendezőelveként határozhatjuk meg kognitív aspektusból; ami pragmatikai szempontból tekintve kijelöli a beszédcselekvésnek egy hatékony stratégiáját. A felmerülő stratégiát GRICE (1975) mód/modor *(manner)* maximacsoportjába sorolhatjuk aktivitási almaxima néven, a rendezettségi almaxima *(Be orderly)* társaságába helyezve. A *Be orderly* almaxima azt írja elő, hogy a mondatok egymásutániságának az időrendje tükrözze az azok által elbeszélt történet időrendjét – a hallgató számára egyszerűbbé téve a szöveg megértését. Ezzel feltételezhető analógnak a személyhierarchia-érzékenységet motiváló pozitív korrelációs preferencia a beszédcselekvési aktivitás és az éppen kimondott tárgyas igével kifejezett aktivitás között. Egyszerűbben megfogalmazva: aki a beszédhelyzetben aktívabb, kezdeményezőbb, arról feltételezendő alapesetként, hogy az elbeszélt esetben is aktívabb, kezdeményezőbb volt, vagyis tipikusan ő kell, hogy megkapja az Ágens tematikus szerepet.

A 2. ábrán bemutatott modell azokról az esetekről, amikor referenciálisan 1. vagy 2. személyű tárgy esetében 4. személyű tárgyat – gyakorlatilag tárgyatlanságot – jelez az igeragozás (5. táblázat), a következő módon ad számot az INI és ACT aktivitási paraméterek segítségével: ha az alanyhoz kapcsolódó aktivitási paraméterértékek száma (0, 1 vagy 2) nem nagyobb a tárgyhoz kapcsolódókénál, az egy olyan „anomália" a beszédcselekvés és az elbeszélt cselekvés viszonyában, amely a tárgyegyeztetés „blokkolódását" vonja maga után a magyar grammatikában (BÁRÁNY 2017). Képletbe is foglalhatjuk a direkt (⟶) és az inverz (<---) kontextusok kiegészítő megoszlását az igeragozás alapján, az inverz felől definiálva: pontosan akkor inverz egy beszédcselekvési kontextus, ha 0 < **ACT**(tárgy) ≥ **ACT**(alany).

A *te leönt-esz engem* konstrukcióban például azért jelez 4. személyt az igerag (vö. *leönt-esz valakit*), mert az alanynak ('te') megfelelő személy [+] aktivitása a beszédcselekvésben a címzetti szerepből adódóan kisebb értékű, mint a tárgyhoz ('engem') társuló kezdeményezői [++] aktivitási értékvektor. Amúgy még két [+] érték társításából is inverz kontextus adódik a képletben alkalmazott '≥' reláció alapján (hiszen a 'mi' aktivitási jegyvektora [+]): *te leönt-esz minket/valakit.* A fenti képletbe a nulla értékkel összevető kritériumot azért kell beiktatni, mert két pozitív aktivitási jegyérték nélküli szereplő párosításából nem adódik inverz kontextus; pl. *valaki leönt-i őt* (COPPOCK 2022: 135). A félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk, hogy az SGT paraméterérték irreleváns a bekezdésben felhozott példákban, csak a két aktivitási paraméterérték (INI és ACT) számít az inverz kontextusok meghatározásában.

5.1.3. A rejtélyes uráli tárgyinévmás-morfológia. Az avatar-elmélet egyik innovációja (a kognitív/pragmatikai háttér modellezésén kívül), hogy a tárgyegyeztetés névszói oldalán is kimutatja az inverz kontextusok indikátorát: az *eng-em/té-g-ed/mi-nk-et/ti-tek-et* és a *benn-ünk-et/benn-etek-et* névmások birtokosszerű szerkesztésében (SIMONYI 1907; DEN DIKKEN 2006; É. KISS – MUS 2022). A releváns tényező az indokolatlan morfológiai komplexitás a névmás (jelöletlen) alanyi alakjának és a tárgyesetragnak az összekapcsolásához képest (ami más névmások esetében működik; pl. *ő-t, kik-et*).

A számos uráli nyelvben felbukkanó birtokosszerű névmási alakokról – l. (8b-c) – ALBERTI et al. (2026) kimutatja, hogy érvényes rájuk az á l c á z ó s z e r k e z e t e k definíciójának általánosabb változata, amely végső soron a (8a) sorban közölt birtokos konstrukció a társított szemantikai megszorítással. Azt, hogy az *engem* típusú tárgyi névmási alakok álcázószerkezetként foghatók fel, az avatar-elmélet É. KISS – MUS (2022) nyelvtörténeti elemzésére alapozza.[5] A (8c) példában bemutatjuk a felépítést leghívebben őrző szölkup változatot is (WAGNER-NAGY 2017), amelyben még a birtokosnak a hangalak nélküli megjelenítése is megengedett (a *pro*-drop; vö. *a[z én] lelkem*).

(8) a) Y = [$_{DP}$ [$_{DP}$ X (birtokos alak) [$_{NP}$ N]]],
ahol az N fej n e m rendelkezik igazságfeltételes szempontból releváns jelentéssel (COLLINS–MOODY–POSTAL 2008: 62)
b) [$_{DP}$ [$_{DP}$ en- [$_{NP}$ g - em]]]
c) [$_{DP}$ [$_{DP}$ (ma-) [$_{NP}$ šı - m]]] (szölkup)
én alak/lélek-1SG (jelentés: 'engem')
d) [$_{DP}$ [$_{DP}$ (én) [$_{NP}$ mag - am]]]

Az álcázásról kézenfekvő azt feltételezni, hogy éppen az **5.1.2.** alpontban kimondott aktivitási almaxima megsértését védi ki. Teszi ezt azáltal, hogy referenciálisan 1. és 2. személyű névmások tárgyi alakján az álca 4. személyű – ahogyan azt jelzi a magyarban az igeragozás; pl. *leönt(esz) engem/valakit*). Az álcázás-elmélet, mint azt a (8d) felbontás sugallja, a visszaható névmásokra is alkalmazható, azzal a különbséggel, hogy a *mag*-álca 3. személyű, amint azt az általa kiváltott ragozás mutatja: *leönt-öm mag-am/őt.* A kérdést a **6.** pontban tárgyaljuk.

5.1.4. Avatarok. Ahogyan azt ALBERTI – FELTIZI-VERESS SAYPASHEVA – FARKAS (2025a) és ALBERTI et al. (2026) kifejti, a 'bél' szóval rokonítható tárgyjelölő *benn*-névmások *(bennünket/benneteket)* közvetlenül a beszédrésztvevők testi valójára, esendő „porhüvelyére" utalnak, ami összhangban áll az igeragozás által jelzett 4. személlyel, a személyhierarchia legalacsonyabb pozíciójával. A másik négy birtokos szerkezetű tárgyi névmás is hasonlóan alakra, lélekre vagy esetleg magra utalt egy korábbi nyelvállapotban (8b), tehát az adott beszédrésztvevő valamely részére vagy egészének egy sajátos bemutatására. Az avatar-elmélet kulcsa a személyhierarchia-érzékenységnek az **5.1.2.** alpontban bemutatott kognitív interpretációja: a beszédcselekvésben aktív szereplők számára *(én/te/mi/ti)* egy mondatban (az „aktív" alanyi szerep helyett) a tárgyi szerep – amely elsődlegesen a behatott páciensi szereplőé – előnytelen, nem kompatibilis, ezért csak közvetve osztható ki nekik. Az [x által birtokolt y rész] séma tökéletes közvetítő

[5] „[T]he empty head was originally *-ki*, a Proto-Uralic noun meaning 'shape, form, soul'. HELIMSZKIJ (1982) traced back the middle morpheme of Selkup reflexive pronouns to *-ki,* and claimed that the *-g* morpheme intervening between the pronominal stem and the possessive suffix in the Hungarian *en-g-em* 'me', *té-g-ed* 'you-acc' is also a residue of it." […] „With the phonological erosion of the possessed noun, and the fade-out of the meaning 'shape, form, soul', the inner structure of the possessive construction has presumably become obsolete for the native intuition" É. KISS–MUS (2022: 50-51).

ebben a felfogásban: referenciális szempontból az y azonosnak tekinthető az x-szel, miközben funkcionálisan eltérőek: a beszédhelyzetben éppen aktív x az elbeszélt történet adott tagmondatában éppen behatást elszenvedő y részével vesz részt (amikor például megharapja a medve vagy megsebesíti egy lezuhanó szikla). Az x beszédrésztvevővel referenciálisan azonos y szereplő x-nek az elbeszélésbeli képviselője, „dublőrje", mintegy a valóságban beszélő/hallgató szereplő avatarjaként funkcionál az elbeszélés világában (ahogyan a hindu mitológiában egy istenség a földi világban egy földi megtestesülése révén járhat-kelhet). Úgy is fogalmazhatunk, hogy az avatar nem teljes beszédrésztvevői személyiségével, hanem csak annak fizikai valójával vesz részt az eseményben. Mindez nem példa nélküli a világ nyelveiben, erre utalunk a következő alpontban.

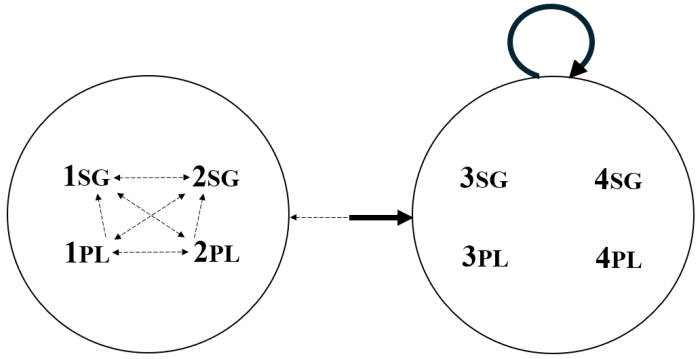
5.1.5. Imposztorok. Számos nyelvben megfigyelték annak lehetőségét, hogy az első két személy helyett alacsonyabb személyfokozatot használjunk: ez az imposztorelmélet terepe (COLLINS–POSTAL 2012; KAISER–NICHOLS–WANG 2018). Alább egy magyar példát hozunk a jelenségre:

(9) Hahó! Eljött $_{1}$[a nagyi]$_{3}$ meglátogatni $_{2}$[az édes kisunokáit]$_{3}$!
Szándékolt jelentés: 'Eljöttem (én) meglátogatni titeket.'

5.1.6. Az inverz és direkt beszédcselekvési kontextusok kétféle hálózata a magyarban. Az avatar-elmélet tehát azon az állásponton van, hogy „higgyünk a ragozásnak", miszerint például az *engem* esetében az 1. személytől mint *referenciális* személyjegytől eltér a kifejezés *funkcionális* személyjegye, és a *(vala) ki* személyjegyével egyezik meg, vagyis a javasolt 4. személyfokozattal. Másképpen fogalmazva, az *engem* hangalak egy elhangzott mondatban a társalgás aktív szereplőjét – valamiféle avatarjaként, speciális imposztorként (COLLINS–POSTAL 2012) – olyan szerepben képviseli, amellyel egy személyhierarchia-érzékenységen alapuló grammatikában eredendően összeférhetetlen lenne a prominens beszédrésztvevői státusza alapján. Ugyanez áll a másik öt tárgyi névmásra is, amelyeket felsoroltunk az **5.1.3.** alpont elején, inverzstátusz-indikátorként elemezve őket. Az alábbi, 3. ábra be is mutatja az inverz és direkt beszédcselekvési kontextusok ez alapján felállítható hálózatát – ami pontosan egy kontextus esetében tér el az igeragozás alapján felállítható hálózattól (2. ábra).

3. ábra

Direkt (⟶) és inverz (<- - -) kontextusok a magyarban a tárgyálcázás alapján: i n v e r z , ha **ACT**(tárgy) > 0

5.2. Az 1SG > 2 kontextus státusza az avatar-elmélet szerint. A morfofonológiai rendszerbe szervesen nem illeszkedő kontextus **(3.2.)** az inverz-elmélet szerinti rendszerbe – egy erős megszorítás árán, annak egyedüli „túlélőjeként" – szervesen beilleszkedett **(4.2.).** Ehhez a Janus-arcúsághoz jól illik az avatar-elméletben kirajzolódó alábbi helyzetelemzés.

Az 1SG > 2 beszédcselekvési kontextus k ö z t e s státuszt képvisel az aktivitási almaximának megfelelő direkt kontextusok és az azzal szembeszegülő inverzek között. Amit az iménti, 3. ábra címében egyszerű képletbe foglaltunk, az a beszédcselekvésbeli aktivitás és az elbeszélt cselekvésbeli aktivitás harmóniakövetelményének a legkézenfekvőbb, a b s z o l ú t „szabályozása": a behatott szereplők számára adott tárgyi grammatikai funkcióban n e álljon a beszédcselekvésben aktív ([++] vagy [+] jegyű) szereplő. Az igeragozás viszont (2. ábra) egy valamivel megengedőbb r e l a t í v követelményt indikál: állhat a tárgyi grammatikai funkcióban akár aktív beszédcselekvési szereplő is, csak az alany legyen még a k t í v a b b ; és e szerint akkor az $1SG_{[++]}>2_{[+]}$ direkt kontextusnak minősül. Ebből adódik, hogy az 5–9. táblázatokban a referenciálisan 2. személyű tárgyi névmások nemcsak a funkcionálisan 4. személyű névmások között szerepelnek (inverz kontextusokban meghatározva az egyeztetés módját), hanem a (direkt kontexusokban) 2. személyűként ható névmások között is.

5.3. Szinkretizmus az avatar-elméleti rendszerben

5.3.1. A négyes panelek mintázatai. Az avatar-elméletnek az **5.1.** pont alpontjaiban végrehajtott bemutatását követően az 5. táblázat adatsorainak a szinkretizmus-elméleti elemzése annak megállapításából áll, hogy az inverz-elméletben problémásnak bizonyuló panelismétlődések eltűnnek, és a **4.3.** pontban az univerzális megfigyelésekkel messzemenően kompatibilis **ABC** és **AB** mintázatok adódnak. Ha az értékrést is a mintázat részének tekintjük, akkor **ABCD** és **ABC** mintázatokat kapunk – ezek is megszokott alapesetek a szinkretizmus-elméletben.

Mindez annak köszönhető, hogy a tárgyegyeztetés igei és névszói oldalán tapasztalható morfológiai sajátosságokat párhuzamosan vettük górcső alá, mindkét oldalon keresve a személyhierarchia-érzékenység megnyilvánulásait.

5.3.2. Az egyes igealakok mintázatai a négy idő/módban. A morfofonológiai rendszerben talált egybeeséseknek a **3.3.** pontban bemutatott rendszerét integrálhatjuk az avatar-elméleti rendszerezéssel, külön oszlopokat felállítva a négy idő/módban.

6. táblázat

A magyar igeragozás szinkretikus mintázata az avatar-elmélet keretében, kijelentő mód jelen időben: **ABC** és **AB** minták

X | μ \ Y Z	PL	1		2		3* = {3, 4}	
		SG	PL	SG	PL	SG	PL
1 –	*le-önt-*						
2 *téged/ titeket/ benneteket*		*-elek*					
3 *őt/ őket*		*-öm*	*-jük*	*-öd*	*-itek*	*-i*	*-ik*
4 *ki(ke)t/ engem/minket/ bennünket/ téged/titeket/*		*-ök*	*-ünk*	*-esz*	*-ötök*	*-*	*-enek*

Jelen időben (6. táblázat) nem találunk egybeeső igealakokat, a szinkretikus mintázatok tehát ugyanazok lesznek, mint a négyes panelek esetében (5. táblázat). Múlt időben viszont (7. táblázat) az 1SG-ben álló alany mellett a definitségi neutralizáció **(3.3.)** az **ABC** minta helyett **AAB** mintát produkál – ami szintén univerzális minta **(4.3.).**

7. táblázat

A magyar igeragozás szinkretikus mintázata az avatar-elmélet keretében, múlt időben (ami csak kijelentő móddal társul): **AAB** és **AB** minták

X | μ \ Y Z	PL	1		2		3* = {3, 4}	
		SG	PL	SG	PL	SG	PL
1 –	*le-önt-*						
2 *téged/ titeket/ benneteket*		*-selek*					
3 *őt/ őket*		*-sem*	*-sük*	*-s(e)d*	*-sétek*	*-se*	*-sék*
4 *ki(ke)t/ engem/minket/ bennünket/ téged/titeket/ benneteket*		*-sek*	*-sünk*	*-s(él)*	*-setek*	*-sön*	*-senek*

8. táblázat

A magyar igeragozás szinkretikus mintázata az avatar-elmélet keretében, kötőmódban: **ABC** és **AB** minták

YZ / X | μ	PL	1		2		3* = {3, 4}	
		SG	PL	SG	PL	SG	PL
1 –	*le-önt-*						
2 *téged/ titeket/ benneteket*		*-öttelek*					
3 *őt/ őket*		*-öttem*	*-öttük*	*-ötted*	*-öttétek*	*-ötte*	*-ötték*
4 *ki(ke)t/ engem/minket/ bennünket/ téged/titeket/ benneteket*		*-öttem*	*-öttünk*	*-öttél*	*-öttetek*	*-ött*	*-öttek*

Kötőmódban (8. táblázat) megintcsak nem találunk egybeeső igealakokat, a szinkretikus mintázatok tehát ugyanazok lesznek, mint a négyes panelek esetében (5. táblázat). Feltételes módban viszont (9. táblázat) a 1PL-ben és a 2PL-ben álló alany mellett a definitségi neutralizáció **(3.3.)** az **AB** minta helyett **AA** mintát produkál – ami szintén univerzális minta **(4.3.).** A hat alanyi szám/személyben tehát háromféle minta jelenik meg, de egyik sem az *ABA-megszorításnak ellentmondó **ABA** minta.

9. táblázat

A magyar igeragozás szinkretikus mintázata az avatar-elmélet keretében, feltételes módban: **ABC, AA** és **AB** minták

YZ / X | μ	PL	1		2		3* = {3, 4}	
		SG	PL	SG	PL	SG	PL
1 –	*le-önt-*						
2 *téged/ titeket/ benneteket*		*-enélek*					
3 *őt/ őket*		*-eném*	*-enénk*	*-enéd*	*-enétek*	*-ené*	*-enék*
4 *ki(ke)t/ engem/minket/ bennünket/ téged/titeket/ benneteket*		*-enék*	*-enénk*	*-enél*	*-enétek*	*-ene*	*-enének*

Felvethetjük az avatar-elmélet tágabb kontextusában is (l. **3.3.**) azt a kérdést, hogy milyen oppozíció hajlamos neutralizálódni. A választ úgy lehet megfogalmazni, hogy nem az alanyi egyeztetés morfoszintaktikai dimenziójában lép fel neutralizáció (ezt a sorok áttekintésével ellenőrizhetjük), hanem a tárgyi egyeztetés dimenziójában. Ez felel meg az avatar-elméleti rendszerben a **3.3.** pont (6c) sorában bemutatott optimalitáselméleti rendezésnek, miszerint **OPP**(személy/szám) >>

Opp(definitség). Hozzátehetjük még ehhez azt a pontosítást, hogy a tárgyi egyeztetés dimenziójának az „alján" lép fel az oppozíció elvesztése, azaz a 3. és a 4. személyű tárgy vált ki egybeeső ragozást. Azaz **ABB** mintát sehol nem kaptunk, ezt az általánosító megfigyelést mondhatjuk ki.

6. A magyar igeragozás visszaható alrendszere. A (10a) példasor kapcsán idézzük fel az **5.1.3.** alpontban megemlített gondolatot: a visszaható névmások szépen beilleszkednek az avatarok rendszerébe, hiszen a *mag* tekinthető egyfajta 'body part'-nak, a személyjegyértékük pedig szétválik egy referenciálisra és egy funkcionálisra. Annyiban képviselnek az *engem*-típustól eltérő típust, hogy nem 4. személyűnek „álcázódnak", hanem 3. személyűnek, ahogyan azt az alábbi, 10. táblázat is szemlélteti. A 3. személy jól illik a beszédfolyamatban való szerepükhöz: valakinek a víztükörben megjelenő képe például kézenfekvően felfogható úgy, mint az eredetitől eltérő entitás, amely azonban nem egy újonnan megjelenő szereplő (azaz „4. személy"), hanem egy jelen lévő szereplőhöz képest meghatározható szereplő. (Ahogy például határozott főnévi kifejezésként önthető formába a hajra való utalás egy ilyen szövegben: *Belépett egy nő. Vörös volt a haja.*)

(10) a) *A vízben [megláttál* ^{4}*valakit /* ^{1}*engem*$_{4}$*] / [megláttad* ^{3}*őt /* ^{2}*magadat*$_{3}$*].*
b) *Megyek, és befizetem magunkat/*minket/*bennünket a következő körre.*
c) $^{??}$*Magunkat/*$^{*?}$*Minket/*Bennünket most én fizetem be erre a körre.*
d) *magunkat* = {én + te, én + ti, én + ő, én + ők, én + te + ő,…}

10. táblázat

Egybeeső igealakok a magyar igeragozás inverz-elmélet szerinti szintaktikai rendszerének a visszaható alrendszerében, oszloponként bármelyik alany mellett **A** mintázattal

Y Z / X | μ	PL	1		2		3* = {3, 4}	
		Sg	Pl	Sg	Pl	Sg	Pl
1 –							
2 –							
3 *mag…at/…*	*le-önt-*	*-öm -öttem -sem -eném magamat/ magunkat/ ??minket*	*-jük -öttük -sük -enénk magunkat*	*-öd -ötted -s(e)d -enéd magadat/ magatokat/ ??titeket*	*-itek -öttétek -sétek -enétek magatokat*	*-i -ötte -se -ené magát/ magukat*	*-ik -ötték -sék -enék magukat*
4 –							

Szinkretizmus-elméleti szempontból – ami a jelen tanulmány szempontjából releváns – triviális a magyar igeragozás visszaható alrendszerének az értékelése: mind a hat alanytípus esetében – amennyiben az alany jelölete részhalmazát képezi a tárgyének – azt az igeragozást kell használni, amelyet a 3. személyű (azaz határozott) tárgyak váltanak ki. Az *ABA-megszorítás megsértése tehát fel sem merül, hiszen minden oszlopban ennyi a mintázat: **A.**

Egy olyan nyelvben lenne tartalmas feladat a szinkretizmus-elméleti elemzés, amelyben például a feladót tartalmazó többelemű halmaz a (10b) példamondat fordításában eltérő igeragozást váltana ki attól függően, hogy az „én" mellett ki vagy kik szerepelnek a szóban forgó halmazban. Az igeragozási kérdést annak feltárásával kellene kezdeni, hogy (i) magának a névmásnak több alakja van-e, mint például az indonézben, ahol a *kita* 'én + te' és a *kami* 'én + ő' kétféle fordítása a magyar *mi* személyes névmásnak, (ii) van-e külön kettes szám a többes szám mellett, mint például a lappban. A (10d) sorban azt is felvetjük, hogy a 'ti' nem feltétlenül azonos a 'te + ő'-vel; az előbbire példa lehet egy olyan beszédaktus, amikor egy előadó úgy beszél a hallgatóságához, hogy nincsen egy kiválasztott címzettje, hanem folyamatosan váltogatja, hogy kivel veszi fel a szemkontaktust.

A jelenlegi tanulmány keretein túlnőne annak feltárása, hogy vannak-e egyáltalán olyan nyelvek, amelyekben a tárgyi egyeztetés érzékeny az előző bekezdésben számba vett tényezőkre. Jelenleg annyit kívántunk érzékeltetni, hogy nem indokolatlan két párhuzamos ragozási paradigmaként tekinteni azokra az esetekre, amelyekben az alany és a tárgy jelölete között nincsen azonossági vagy részhalmazviszony, illetve azokra, amelyekben egy ilyen viszony fennállása mellett vesszük számba a lehetséges alany-tárgy társításokat. Jövőbeni kutatási feladatként jelölhetjük meg annak tesztelését is, hogy a szórend és/vagy az információs szerkezet hogyan befolyásolja a *maga*-névmások elfogadhatóságát, és hogy esetleg alternatívaként szóba jöhetnek-e nem visszaható tárgyi névmási alakok; l. (10b–c).

7. Összegzés. A magyar tárgyi egyeztetés az egyeztetési relációnak mind az igei oldalán, mind a névszói oldalán olyan adatmintázatokat mutat, amelyeket a szakirodalomban rejtélyes jelenségekként aposztrofáltak, és megtették az első lépéseket a magyarázatuk felé egyfajta inverz-elmélet révén (Bárány 2017). A Magyar Nyelvben ismertetett avatar-elmélet kidolgozásával megtörtént az első kísérlet az egyeztetési reláció két oldalának az egységes magyarázatára is (Alberti – Feltizi-Veress Saypasheva – Farkas 2025a). E tanulmányban ezt a megközelítést helyeztük a paradigmarendszerekben egybeeső alakokat vizsgáló univerzális grammatikai szinkretizmus-elmélet szélesebb kontextusába, és igazoltuk, hogy az avatar-elmélet megoldást nyújt a tudományterület központi kérdését képező *ABA-megszorításra (Bobaljik–Sauerland 2018), amelyre az inverz-elmélet önmagában még nem kínál megoldást.

Ami a tanulmány felépítését illeti, egy informális bevezetőt követően az *ABA-megszorítást a **2.** pontban sokoldalúan szemléltettük, univerzális jelentőségét pedig a **4.3.** pontban mutattuk be, a problémás inverz-elméleti vetületét tárgyaló **4.** pont részeként. A kettő között a **3.** pontot a tárgy személyét önálló morfoszintaktikai dimenzióként figyelembe nem vevő korábbi morfofonológiai elemzéstípusnak (pl. Rebrus 2001a) a taglalására szántuk, amelyben az *ABA-megszorítás megsértése nem merül fel **(3.3.).** Ez utóbbi körülmény kiköveteli, hogy számba vegyük, mit is nyerünk az inverz-elméleti megközelítéssel a morfofonológiai megközelítéshez képest. E feladat bevezető lépéseként összevetjük a **3.1.** és **4.1.** pontokban, hogy melyik megközelítés milyen morfoszintaktikai dimenziókra alapozva állítja fel a magyar igeragozás rend-

szerét, majd kimutatjuk a **3.2.** és **4.2.** pontokban, hogy az 1SG > 2 kontextusban használatos *-(A)lAk* ragozást az inverz-elmélet képes a rendszer szerves részeként elemezni, míg a morfofonológiai rendszerben kivételként kell kezelni.

Az **5.1.** pont elején kerül sor annak kimondására, amiért ez a tanulmány megszületett: az avatar-elmélet az inverz-elméletnek egy olyan továbbfejlesztése, amelyben az *ABA-megszorítás megsértésének a problematikája éppúgy nem merül fel, mint a morfofonológiai megközelítésben. Köszönhető ez pontosan annak, ami az avatar-elmélet innovációja az inverz-elmélethez képest: a magyar grammatika személyhierarchia-érzékenységét az 1. és 2. személyű tárgyi névmások sajátos, birtokosszerű felépítéséből vezeti le (pl. *en-g-em, benn-ünk-et*), arra jutva, hogy „álcázott szerkezetüknek" **(5.1.3.)** köszönhetően a magyar morfológia rendszerében képesek olyan 4. személyű névmásokként funkcionálni, mint a *valaki(k)* típusú határozatlan névmások **(5.1.5–6.);** l. *leönt engem/bennünket/valakit.*

Az **5.** pont terjedelmes első pontja tehát az avatar-elméletnek a jelen tanulmány megnevezett fő céljához igazított bemutatását nyújtja. Az ezt követő **5.2.** pont továbbviszi a **3.2.** és **4.2.** pontokban tárgyalt melléktémát, az 1SG > 2 kontextusban használatos *-(A)lAk* ragozás problematikáját: az avatar-elméletben egy jól megragadható értelemben k ö z t e s státuszt képvisel ez a kontextus, amit a korábbi elemzések ideális szintéziseként foghatunk fel. Az **5.3.** pontban bemutatott aprólékos szinkretizmus-elméleti elemzések szintén szintetizáló karakterűek: a morfo-fonológiai rendszerben talált egybeeséseknek a **3.3.** pontban bemutatott rendszerét integráltuk az avatar-elméleti rendszerezéssel.

Egy önálló pontba különítettük el a tárgyi funkcióba lépő visszaható névmások által kiváltott igeragozási kérdések tárgyalását. Ennek a **6.** pontnak az a mondanivalója, hogy szinkretizmus-elméleti szempontból – amely a jelen tanulmány szempontjából releváns – triviális a magyar igeragozás visszaható alrendszerének az értékelése: mind a hat alanytípus esetében – amennyiben az alany jelölete részhalmazát képezi a tárgyának – azt az igeragozást kell használni, amelyet a 3. személyű (azaz határozott) tárgyak váltanak ki. Az *ABA-megszorítás megsértése tehát fel sem merül, hiszen minden oszlopban ennyi a mintázat: **A.** E határozott kijelentés hátterében viszont jövőbeni feladatként áll egy univerzális elmélet felépítése az igeragozás „visszaható alrendszeréről", amelynek a potenciális komplexitását azon kontextusok jelentik, amelyekben az alany jelölete valódi részhalmaza a tárgyának.

A jelen tanulmány elméleti eredményének azt tartjuk, hogy az *ABA-megszorítás problematikájának a megoldásával és a morfofonológiai megközelítés eredményeinek az integrálásával metaelméleti érvet nyertünk az inverz-elmélet ellenében annak avatar-elméleti továbbfejlesztése mellett.

Függelék:
„Amikor egészen aprócska voltak, akkor mit mondtak?” (2014–2016)

2;0 Nyuszi. Kaptam a doktornénitől.
2;4 Kinyittam apunak, hogy bejöjjön.
2;6 Ki tudtam venni a lábamat.
2;6 Jól aludtak.
2;8 Félrenyeltek.
2;9 Felébredtek.
2;9 Én tudtak melléfeküdni.
2;9 Anya, képzeld el, hogy csináltak egy hurka kakit.
2;10 Ezen a széken ültek.
2;10 Majdnem kiestek a hintából.
2;10 Én találtak egy morzsát.
2;11 Anyu, hozzád jöttek.
Most én sima kockákat találtam.
3;0 Egy mütyürkét kakiltak.
3;1 Apa, nézzed meg, mit kakiltak!
Felébredtek!
Elestek!
Képzeld el, hogy én ettek bolonyai tésztát.
3;2 Nem félrenyeltek.
Ijesztő hangon tettem bele a gigáját.
3;3 Azért nem figyeltek oda, mert egy picit elromlott a szemem.
Ennyit ittak.
Hát amit az előbb mondtam.
3;4 Pisiltek.
Képzeld el, hogy az oviban aludtak az ágyamban.
Én voltak a mumus. Hörögtek.
Le próbáltam szedni, és leszedtem.
Apu, megnézed, hogy mit csináltak a szarvassal?
Aludtak egyszer, akkor, amikor megszülettek.
3;5 Kaptak aputól három vécépapírt.
Pont jöttek pisilni.
Nem mostak még kezet. Én nem mostak még kezet, meg a cica.
Én vettek egyet.
Olyan sokat bebugyborékoltak, hogy nem lehet az igaz.
Megsüketültek.
Mit írtak be?
Egyszer borzasztó sok vécépapírt téptek az oviban. Nagyon sok papírt kitettek az asztalra.
3;6 Képzeld el, elég sokat szoktak aludni. [Kérdésre azt mondta, hogy az ágyában lévő játékállatok.]
Úgy gondoltak, hogy szomjas vagyok, és tényleg szomjas voltak.
Nem kakiltak.
Egyszer volt, hogy én hörögtek. Az Andris hörögött, nem a mumus.
Képzeld el, apa, hogy egyszer építettek magamnak egy tankolócsövet.
Kiizzadtak. [Kérdésre: "kiizzadtak egyesek?"] Én izzadtak ki. Az Andris izzadt ki.
["Mit vegyünk fel?"] Amit Ida mamától kaptak. Tudod, a szekrényből azt a szürkét.
Kettőt letéptek. Innentől megtanultak, hogy kettőt kell letépni. [vévépapírt]
Én magam is vettek a duplóból.
[Beejtett valamit a vécébe, és gyorsan lehúzta, hogy ne derüljön ki.] Nagyon megijedtek, és lehúztam.
Megettek a Belvita kekszből egy morzsát.
Mondjad, hogy lefeküdtek, és takarjon be [anya].
["Ki evett Normaflort?" "Én nem ettem."] Én sem ettek.
Pisiltak.
Megint leköpködtelek.
Miért olyan sokat törtek bele? [magára érti]
Megtaláltam a sárgámat. Kettő léggömböm van.
Már jókedvű lettek.
Nem tudod, hol voltak, amikor nem láttál?
Egy színes pöttyöt én csináltak.
3;7 Patacson én száz virágot szedtek.
Anya, te, valahogy én itt a vécén elaludtak.
Ezt senki sem választotta, még anyu se, hanem én magam választottam.
Anya, képzeld, hogy kekszet ettek, de körkekszet.
A papa a székben ült, amikor itt voltak egyedül.
De ettek most. [Azt állítja, hogy aznap evett az oviban.]
Kapálóztak a lábammal.
Amikor egészen aprócska voltak, akkor mit mondtak? [arra reagál, hogy éppen a kisgyermekkori dolgait írjuk be a gépbe]

Kulcsszók: tárgyi egyeztetés, személyhierarchia-érzékenység, inverz kontextus, szinkretizmus, *ABA-effektus, álcázószerkezet, imposztor.

Hivatkozott irodalom

Alberti Gábor 2016. Az egyszeri paraméteres gyerek esete a magyar alanyi és tárgyas ragozással. In: Szigetvári, Péter ed., *70 snippets to mark Ádám Nádasdy's 70th birthday.* Eötvös Loránd University Department of English Linguistics, Budapest. http://seas3.elte.hu/nadasdy70/alberti.html (2017. 10. 30.)

Alberti Gábor – Farkas Judit – Szabó Veronika – Feltizi-Veress Saypasheva Anastasia – Pleshak, Polina 2026. *Álcázás az uráli nyelvcsaládban.* Kézirat.

Alberti Gábor – Feltizi-Veress Saypasheva Anastasia – Farkas Judit 2025a. „A régi, paradigmába szerveződött struktúrák ereje" a magyar igeragozásban. *Magyar Nyelv* 121: 267–284. https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2025.3.267

Alberti Gábor – Feltizi-Veress Saypasheva Anastasia – Farkas Judit 2025b. *Avatarok a magyar igei és nem igei személytoldalékolás személyhierarchia-érzékeny rendszerében és grammatikalizációs ösvényeken.* Kézirat.

Alberti, Gábor – Feltizi-Veress Saypasheva, Anastasia – Farkas, Judit 2026. *The Syntax of Object Agreement in Hungarian with Inverse Contexts as Gaps and Avatars in Direct Contexts.* Manuscript.

Alberti, Gábor – Kleiber, Judit 2024. Lifelong (Mind) Representationalism in Dynamic Semantics. *Acta Linguistica Hungarica* 71: 87–116. https://doi.org/10.1556/2062.2024.00671

Austin, John L. 1975. *How to do things with words.* Oxford University Press, Oxford. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198245537.001.0001

Bárány, András 2017. *Person, Case, and Agreement. The Morphosyntax of Inverse Agreement and Global Case Splits.* Oxford University Press, Oxford. https://doi.org/10.1093/oso/9780198804185.003.0001

Bárány, András 2026. A note on agreement with second person objects in Hungarian. Manuscript.

Bartos, Huba 2018. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc, *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 561–659. https://doi.org/10.1556/9789634540533.

Béjar, Susana – Rezac, Milan 2009. Cyclic agree. *Linguistic Inquiry* 40: 35–73. https://doi.org/10.1162/ling.2009.40.1.35

Bobaljik, Jonathan David 2012. Universals in comparative morphology. Suppletion, superlatives, and the structure of words. MIT Press, Cambridge, MA. https://doi.org/10.7551/mitpress/9069.001.0001

Bobaljik, Jonathan David – Sauerland, Uli 2018. *ABA and the combinatorics of morphological features. *Glossa: A Journal of General Linguistics* 3: 15. https://doi.org/10.5334/gjgl.345

Caha, Pavel 2009. *The nanosyntax of case*. CASTL Tromsø dissertation. Tromsø.

Collins, Chris – Moody, Simanique – Postal, Paul M. 2008. An AAE Camouflage Construction. *Language* 84: 29–68. https://doi.org/10.1353/lan.2008.0059

Collins, Chris – Postal, Paul M. 2012. *Imposters.* MIT Press, Cambridge, MA. https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262016889.001.0001

Coppock, Elizabeth 2022. Object agreement in Hungarian. In defense of a semantic solution. *Journal of Uralic Linguistics* 1: 121–148. https://doi.org/10.1075/jul.00005.cop

Den Dikken, Marcel 2004. Agreement and 'clause union'. In: É. Kiss Katalin – van Riemsdijk, Henk eds., *Verb clusters. A study of Hungarian, German and Dutch.* (Written in 1999; published in its original form in 2004.) John Benjamins, Amsterdam. 445–498. https://doi.org/10.1075/la.69.24dik

Den Dikken, Marcel 2006. When Hungarians Agree (to Disagree). Manuscript. https://archive.nytud.hu/icsh7/absz/When%20Hungarians%20agree....pdf

Den Dikken, Marcel – Lipták, Anikó – Zvolenszky, Zsófia 2001. On inclusive reference anaphora. New perspectives from Hungarian. In: Megerdoomian, Karine – Bar-el, Leora Anne eds., *WCCFL 20. Proceedings of the 20th West Coast Conference on Formal Linguistics.* Cascadilla Press, Somerville, MA. 137–49.

Grice, Paul 1975. Logic and conversation. In: Cole, Peter – Morgan, Jerry L., *Speech Acts.* Syntax and Semantics 3. Academic Press, New York. 41–58. https://doi.org/10.1163/9789004368811_003

Helimszkij, Jevgenyij 1982. *Drevnejšie vengersko-samodijskie jazykovye paralleli: Lingvističeskaja i ètnogenetičeskaja interpretacija.* Nauka, Moszkva.

Kaiser, Elsi – Nichols, Justin – Wang, Catherine 2018. Experimenting with imposters. What modulates choice of person agreement in pronouns? *ZAS Papers in Linguistics* 60: 505–521. https://doi.org/10.21248/zaspil.60.2018.479

Kamp, Hans – Reyle, Uwe 1993. *From discourse to logic*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1616-1

É. Kiss, Katalin 2006. The inverse agreement constraint in Hungarian. A relic of a Uralic–Siberian sprachbund? In: Broekhuis, Hans – Corver, Norbert – Huybregts, Riny Kleinhenz, Ursula – Koster, Jan eds., *Organizing grammar. Linguistic studies in honor of Henk van Riemsdijk*. De Gruyter, Berlin. 108–115. https://doi.org/10.1515/9783110892994.108

É. Kiss, Katalin 2013. The inverse agreement constraint in Uralic languages. *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 2/1: 2–21. https://full.btk.ppke.hu/index.php/FULL/article/view/12

É. Kiss, Katalin 2017. The Person-Case Constraint and the Inverse Agreement Constraint are manifestations of the same Inverse Topicality Constraint. *The Linguistic Review* 34: 365–395. https://doi.org/10.1515/tlr-2017-0004

É. Kiss, Katalin – Mus, Nikolett 2022. The reflexive cycle. *Journal of Uralic Linguistics* 1: 43–66. https://doi.org/10.1075/jul.00003.kis

Kleiber, Judit 2005. Across world(let)s in a representationalist dynamic semantics. In: Gervain, Judit ed., *10th ESSLLI Student Session. Proceedings*. ESSLLI, Edinburgh. 112–121.

Oishi, Etsuko 2016. Austin's Speech Acts and Mey's Pragmemes. In: Allan, Keith – Capone, Alessandro – Kecskes, Istvan eds., *Pragmemes and Theories of Language Use.* Perspectives in Pragmatics, Philosophy & Psychology 9. Springer International Publishing, Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-319-43491-9_18

Partee, Barbara H. – ter Meulen, Alice G. B. – Wall, Robert E. 1990. *Mathematical Methods in Linguistics*. Kluwer Academic Publishing, Dordrecht.

Prince, Alan – Smolensky, Paul 1993. *Optimality Theory. Constraint interaction in generative grammar. Technical report no. 2*. Rutgers University Center for Cognitive Science, New Brunswick, NJ.

Pusztay János 2020. A magyar nyelv néhány jegyének eredetéről. *Magyar Nyelv* 116: 206–214. http://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2020.2.196

Rákosi, György 2025. Accusative case, possessive structure and grammaticalization. Reflexives and object pronouns in Hungarian. *Journal of Uralic Linguistics* 4: 80–115. https://doi.org/10.1075/jul.00036.rak

Rebrus Péter 2001a. A magyar igei paradigma kivételeiről. In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin szerk., *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai.* Osiris Kiadó, Budapest. 249–273.

Rebrus Péter 2001b. Optimalitáselmélet. In: Siptár Péter szerk., *Szabálytalan fonológia*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 77–116.

Rebrus Péter 2005. Hogyan inflektál a magyar? In: Gervain Judit – Kovács Kristóf – Lukács Ágnes – Racsmány Mihály szerk., *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 56–67.

Rebrus, Péter – Törkenczy, Miklós 2005. Uniformity and Contrast in the Hungarian Verbal Paradigm. In: Downing, Laura J. – Hall, T. Alan – Raffelsiefen, Renate eds., *Paradigms in Phonological Theory.* Oxford Studies in Theoretical Linguistics 8. Oxford University Press, Oxford. 263–295. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199267712.003.0010

Simonyi, Zsigmond 1907. *Die ungarische Sprache. Geschichte und Charakteristik.* Verlag von Karl J. Trübner, Strassburg.

Vanden Wyngaerd, Guido 2018. The feature structure of pronouns. A probe into multidimensional paradigms. In: Vanden Wyngaerd, Guido – Baunaz, Lena – De Clercq, Karen – Haegeman, Liliane – Lander, Eric eds., *Exploring nanosyntax.* Oxford University Press, Oxford. 277–304.

Wagner-Nagy, Beáta 2017. Recipient marking in the Samoyedic languages. In: Krause, Arne – Lehmann, Gesa – Thielmann Winfried – Trautmann, Caroline eds., *Form und Funktion. Festschrift für Angelika Redder zum 65. Geburtstag.* Stauffenburg, Tübingen. 259–271.

Wiese, Bernd 2008. Form and function of verb ablaut in contemporary standard German. In: Sackmann, Robin ed., *Explorations in integrational linguistics.* John Benjamins, Amsterdam. https://doi.org/10.1075/cilt.285.03wie

Syncretism in the person-hierarchy sensitive Hungarian conjugation

Hungarian object agreement exhibits data patterns on both sides – the verbal side and the nominal side – of the agreement relation that have been characterized in the literature as puzzling phenomena. Initial steps toward their explanation have been taken within the framework of an inverse theory (Bárány 2017). With the development of the avatar theory, introduced in Magyar Nyelv, a first attempt has also been made to provide a unified account of both sides of the agreement

relation (Alberti – Feltizi-Veress Saypasheva – Farkas 2025a). In the present paper, we situate this approach within the broader context of an universal grammatical theory of syncretism that investigates homophonous forms in paradigmatic systems. We demonstrate that the avatar theory offers a solution to the *ABA-restriction – a central problem in the field (Bobaljik–Sauerland 2018) – for which the inverse theory in itself has not yet provided an account. This success is due precisely to the aspect in which the avatar theory innovates upon the inverse theory: namely, its derivation of the person-hierarchy sensitivity of Hungarian grammar from the peculiar, possessive-like internal structure of first- and second-person object pronouns (e.g. *en-g-em* ‘me’, *benn-ünk-et* ‘us’). On this view, as a consequence of their “disguised structure,” these forms effectively function within the Hungarian morphological system as pronouns akin to *someone*-type indefinites (cf. *leönt engem/bennünket/valakit* ‘pours something over me/us/someone’).

Keywords: object agreement, person-hierarchy sensitivity, inverse context, syncretism *ABA-effect, camouflage construction, imposter.

Alberti Gábor – Farkas Judit
Pécsi Tudományegyetem
Generatív Nyelvészet a Szinkrón és Diakrón Nyelvleírásban Kutatócsoport

A magyar kvázianalitikus igei toldalékok ingadozó kötőhangzójának kvantitatív elemzése*

1. Bevezetés. A magyar igeragozás egyik régóta ismert jelensége a mássalhangzó-kapcsolatra végződő igetövek és bizonyos toldalékok határán megjelenő kötőhangzó ingadozása. A *mondasz* és a *mondsz,* a *mondanak* és a *mondnak,* a *mondotok* és a *mondtok,* a *mondalak* és a *mondlak* mind élő alakok, bár elfogadottságuk és relatív gyakoriságuk tőtől és toldaléktól függően eltérő. A szóban forgó ingadozást A mai magyar nyelv rendszere (TOMPA szerk. 1961: 531) is megemlíti, elsősorban regiszterhez (beszélt/írott nyelv) és lektushoz (társalgási/irodalmi nyelv) kötve. PAPP FERENC és JÁNOSKA SÁNDOR (1967: 146) döntően az ikes ragozáshoz kötik a kötőhangzó ingadozását.

Az újabb fonológiai-morfológiai szakirodalom a jelenséget egy, az analitikus és szintetikus toldalékok osztályai között található – ún. kvázianalitikus – toldalékosztály segítségével ragadja meg (TRÓN–REBRUS 2001; REBRUS–TÖRKENCZY 2008; REBRUS 2024). A kvázianalitikus toldalékkal ellátott alakok két mássalhangzóra végződő, nem váltakozó igetövek (stabil CC tövek) után tipikusan kötőhangzósak (CC-V minta: *tart-asz*), míg egyetlen mássalhangzóra végződő igetövek (VC tövek) után tipikusan kötőhangzó nélkül jelennek meg (VC-C minta: *ápol-sz*), a két kategorikus minta között azonban széles átmeneti sáv húzódik. Ebben a sávban helyezkednek el a fenti toldalékok is: az alanyi ragozású, jelen idejű, egyes szám második személyű (PRS.NDF.2SG) *-sz (mondsz),* többes szám harmadik személyű (PRS.NDF.3PL) *-nak*/*-nek (mondnak),* többes szám második személyű (PRS.NDF.2PL) *-tok/-tek/-tök (mondtok)* és egyes számú *-lak/-lek* (PRS.2<1SG, *mondlak*). (A múlt idejű paradigma NDF.3SG-n kívül eső személyragot tartalmazó alakjai is mutatnak ilyen váltakozást, mint az *ajánlottak/ajánltak, ajánlotta/ajánlta,* de ezek a fenti példáknál jóval ritkábbak, és dolgozatunkban nem vizsgáljuk őket.) Ezeket az köti össze, hogy a tővégi CC tövekhez (*mond-, tart-, fest-, hajt-* stb.) kötőhangzóval és kötőhangzó nélkül egyaránt járulhatnak, az ingadozás mértéke és iránya azonban tövenként és toldalékonként eltérő.

A mai magyar nyelvben számos helyen jelennek meg hasonló, szabad váltakozást mutató alakok, mint amilyen a tárgyeset kötőhangzójának ingadozása (RÁCZ–REBRUS–TÓTH 2025) vagy az igetövekben található magánhangzó ingadozása és az ide kapcsolódó igei defektivitás (LUKÁCS–REBRUS–TÖRKENCZY 2009; RÁCZ–REBRUS–TÖRKENCZY 2021). Ezekben közös, hogy a nyelv fonotaktikai szabályszerűségei és a fonotaktikailag hasonló alakok viselkedése együtt befolyásolják az ingadozó alakok gyakoriságát (l. pl. SIPTÁR–TÖRKENCZY 2000). Sok helyen, mint a *mondsz/mondasz* pár esetén is, alapvető tényező a fonotaktika, vagyis az, hogy

* A szerzők szeretnék megköszönni bírálóik és kísérleti résztvevőik munkáját, és köszönettel tartoznak Seán Robertsnak.

a nyelvhasználók mennyire fogadják el a kötőhangzó nélküli alakban megjelenő mássalhangzó-kapcsolatot (például a *mondnak* alakban előforduló *ndn* kapcsolatot).

A nemzetközi hangtani szakirodalom az utóbbi két és fél évtizedben rámutatott, hogy a nyelvekben megfigyelhető fonotaktikai szabályszerűségek nem kategorikusak, hanem a nyelv szókészletének valószínűség-alapú leírásai és a nyelvhasználók képesek a szókészletre építő, finomhangolt ítéleteket hozni arról, mennyire találnak bizonyos hangsorokat (fonotaktikai konfigurációkat) elfogadhatónak. Ezek az ítéletek összefüggenek azzal, hogy a célszavak és azok részei mennyire gyakoriak a mentális lexikonban (Coleman–Pierrehumbert 1997). A mentális lexikon közvetlenül nem hozzáférhető a kutató számára, de korpusznyelvészeti eszközökkel közelíteni lehet azt, hogy a beszélt nyelvben milyen szekvenciák milyen gyakorisággal fordulnak elő, és melyek hiányoznak teljes egészében (Rácz–Papp–Hay 2016). Pierrehumbert, Hay és Beckman (1998) kifejezetten a szótaghatáron átnyúló orrhang + zörejhang (nazális-obstruens) kapcsolatokra mutatták meg, hogy a fonotaktikai ítéletek eloszlását a kapcsolatok korpuszban mutatott típusgyakorisága jobban jósolja, mint ezek előfordulási gyakorisága.

A korpusz és a fonotaktikai ítéletek közötti kapcsolat természetét két további megfigyelés árnyalja. Hayes és Wilson (2008) megmutatták, hogy pusztán pozitív bizonyítékok alapján is meg lehet tanulni egy olyan fonotaktikai nyelvtant, amely kategorikus (igen/nem) és fokozatos eloszlásokat egyaránt elfogad. Ez a tanulhatóság számunkra azzal a következménnyel jár, hogy a korpuszbeli eloszlás és a nyelvhasználók ítéletei közötti kapcsolatnak nemcsak tapasztalati (empirikus), hanem műveleti (komputációs) alapja is van. Bailey és Hahn (2001) azt találták, hogy a szóhasonlóság (lexikális szomszédság) és a fonotaktikai valószínűség (a fonotaktikai szekvenciák korpuszban talált arányai) egymástól függetlenül járulnak hozzá az ítéletekhez, és a két komponens közül a lexikális hasonlóság súlya nagyobb.

A két kérdés, amelyre cikkünkben választ keresünk, a következő. Egyrészt megjósolja-e a kvázianalitikus igei toldalékok előtti kötőhangzó megjelenésének korpuszbeli aránya azt, hogy a beszélők egy kitalált ige két alakváltozata közül melyiket választják? Másrészt ha igen, akkor a megfeleltetés mennyire szoros, és melyik szinten figyelhető meg (toldalék, tővégi mássalhangzó-kapcsolat vagy ezek együttesen)? Ezeket a kérdéseket érdemes röviden kontextusba helyezni. A fonotaktikai ítéleteket az említett munkák tipikusan közvetlen kérdésekkel vizsgálták („Elfogadható-e az ön számára ez az alak?”), mi viszont egy szóalak két változata közötti választást vizsgáljuk *(mondasz/mondsz)*. A beszélő tehát konkrét döntést hoz egy ismerős alaktani szerkezeten belül, nem pedig elvont elfogadhatósági ítéletet ad.

Mivel a feladat két alak közötti döntés *(mondasz/mondsz),* nem pedig egy alak elfogadhatóságának megítélése, a korpuszban sem alakokat vagy típusokat számolunk, hanem a hasonló létező alakok eloszlását vizsgáljuk. Ez a megoldás a Bailey és Hahn (2001) által megkülönböztetett két tényezőt – a fonotaktikai valószínűséget és a lexikális szomszédságot – nem választja külön: a korpuszbeli ingadozó igék egyszerre szolgáltatják a tővégi mintázatok eloszlásának jellemzését és a kísérletben szereplő kitalált célszavak lexikális szomszédait.

2. A kvázianalitikus kötőhangzó ingadozása a webkorpuszban. REBRUS és TÖRKENCZY (2005) terminológiája szerint a kötőhangzó ingadozása a szám/személyjelölő kvázianalitikus toldalékok osztályára jellemző. Mivel tudomásunk szerint a miénk a jelenség első átfogó kvantitatív elemzése, vizsgálatunkat négy, általuk említett, ingadozó toldalékra korlátoztuk: a *-sz (mond[a]sz), -nak/-nek (mond[a]nak), -tok/-tek/-tök (mond[o]tok)* és *-lak/-lek (mond[a]lak)* toldalékra.

A Magyar Webkorpusz 2 alapján összeállított gyakorisági listából (NEMESKEY 2020; RÁCZ 2025) kiválasztottuk a fenti négy toldalékkal ingadozást mutató CC végű igéket, és minden tő + toldalék kombinációra kiszámítottuk a kötőhangzós és a kötőhangzó nélküli alak gyakoriságának arányát. Így tizenöt olyan tővégi mássalhangzócsoportot azonosítottunk, amely a fenti négy toldalékkal előfordulva ingadozást mutat. Ezek az 1. táblázatban láthatóak. Az adatelemzést az R statisztikai környezetben végeztük, az ábrákat a ggplot2 programcsomag segítségével hoztuk létre (WICKHAM 2016; R Core Team 2025).

1. táblázat
Ingadozó tövek a webkorpuszban

Tővégi mássalhangzócsoport	Típusgyakoriság	Példák
-ng	125	*inganak/ingnak, ingasz/ingsz, rajonganak/rajongnak*
-nt	77	*jelentesz/jelentsz, jelentetek/jelenttek, jelentelek/jelentlek*
-szt	46	*választanak/választnak, választasz/választsz, választotok/választtok*
-jt	38	*nyújtanak/nyújtnak, nyújtasz/nyújtsz, gyűjtenek/gyűjtnek*
-rt	29	*tartanak/tartnak, tartasz/tartsz, tartotok/tarttok*
-lt	25	*töltenek/töltnek, töltesz/töltsz, töltelek/töltlek*
-ld	16	*küldenek/küldnek, küldesz/küldsz, küldelek/küldlek*
-nd	13	*mondanak/mondnak, mondasz/mondsz, mondotok/mondtok*
-rd	8	*hordanak/hordnak, hordasz/hordsz, hordotok/hordtok*
-zd	7	*kezdenek/kezdnek, kezdesz/kezdsz, kezdelek/kezdlek*
-mt	3	*teremtenek/teremtnek, teremtesz/teremtsz, teremtetek/teremttek*

Tővégi mássalhangzócsoport	Típusgyakoriság	Példák
-nl	3	*ajánlanak/ajánlnak, ajánlasz/ajánlsz, ajánlotok/ajánltok*
-dz (=[dz:])	2	*edzenek/edznek, edzetek/edztek*
-st	2	*festenek/festnek, festelek/festnek*
-tsz (=[ts:])	1	*metszenek/metsznek*

Az ingadozó mássalhangzócsoportok számára kiszámoltuk a Gini együtthatót, amelynek az értéke 0,65. Ez azt mutatja, hogy a mássalhangzócsoportok halmazainak mérete aránytalan, ami a fenti táblázatban is látszik: a legnagyobb, *-ng* csoportban 125 tövet találunk, a legkisebb, *-tsz* csoportban mindössze egyet. Néhány mássalhangzócsoport tehát igen gyakori, míg jelentős részük csak elvétve fordul elő az adatokban. Az elemzésünkhöz négy csoportot választottunk ki, amelyeknek a típus- és tokengyakorisága is megfelelő, tehát elég sok és elég gyakori ingadozó igei alakban találjuk meg őket. Ezek az *-ng, -nt, -szt, -jt.*

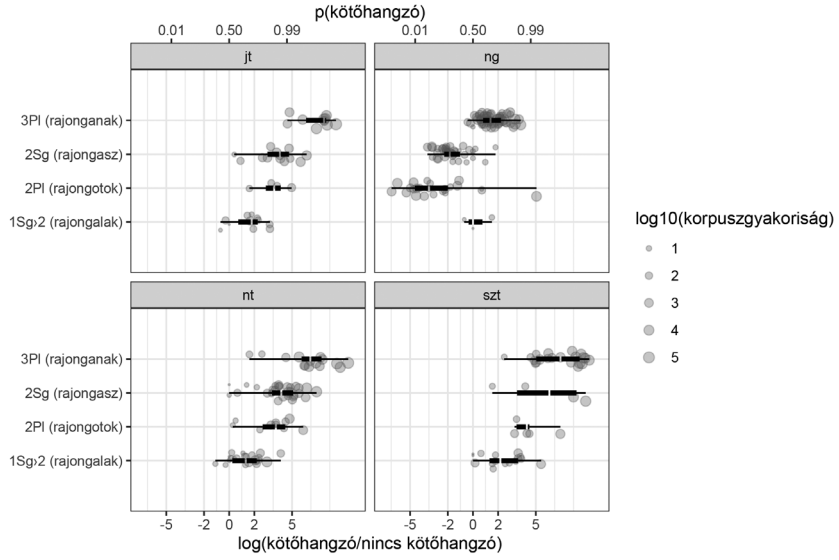
Minden tő + toldalék kombinációhoz megszámoltuk a kötőhangzós (kh.) és kötőhangzó nélküli (kh. n.) alakok előfordulásának számát, majd vettük ezek arányának (odds) a logaritmusát (log odds). A 2. táblázat erre mutat három példát, az 1. ábrán pedig a talált ingadozási eloszlások láthatóak.

2. táblázat
Arányok a webkorpuszban (példák)

Tő	Kh.	Kh. n.	Kötőhangzós gyakoriság	Kötőhangzó nélküli gyakoriság	Odds	Log odds
rajong	*rajongasz*	*rajongsz*	202	3314	0.06	-2.80
dühöng	*dühöngesz*	*dühöngsz*	27	303	0.09	-2.42
csüng	*csüngesz*	*csüngsz*	12	110	0.11	-2.22

1. ábra

A négy tővégi mássalhangzócsoport (a négy panel) a négyféle toldalékkal (függőleges tengely) a webkorpuszban[1]

Látható, hogy a kötőhangzó nélküli alakok aránya a nyelv fonetikai és fonotaktikai viszonyait tükrözi (Siptár–Törkenczy 2000; Rebrus–Szigetvári–Törkenczy 2024; Rácz–Rebrus–Tóth 2025). A könnyen veláris nazálissá redukálódó *ng* csoport vagy a degeminálódó *nt* + *t* szekvenciák esetén (a hasonuló *nd* + *t* szekvenciákat nem ideértve) arányaiban a leggyakoribb a kötőhangzó elmaradása, ezzel szemben a C*t* + nazális csoportokat tartalmazó alakokat a nyelvhasználók jellemzően kerülik.

Fontos megjegyezni, hogy a gyakorisági arányok adott esetben rendkívül kis elemszámokra épülnek. A korpuszban a 2Pl *tekintetek/tekinttek* alakok aránya 5 és 3 megfigyelés. Ehhez mérve a 3Pl *csüngenek/csüngnek* alakok aránya 1121 és 773 megfigyelés. A két aránypár hasonló (1.7 és 1.5), de az utóbbit két nagyságrenddel több megfigyelés támogatja meg, mint az előbbit.

Ezzel együtt aligha meglepő, hogy a nyelvben megfigyelhető fonotaktikai szabályszerűségek tetten érhetőek a kvázianalitikus toldalékok kötőhangzójának ingadozásában is. Dolgozatunk elsődleges kérdése azonban nem ez, hanem az, hogy a nyelvhasználók döntései tükrözik-e a korpuszbeli arányokat. Azért, hogy választ kapjunk erre a kérdésre, a korpuszban látott ingadozó tövek mintájára álszavakat alkottunk, majd ezeket megmutattuk egy online kísérlet résztvevőinek, arra kérve őket, hogy válasszanak a kötőhangzós és a kötőhangzó nélküli alak közül.

[1] A vízszintes tengely az alakváltozatok gyakoriságát adja meg, a kötőhangzós és a kötőhangzó nélküli alak arányának logaritmusa (log odds) szerint. A zárójelbe tett alakok példaként szerepelnek az adott alakváltozatokra. A pontok az egyes igealakok, a pontok mérete pedig az adott alak teljes gyakoriságát mutatja. A dobozdiagram az eloszlás mediánját és interkvartilis tartományát adja meg.

3. A kvázianalitikus kötőhangzó ingadozása kísérleti válaszokban

3.1. Ingerek. Nyolcvan álszót mint igei tövet hoztunk létre, a webkorpuszból kinyert ingadozó alakokat referenciahalmazként használva. A négy kiválasztott tővégi mássalhangzócsoport *(-ng, -nt, -jt, -szt)* egyenként hússzor szerepelt. Minden álszó a fent vizsgált négy toldalékkal jelent meg. Az álszavakat a létező szavak szótagszerkezeti elemeinek véletlenszerű összeválogatásával állítottuk elő, eltávolítva a létező szavakhoz túlságosan hasonló alakokat. A 3. táblázat példákat hoz az ingeranyagra.

3. táblázat

A kísérletben használt álszavak tővégi mássalhangzócsoport és toldalék szerint

Toldalék	Tővégi mássalhangzó-csoport	Példák
1Sg›2	*-jt*	*szüköjtelek/szüköjtlek, nyénnyejtelek/nyénnyejtlek, odojtalak/odojtlak*
1Sg›2	*-ng*	*jököngelek/jökönglek, ejjengelek/ejjenglek, kerzengelek/kerzenglek*
1Sg›2	*-nt*	*pagyontalak/pagyontlak, togyontalak/togyontlak, fedrentelek/fedrentlek*
1Sg›2	*-st*	*ornyosztalak/ornyosztlak, sziptesztelek/sziptesztlek, pollosztalak/pollosztlak*
2Pl	*-jt*	*nyuttojtotok/nyuttojttok, sajlojtotok/sajlojttok, zsömhöjtötök/zsömhöjttök*
2Pl	*-ng*	*pégengetek/pégengtek, ejjengetek/ejjengtek, szüvöngötök/szüvöngtök*
2Pl	*-nt*	*nésszentetek/nésszenttek, lahontotok/lahonttok, fűjöntötök/fűjönttök*
2Pl	*-st*	*dimbesztetek/dimbeszttek, sittyesztetek/sittyeszttek, gínesztetek/gíneszttek*
2Sg	*-jt*	*zsömhöjtesz/zsömhöjtsz, nyénnyejtesz/nyénnyejtsz, nyuttojtasz/nyuttojtsz*
2Sg	*-ng*	*csumlongasz/csumlongsz, csumlongasz/csumlongsz, pömpöngesz/pömpöngsz*
2Sg	*-nt*	*pétlentesz/pétlentsz, hárkontasz/hárkontsz, ofontasz/ofontsz*
2Sg	*-st*	*börkösztesz/börkösztsz, hürösztesz/hürösztsz, kurtosztasz/kurtosztsz*
3Pl	*-jt*	*szüköjtenek/szüköjtnek, sökköjtenek/sökköjtnek, rupojtanak/rupojtnak*
3Pl	*-ng*	*büfröngenek/büfröngnek, ejjengenek/ejjengnek, mógyonganak/mógyongnak*

Toldalék	Tővégi mássalhangzó-csoport	Példák
3Pl	*-nt*	*nésszentenek/nésszentnek, togyontanak/togyontnak, togyontanak/togyontnak*
3Pl	*-st*	*kernyesztenek/kernyesztnek, pollosztanak/pollosztnak, csélesztenek/csélesztnek*

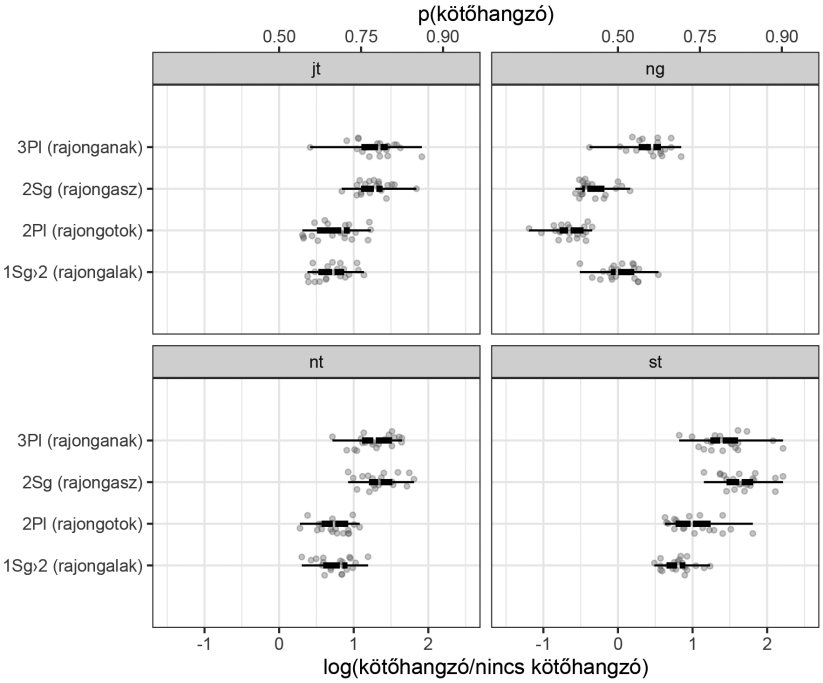
3.2. A kísérlet menete. A kísérletben a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 76 diákja vett részt (33 férfi, 43 nő), az átlagéletkoruk 22 év. Az adatfelvétel 2025 októbere és decembere között zajlott. A résztvevők a kísérletet otthon, a számítógépükön végezték el. A kísérlet átlagosan húsz percig tartott. A kísérletet javascript nyelven, a jspsych programcsomag segítségével írtuk, és a Pavlovia kísérleti platformon futtattuk (De Leeuw 2015; Peirce et al. 2019). A kísérleti tervet az Egyesített Pszichológiai Kutatási Etikai Bizottság hagyta jóvá (ref. szám: 2021-119).

A kísérlet során a résztvevőknek írott mondatokat kellett befejezniük. Minden esetben két lehetőség között választhattak. Úgy tájékoztattuk őket, hogy mondatokba ágyazott szavakat fognak látni, amelyek közül nem mindegyik lesz ismerős számukra, és mindegyikhez két toldalékolt alak között választhatnak (pl. „Mari szívesen csumlong. Te is szívesen…?" „csumlongasz"/„csumlongsz"). A feladat az volt, hogy azt válasszák a két lehetőség közül, amelyik természetesebbnek tűnik a számukra. Minden résztvevő 320 kísérleti próbát látott: ez a szám a 80 álszói tő és a 4 toldalék kombinációjából áll össze. Megelőzendő azt, hogy a résztvevők figyelme elkalandozzon a kísérlet során, nyolc ellenőrző kérdés is szerepelt, amelyekre egyértelmű a válasz (pl. „Milyen nap jön a szerda után?" „csütörtök"/„hétfő"). Minden résztvevő véletlenszerű sorrendben látta az összes ingert, egymás után.

3.3. Eredmények. Az ingerek szerkezetét és a résztvevők kizárási kritériumait előregisztráltuk (https://aspredicted.org/r3ha7x.pdf). Az itt bemutatott, a kísérleti adatokra illesztett modell eltér az előregisztrációtól. A résztvevők közül eltávolítottuk azokat, akik a nyolc ellenőrző kérdés közül több mint kettőt elrontottak. A válaszok közül eltávolítottuk azokat, amelyeknek a reakcióideje szokatlanul messze esett a többi választól: konkrétan azokat, amelyek reakcióideje a válaszidők mediánjától a tipikus eltérés (az ún. medián abszolút eltérés) háromszorosánál is jobban különbözött. Így 1/76 résztvevőt és 917/24320 választ (3,8%) távolítottunk el az adatokból. A lenti elemzés a megmaradt adatokra vonatkozik.

A 2. ábra megmutatja, milyen arányban választották a résztvevők a kötőhangzós, illetve a kötőhangzó nélküli alakot a különféle tővégi mássalhangzók és toldalékok esetén.

2. ábra
A négy tővégi mássalhangzócsoport (a négy panel) a négyféle toldalékkal (függőleges tengely) a kísérletben[2]

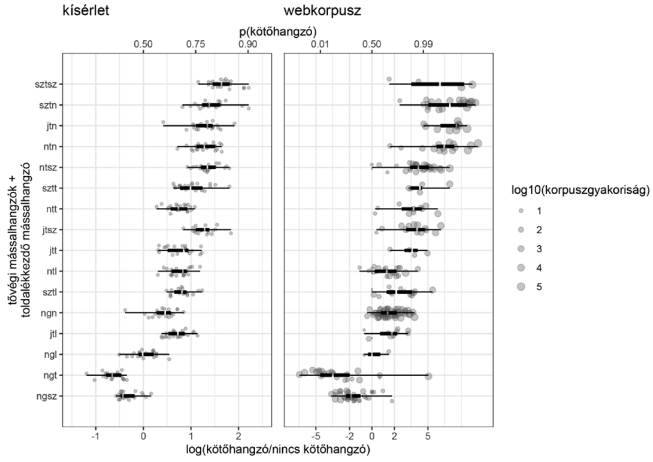
Az 1. ábrával való hasonlóság látványos. Például – ahogyan a webkorpuszban is láttuk – a résztvevők is az *-ng* végű tövek esetén voltak leginkább hajlamosak kiválasztani a kötőhangzó nélküli toldalékos alakot. Valószínűsíthető, hogy a résztvevők a döntéseikben ugyanazokat az implicit fonotaktikai szabályszerűségeket tartották szem előtt, amelyeket a webkorpuszból is vissza tudunk fejteni.

Ez a viszony egyértelműbbé válik a 3. ábrán. Ez az ábra nem a tővégi mássalhangzókat és toldalékokat mutatja meg, hanem azokat a mássalhangzócsoportokat, amelyeket a toldalékolt alakban kapnánk akkor, ha abban nem jelenne meg a kötőhangzó (példa: *mondsz* → *-ndsz* = [nʦ]). Ezeket az ábrán aszerint állítottuk sorrendbe, hogy a korpuszban a kötőhangzó milyen gyakran marad el. Ez látható a bal oldali panelon. A jobb oldali panel megmutatja ugyanezeket a szekvenciákat a kísérletben látható alakok alapján, és azt jeleníti meg, hogy a résztvevők milyen szekvenciák esetében milyen mértékben hagyták el a kötőhangzót (példa: *fűjöntsz* → *-ntsz* = [nʦ]). Látható, hogy a kísérletben kapott arányok nagymértékben együtt állnak a korpuszban látott eloszlásokkal. Ez azt mutatja, hogy a résztvevők aprólékosan le tudják képezni a beszélt nyelvben megtalálható olyan fonotaktikai eloszlásokat, amelyeket a korpusz is megragad.

[2] A vízszintes tengely az alakváltozatokra adott válaszok arányát adja meg. A pontok az egyes igealakok, a dobozdiagram az eloszlás mediánját és interkvartilis tartományát adja meg.

3. ábra

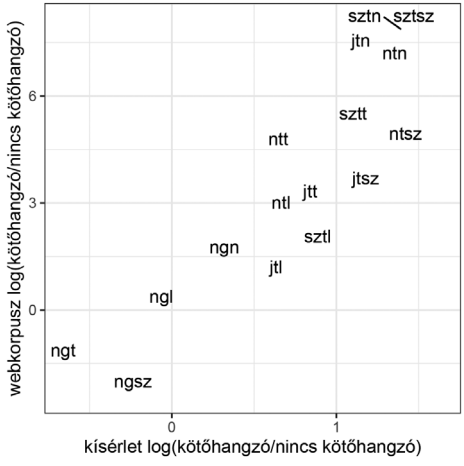
A négy tővégi mássalhangzócsoport és a négyféle toldalék által létrehozott mássalhangzócsoport (függőleges tengely) a webkorpuszban és a kísérletben[3]

Jobban megérthetjük a webkorpuszban látott eloszlások és a kísérleti válaszok közötti viszonyt akkor, ha közvetlenül összehasonlítjuk egymással a fenti eloszlások mediánjait. Ezt mutatja a 4. ábra.

4. ábra

A tővégi mássalhangzó-szekvencia + toldalékkezdő mássalhangzó kombinációk előfordulása kötőhangzóval és anélkül a webkorpuszban (függőleges tengely) és a kísérleti válaszokban (vízszintes tengely)

[3] A vízszintes tengely az alakváltozatokra adott válaszok arányát adja meg. A pontok az egyes igealakok, a dobozdiagram az eloszlás mediánját és interkvartilis tartományát adja meg. A jobboldali panel az 1. ábrához hasonlóan a megfigyelések méretével jelzi az igealakok gyakoriságát.

A webkorpuszban és a kísérletben számolt arányok közötti viszonyra számolt Spearman $\rho = 0{,}94$ ($p < 0{,}01$), ami jól rámutat arra, hogyan idézi fel a webkorpuszban látott arányokat a kísérlet.

4. Összefoglaló. Cikkünkben a magyar igeragozás kvázianalitikus toldalékai *(-sz, -nak/-nek, -tok/-tek/-tök, -lak/-lek)* előtti kötőhangzó ingadozását vizsgáltuk. Először a Magyar Webkorpusz 2 anyagából kinyertük a négy toldalékkal ingadozó CC végű igéket, és kiszámoltuk a kötőhangzós és kötőhangzó nélküli alak arányát minden tő-toldalék kombinációra. Ezután egy 76 fő részvételével zajló online kísérletben derítettük ki, hogy a résztvevők hogyan választanak a létező alakokról mintázott kitalált igék alakváltozatai között. A négy kiválasztott tővégi mássalhangzócsoporton *(-ng, -nt, -jt, -szt)* nézve a korpuszbeli és a kísérleti arányok között a tő-toldalék metszeteken számolt Spearman-rangkorreláció $\rho = 0{,}94$ ($p < 0{,}01$) lett. A beszélők tehát korábban nem látott, számukra ismeretlen igealakoknál is rekonstruálják azt az eloszlást, amely a webkorpuszban megfigyelhető.

Eredményünk jól egybevág a valószínűségi fonotaktika irodalmában található megállapításokkal (Coleman–Pierrehumbert 1997; Bailey–Hahn 2001; Hayes–Wilson 2008): a nyelvhasználók ítéletei fokozatosak, és a fokozatosság a megfigyelhető nyelvhasználat eloszlásával áll együtt. A jelen vizsgálat ezt egy olyan jelenségcsoporton mutatja meg, amelyet a magyar fonológiai-morfológiai irodalom régóta leír (Tompa szerk. 1961: 531; Papp–Jánoska 1967: 146; Trón–Rebrus 2001; Rebrus 2024: 67), de eddig részletes kvantitatív vizsgálatnak nem vetettek alá. A fonotaktikai motiváció jól megmutatkozik: az *-ng* + *-sz* kapcsolat, amelyben az *-ng* könnyen veláris nazálissá redukálódik, és a *-nt* + *-t* kapcsolat, amely degeminálódik, mindkét adatforrásban kevésbé részesíti előnyben a kötőhangzós alakot, mint a stabilabb *-jt* vagy *-szt* végződésű tövek. A nyelvhasználók viselkedése mutatja ezeket a hatásokat.

Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a nyelvhasználók valójában a szavak eloszlásait tanulták meg, vagy egy közvetítő reprezentációt használnak (fonotaktikai nyelvtan, lexikális szomszédság, illetve a kettő keveréke), a jelen dolgozat keretein kívül esik. A kísérletben látott és a korpuszban megfigyelt hangkapcsolatok közvetlen összevetése több szempontból is nehézségbe ütközik:

1. A CC tővég és a kötőhangzó nélküli toldalék tipikusan hármas mássalhangzó-kapcsolatokat (CCC) állít elő, amelyek jelöltsége a C1 és a C3 minőségétől függően több dimenzióban változik, azaz nem adható meg lineáris jelöltségi sorrend a létrejövő kapcsolatokra.

2. Egyes esetekben (pl. *Ct* + *-tOk, Ct* + *-sz*) hasonulás és/vagy degemináció játszódik le, ami nem hármas, hanem kettes kapcsolatokat (CC, pl. [jt], [nt], [st], ill. [jʦ], [nʦ], [sʦ]) eredményez a felszínen, melyek tipikusan (de nem kizárólagosan) jelöletlenebbek a CCC-knél.

3. A kapcsolatok jelöltsége azok fonológiai környezetétől is függ. A négy választott toldalékból háromban magánhangzó is van, itt a létrejövő CC(C) magánhangzóközi helyzetbe kerül *(-nAk, -lAk, -tOk),* de az *-sz* toldalék nem ilyen: kötőhangzó nélküli változata szóvégi kapcsolatot eredményez.

Ezek az egymásnak gyakran ellentmondó tényezők megnehezítik az adatoknak a fonotaktikai jelöltség segítségével való értelmezését. Általánosan annyi mondható, hogy a leggyakrabban létrejövő kapcsolatok ([ŋks], [ŋkt], [nt], [jt], [st], [nʦ], [ŋgl], [ntl]) jelöletlenebbek, a magyarban morfémán belül is előfordulnak, míg a legritkábbak ([sʦ], [ntn], [jtn], [ntn], [stn]) tipikusan jelöltek, és nem szerepelnek morfémán belül (l. Törkenczy 2017: 296). A 4. ábrában bemutatott arányok azonban már nem teljesen követik a jelöltséget: a legjelöletlenebb kettes kapcsolatok ritkábbak, mint az *-ng* végű tövek alakjaival létrejött CCC-k ([ŋks], [ŋkt], [ŋgl], [ŋgn]), ami nem magyarázható a felszíni fonotaktikával. A jelenség a CC-ket előállító degeminációnak a tő visszaállíthatóságát megnehezítő jellegével lehet kapcsolatos (l. erről Papp 1968: 203); ebben a témában további vizsgálat szükséges.

Az eredményeinket jól megragadó modellek mindenesetre biztosan probabilisztikus természetűek lesznek, nem kategorikusak: a megfelelés fokozatossága ezt kikényszeríti.

Külön említést érdemel, hogy a kísérleti tartomány lényegesen szűkebb, mint a korpuszé. A 4. ábrán a kísérleti log-arányok a -0,5 és +1,5 között szóródnak, míg a korpuszban -5 és +6 között. Az értékek rangsora együtt mozog, de a kísérleti hatás amplitúdója kisebb. Ez összhangban van Bailey és Hahn (2001) megfigyelésével, amely szerint a fonotaktikai valószínűség és a lexikális szomszédság egymástól függetlenül járulnak hozzá az ítéletekhez: a kitalált igék a fonotaktikai szerkezetet teljes egészében, a teljes lexikális szomszédság szerepét viszont csak részben tükrözik. Az eredmény így nem azt mutatja, hogy a beszélők viselkedését kizárólag a fonotaktikai eloszlások befolyásolják, hanem azt, hogy a használatban megfigyelhető arányoknak még kitalált szavakra is van mérhető hatásuk.

5. A vizsgálat korlátai és további irányai. A négy kiválasztott tővégi mássalhangzócsoport *(-ng, -nt, -jt, -szt)* az 1. táblázatban felsorolt tizenötnek csak egy szelete. Kiválasztásukat a típus- és tokengyakoriság indokolta, de ez azt is jelenti, hogy a ritkább csoportokról *(-ld, -nd, -rd, -zd, -mt, -nl, -dz, -tsz)* a jelen adatok alapján nem tudunk nyilatkozni: a jelenség címerállatának számító *mondasz/mondsz* váltakozás is ide tartozik. Például a *-tsz* különösen érdekes lenne, mert ott a kötelező degemináció miatt a felszíni alakok szerkezete eltér a többi csoporttól (Rebrus 2024: 112). Az alacsony tokengyakoriságok a vizsgált szegmensben is befolyásolhatják a típusok eloszlásait, ahogyan azt az 1. ábrán is láthattuk. Ez az észrevétel kapcsolódik a korrelációs elemzés lenti kritikájához is.

Ahogyan a 4. pontban is említettük, a kísérleti válaszok tartománya a korpuszhoz képest tömörített (l. a 4. ábrát). Ebből az következik, hogy a hatás iránya megmarad, de a nagysága zsugorodik. Ennek két lehetséges oka van: a kitalált szavak gyengébb lexikális támogatása (Bailey–Hahn 2001) és a kétválasztásos paradigma 0/1 jellege, amely a végpontokat ritkán éri el. A két ok szétválasztása további vizsgálatot kíván, például egy folytonos elfogadhatósági skálán mért válaszokkal.

A megfeleltetést a tő-toldalék metszetek mediánjain mérjük (n = 16), nem alakok vagy akár egyes válaszok szintjén. Ez a Spearman-korrelációt értelmessé teszi, de a metszeteken belüli szóródást, amely az 1. és 2. ábrán látható, nem foglalja bele a hozzá illesztett mérőszámba. Egy általánosított lineáris kevert modell

– válasz ~ korpusz-log-arány + (1|résztvevő) + (1|tő) – több információt tudna kinyerni az adatokból. Az előregisztráció eredetileg ezt írta elő, de az eljárás egyszerűsége kedvéért és a metszetek alacsony száma miatt a leíró elemzés mellett döntöttünk.

A résztvevők egyetlen, viszonylag homogén csoportból kerültek ki (BME-diákok, medián: 22 év). A kötőhangzós alakok eloszlása szociolingvisztikai változó, és életkor, regiszter, valamint dialektus szerint változhat. A jelen eredmények egy fiatal városi populációra vonatkoznak, és aligha általánosíthatóak a magyarul beszélők egészére.

Egy bírálónk hívta fel a figyelmet arra, hogy érdekes volna a jövőben egy másik, itt nem vizsgált tővégi mintázatot is vizsgálat alá vonni: az *-ít* képzős igetöveket *(tanítalak/tanítlak),* valamint a *hűt, fűt* típusú töveket, amelyeknél a kötőhangzó hasonlóan ingadozik. Ezekben az esetekben a tővégen nem mássalhangzó-kapcsolatot, hanem egyetlen mássalhangzót találunk, így a fonotaktikai kérdésfeltevés is másképp merül fel, mint a jelen dolgozatban vizsgált CC tövek esetén. Ha az *-ít* tövek korpuszos vagy kísérleti eloszlása hasonló a CC tövekéhez, az inkább a lexikális, illetve mintaalapú meghatározottság mellett szólna.

A kutatáshoz tartozó adatok és programkód a https://doi.org/10.5281/zenodo.22681904 linken érhetőek el.

Kulcsszók: alaktan, ingadozás, magyar, kísérlet, pszicholingvisztika.

Hivatkozott irodalom

Bailey, Todd M. – Hahn, Ulrike 2001. Determinants of wordlikeness. Phonotactics or lexical neighborhoods? *Journal of Memory and Language* 44: 568–591. ttps://doi.org/10.1006/jmla.2000.2756

Coleman, John – Pierrehumbert, Janet 1997. Stochastic phonological grammars and acceptability. In: Coleman, John ed., *Computational phonology. Third meeting of the ACL special interest group in computational phonology*. ACL, Madrid. 49–56.

Hayes, Bruce – Wilson, Colin 2008. A maximum entropy model of phonotactics and phonotactic learning. *Linguistic Inquiry* 39: 379–440. https://doi.org/10.1162/ling.2008.39.3.379

De Leeuw, Joshua R. 2015. jsPsych. A JavaScript library for creating behavioral experiments in a Web browser. *Behavior Research Methods* 47: 1–12. https://doi.org/10.3758/s13428-014-0458-y

Lukács Ágnes – Rebrus Péter – Törkenczy Miklós 2009. A defektív igék kísérleti vizsgálata. In: Maleczki Márta – Németh T. Enikő szerk., *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VII. Modellek, elméletek és elvek érvényessége nyelvi adatok tükrében. Szeged, 2007. október 25–26.* Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 141–152.

Nemeskey, Dávid Márk 2020. *Natural Language Processing methods for Language Modeling.* PhD Thesis, Eötvös Loránd University, Budapest.

Papp Ferenc 1968. Adatok tőszókincsünk etimológiai rétegeinek végződés szerinti eloszlásához. *Nyelvtudományi Közlemények* 70: 200–209.

Papp Ferenc – Jánoska Sándor 1967. A Magyar Szóvégmutató Szótár és az alaktani ingadozások vizsgálata. *Magyar Nyelv* 63: 138–148.

Peirce, Jonathan – Gray, Jeremy R. – Simpson, Sol – MacAskill, Michael – Höchenberger, Richard – Sogo, Hiroyuki – Kastman, Erik – Lindeløv, Jonas Kristoffer 2019. PsychoPy2. Experiments in behavior made easy. *Behavior Research Methods* 51: 195–203. https://doi.org/10.3758/s13428-018-01193-y

Pierrehumbert, Janet – Hay, Jennifer – Beckman, Mary 1998. Speech perception, wellformedness & lexical frequency. In: Local, John – Ogden, Richard – Temple, Rosalind eds., *Papers in Laboratory Phonology* 6. Cambridge University Press, Cambridge. 58–74.

R Core Team 2025. *R: A Language and Environment for Statistical Computing.* R Foundation for Statistical Computing. https://www.R-project.org/ (2026. 09. 12.)

Rácz, Péter 2025. *Word frequency list from the Hungarian Webcorpus.* Verzió 1.0. Zenodo, released. https://doi.org/10.5281/zenodo.17508385 (2026. 09. 12.)

Rácz, Péter – Papp, Viktória – Hay, Jennifer 2016. Frequency and corpora. In: Hippisley, Andrew – Stump, Gregory eds., *The Cambridge Handbook of Morphology*. Cambridge Handbooks of Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge. 685–704. https://doi.org/10.1017/9781139814720.024

Rácz Péter – Rebrus Péter – Tóth Szilárd 2025. A magyar tárgyeset ingadozó kötőhangzójának kvantitatív elemzése. *Nyelvtudományi Közlemények* 121: 131–143. https://doi.org/10.15776/NyK.2025.121.7

Rácz, Péter – Rebrus, Péter – Törkenczy, Miklós 2021. Attractors of variation in Hungarian inflectional morphology. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 17: 287–317. https://doi.org/10.1515/cllt-2018-0014

Rebrus Péter 2024. *A fonológiai mintázatok paradigmatikus alapjai.* Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. https://real-d.mtak.hu/1493 (2026. 09. 12.)

Rebrus, Péter – Szigetvári, Péter – Törkenczy, Miklós 2024. No lowering, only paradigms. A paradigm-based account of linking vowels in Hungarian. *Acta Linguistica Academica* 71: 137–170. https://doi.org/10.1556/2062.2023.00674

Rebrus, Péter – Törkenczy, Miklós 2005. Uniformity and Contrast in the Hungarian Verbal Paradigm. In: Downing, Laura J. eds., *Paradigms in Phonological Theory*. Oxford University Press, Oxford. 263–295. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199267712.003.0010

Rebrus Péter – Törkenczy Miklós 2008. Morfofonológia és a lexikon. In: Kiefer Ferenc szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 683–786.

Siptár, Péter – Törkenczy, Miklós 2000. *The phonology of Hungarian.* Oxford University Press, Oxford. https://doi.org/10.1093/oso/9780198238416.001.0001

Tompa József szerk. 1961. *A mai magyar nyelv rendszere.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Törkenczy Miklós 2017. A szótag. In: Kiefer Ferenc szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 273–392.

Trón, Viktor – Rebrus, Péter 2001. Morphophonology and the hierarchical lexicon. *Acta Linguistica Hungarica* 48: 101–136. https://doi.org/10.1023/A:1015643405324

WICKHAM, HADLEY 2016. *ggplot2. Elegant Graphics for Data Analysis*. Use R! Springer, New York. https://doi.org/10.1007/978-3-319-24277-4

A quantitative analysis of the variable linking vowel of Hungarian quasi-analytic verbal suffixes

This paper presents a quantitative study of linking-vowel alternation before four Hungarian quasi-analytic verbal suffixes: 2SG.INDEF *-sz* (*rajongasz/rajongsz* 'you adore'), 3PL.INDEF *-nak/-nek* (*rajonganak/rajongnak* 'they adore'), 2PL.INDEF *-tok/-tek/-tök,* (*rajongotok/rajongtok* 'you-pl. adore') and 1SG>2 *-lak/-lek* (*rajongalak/rajonglak* 'I adore you'). These suffixes attach to stems that end in a consonant cluster either with or without a linking vowel, with considerable variation in the rate of each variant across stems and suffixes. Using frequency data from Hungarian Webcorpus 2, we identified the stem-final consonant clusters showing the most robust variation *(-ng, -nt, -jt, -szt)* and calculated the corpus log-odds of the vowel-final to the vowelless variant for each stem-suffix combination. We then tested whether these corpus-based proportions predict speakers' choices for novel, nonce verb stems in a two-alternative forced-choice web experiment (76 participants). Corpus and experimental proportions correlated strongly (Spearman's $\rho = 0.94$, $p < 0.01$) at the level of stem-cluster–by–suffix cells, though the experimental effect was considerably compressed relative to the corpus range. The results contribute to the literature on probabilistic phonotactics by discussing a case of morphologically conditioned variation, showing that speakers generalise corpus-attested distributional patterns to unfamiliar word forms even within a single, well-known inflectional paradigm.

Keywords: morphology, variation, Hungarian, experiment, psycholinguistics.

RÁCZ PÉTER
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

REBRUS PÉTER
ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont

Mézet vagy *méhet metsz, aki ujját nyalogatja*?

1. Több 19. századi szólás- és közmondásgyűjteményünkben előfordul a következő közmondás: *Ki mézet metsz, ujjait nyalogatja*. Megtaláljuk például Erdélyinél (1851: 292) és – tőle átvéve – Margalitsnál (1896: 554), de megvan Kresznerics kéziratos szólásgyűjteményében (vö. Forgács 2024: 27) vagy Pelkó Péter szótárában is (1864: 31).

A kifejezés jelentését – a korabeli gyűjteményekre jellemzően – egyik gyűjtemény sem tünteti fel, így az némiképp homályos, de vélhetően arra utalhat a fordulat, hogy aki a mézet valamilyen módon kezeli, azzal dolgozik, az közben többször is lenyalja az ujját, ezzel valamennyit fogyaszt is belőle. Így gondolhatta ezt Dugonics is, aki gyűjteményének első részében az *Illendők* vezérszó alatt egy igen hasonló, de mégis az előzőtől kissé eltérő változatot közöl: *Ki a' mézet nyeli újját nyalogattya* (1820: 1: 281). Erről feltételezhető, hogy az előbbi közmondás módosulása: elképzelhető, hogy Dugonics nem tartotta egészen világosnak a fordulat mögött levő képet, azaz hogy miként lehetne a *mézet metszeni*, emiatt kicserélte a *metsz* összetevőt a *nyel* igére.

Hasonlóan értelmezi a közmondást O. Nagy is (1976: 479), aki ebben a formában adatolja a kifejezést: „*Aki mézben babrál [aki mézzel jár], megnyalja az ujját* [rég: *Aki mézet metsz, ujjait nyalogatja*] = aki vmely rábízott élelmiszerrel foglalatoskodik, az fogyasztani is szokott belőle *(táj)*". A tájnyelvi minősítés O. Nagy gyűjteményében azt jelenti, hogy a magyar nyelvterületnek csak kis részén ismert, nyelvjárási formáról van szó, a cikkünkben vizsgált *Aki mézet metsz, ujjait nyalogatja* változatot pedig régi nyelvi adatnak minősíti a szótár, ami azt jelenti, hogy már a gyűjtemény megjelenésekor is csak száz évnél régebbi adatunk van rá. Mint fentebb láthattuk, ez utóbbi változat valóban többször is felbukkan, ami viszont a tájnyelvi változatokat illeti, azokra én nem találtam adatot sem az Arcanum Adatbázisban (https://adt.arcanum.com), sem más keresőkben, így O. Nagy forrásait nem tudtam ellenőrizni.

Az írásom címében is szereplő változat megvan ugyanakkor még Ballagi szólás- és közmondásgyűjteményében is, és 19. századi gyűjteményeink közül egyetlenként itt a jelentése is szerepel: *A ki mézet metsz, újjait nyalogatja* 'Ki mit kezel, bajosan állja meg, hogy valamicskét belőle magának el ne tulajdonítson' (1850: 303)[1]. Ballagi tehát nem egyszerűen a valóságos mézevéshez és az ujjak nyalogatásához kapcsolja a közmondás értelmét, hanem megenged mellette egy átvitt értelmű interpretációt is, miszerint inkább arról van szó, hogy ha valaki valamivel dolgozik, akkor gyakran meglovasít belőle valamennyit. Ezt az értelmezést megerősíti azzal is, hogy közli a proverbium általa vélelmezett francia megfelelőjét is: *Qui manie le miel, s'en léche les doigts*, azaz: 'Aki mézzel bánik/

[1] A kifejezés megvan Ballagi szótárában is a *méz* címszó alatt, de ott nem szerepel a jelentése (Ball. 2: 294).

dolgozik, megnyalja az ujjait'. Ez is magyarázható szó szerint, mint azt például O. NAGYnál olvashatjuk, de lehetséges a fordulat átvitt értelmű interpretációja is. BÁRDOSI VILMOS kollégám szíves közlése szerint a francia közmondásra több mint kilencvenezer adat fordul elő internetes oldalakon, a jelentése viszont inkább az átvitt értelem felé mutat: 'Aki vagyonnal, pénzzel vagy egyéb anyagi ügyletekkel foglalkozik, abból – néha önös érdekből vagy bűnrészességből – személyes hasznot húz'. A metafora a 15. század végén bukkan föl a spanyolban Fernando de Rojas 1499-ben megjelent La Celestina című híres tragikomédiájában ebben a változatban: *Quien la miel trata, siempre se le pega de ella* 'Aki mézzel foglalkozik, az mindig ragacsos lesz tőle', de ma is használatos a fentebb megismert formában: *Quien/El que maneja la miel se chupa los dedos* 'Aki mézzel foglalkozik, az nyalogatja az ujjait'. A francia feltehetőleg ennek nyomán vette át a fentebb olvasható változatot. Érdekes viszont, hogy a francia nyelv nagyobb szótárai és történeti frazeológiai gyűjteményei nem tartalmazzák a közmondást, amely a mai francia köznyelvben nem tűnik túl elevennek, noha az interneten számos előfordulása van.

Annak ugyanakkor kicsi az esélye, hogy a vizsgált közmondás a franciából került volna tükörfordítással a magyarba, a spanyolból való átvétel pedig még inkább valószínűtlen, hiszen ezeknek a nyelveknek a magyar frazeológiai rendszerre gyakorolt hatása elenyésző. Német hatás inkább elképzelhető volna, s WANDER ötkötetes nagy gyűjteményében valóban találunk két hasonló fordulatot: *Wer mit Honig umgeht, leckt auch einmal die Finger* 'Aki mézzel bánik, néha megnyalja az ujjait is', illetve *Wer mit Honig umgeht, mag wol (!) seine Finger lecken, er muss es aber nicht zu grob machen* 'Aki mézzel bánik, nyugodtan megnyalhatja az ujját, csak ne tegye ezt túl durván' (1867–1880. 2: 770). Ezeknek WANDER is közli francia, illetve spanyol megfeleléseit, a jelentésüket ugyanakkor nem adja meg, így nem tudhatjuk, hogy csak szó szerint értelmezhetők-e, vagy átvitt jelentésük is lehet. Mindezek ellenére nem látom túl valószínűnek, hogy a magyar közmondás tükörfordítás eredményeképpen került volna nyelvünkbe, inkább lehet párhuzamos fejlődés eredménye. Főként az szól a tükörfordítással való keletkezés ellen, hogy a magyarban a *méz* komponens melletti ige nem a *bánik* vagy *dolgozik*. Ez a fajta értelem egyedül az O. NAGYnál olvasható *mézzel babrál* ~ *mézzel jár* szerkezetek esetében azonosítható, régi nyelvi adatainkban azonban mindenütt a *mézet metsz* szerkezetet találjuk. Ezért inkább lehet szó párhuzamos fejlődésről, ám ehhez meg kell tudnunk magyarázni, mit is jelenthet a *mézet metsz* kifejezés, egyáltalán lehet-e a mézet metszeni.

A magyarázat nem könnyű, mert hiába kerestem rá erre a szerkezetre az MTSz.-ben, az Arcanum Adatbázisban vagy internetes keresőkben, egyedül a vizsgált közmondásban tudtam adatolni, ettől függetlenül nem. Kérdés tehát, hogy valójában lehet-e metszeni a mézet. A már kipörgetett, folyékony méz túl puha és ragacsos ahhoz, hogy ténylegesen *vágni* lehessen, innen nézve voltaképpen elég értelmetlen a szerkezet. Amit esetleg vágni, azaz *metszeni* lehet, az a lép, ami a dolgozó méhek saját testében termelt viaszból épül fel, azáltal, hogy a potrohuk hasi oldalán található viaszmirigyekből kiválasztott viaszlemezkéket megrágják, formázzák, majd hatszögű sejtekké építik össze. A lép mondhatni a méhcsalád lakása és éléskamrája, ide hordják és itt tárolják a nektárt, amelyből

a méz készül. A mai korszerű méhészetben a kaptárakban levő keretekbe készítik el az építőméhek a lépet, ebből a méhész a keretet kivéve pergeti ki a mézet. De megteheti azt is, hogy kiveszi a keretet, s a benne levő lépes mézből kivág, azaz *kimetsz* kisebb méretű darabokat, amik aztán kereskedelmi forgalomban is kaphatók. Ez ma inkább csak másodlagos lehetősége a méz kinyerésének, ám a régi fonott méhkasokban még nem voltak ilyen keretek, ezek esetében a lép kimetszésének nagyobb szerepe volt, egy kisebb sarlóra emlékeztető eszközzel végezték ezt a munkafolyamatot. Még inkább így volt ez az ún. erdei méhészkedés esetében. A régi korok emberei ugyanis egyszerűen elvették a vadméhek mézét, mondhatni kizsákmányolták őket, ún. mézvadászatot folytattak. „Lakóhelyük környékén, az erdőben vadon élő méheket igyekeztek megkeresni, azokat füsttel elkábították, vagy lefojtották, és mézüket elrabolhatták. K i v á g t á k a z o d ú o l d a l á t , é s k i e m e l t é k a l é p e k e t i s (kiemelés tőlem – F. T.). Ismerniük kellett a méhek éves életritmusát, s így olyan időszakban rabolhatták el mézüket, amikor azok mar jó sokat begyűjtöttek, tehát a nyár második felében, vagy még inkább ősszel. […] a honfoglalás utáni századokban az erdőből bevitték a méhes tönköt a házhoz, előbb valószínűleg kasban, jóval később – már a XVIII-XIX. századtól – kaptárban tartották a méheket.” (Weiner Sennyei 2022: l. n.)

A *mézet metsz* kifejezés tehát esetleg jelenthette azt, hogy a mézzel teli lépet a kaptárból vagy a vadméhek odújából kivágja valaki. De lehetne esetleg egy további értelme is, ugyanis egy kedves méhész ismerősömtől tudom, hogy amikor a lépben lévő hatszögletű kis kamrácskák, a méhsejtek megtelnek mézzel, akkor azokat a méhek kívülről egy kis viaszhártyával lezárják, ezután ebben a zárt kamrában érik, fermentálódik a méz. Amikor megérett, s a méhész ki akarja nyerni belőle a kamrák tartalmát, akkor ezeket a kis viaszlevélkéket egy – többnyire felmelegített – késsel lemetszi, szakszóval *lefedelezi,* s ennek megtörténte után lehet a mézet kipörgetni. Elvileg erre is vonatkozhatna tehát a *mézet metsz* kifejezés. Mindkét magyarázat erejét nem kis mértékben gyengíti azonban az, hogy maguk a méhészek sem használják, sőt nem is ismerik a szókapcsolatot: értelmét tudnák adni, de nem tudnak ilyen (szak)kifejezésről. De akkor miképp keletkezhetett vizsgált közmondásunk? Véleményem szerint jó eséllyel nem a méhészethez van köze a kifejezésnek, hanem a magyar frazeológiai hagyomány egymásra épülő szövegeiben történt szövegromlással, illetve népetimológiás újraértelmezéssel állunk szemben. Lássuk, mi történhetett!

2. A magyar frazeológiai irodalom egyik fontos korai forrása a Salamon és Markalf című népkönyv (teljes címe: Salamon királynak, az David király fiának Markalffal való példabeszédeknek rövid könyve). Ennek az Európa-szerte elterjedt történetnek a legkorábbi ismert magyar kiadása 1577-ből származik Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájából, egyes vélemények szerint az ő fordításában is. A műből legalább hat kiadást ismerünk a 16–19. század között, de ennél bizonyára több is lehetett (vö. Ferenczi 1896).

A munka valójában két nagyobb részből áll: az első Salamon király és Markalf, a paraszt vetélkedését foglalja magában erkölcsi példabeszédek és rájuk tromfoló közmondások alakjában, a második rész egy kis burleszk történet, amely

több képből áll, melyeket csak egyes vonatkozások és helyzetek kapcsolnak egymáshoz (vö. Loósz 1889: 788). A frazeológiai kutatás szempontjából az első részneknek van igazi jelentősége, a két szereplő vetélkedő párbeszédében ugyanis számos bibliai eredetű bölcsesség hangzik el Salamon szájából, melyekre Markalf – néha meglehetősen közönségesen – népi bölcsességekkel, legfőképpen közmondásokkal válaszol. Loósz szerint a könyv nagyrészt éppen ez utóbbinak köszönhette széleskörű elterjedtségét a nép körében: az egyszerű emberek ugyanis igen szívesen hallgatták, „miként fog ki a szegény, védetlen Markalf tréfás beszédeivel, találó ötleteivel és durva népies gúnyjával a királyi hatalmon és bölcseségen" (Loósz 1889: 788)[2]. Ugyancsak a dialógusban előforduló nagyszámú közmondás teszi igen értékessé a népkönyvet a történeti frazeológiai kutatás számára is, ezek jelentős része ugyanis „a munka elterjedettségénél fogva, a nép ajkára került és a nép tudatába begyökerezve, máig is használatos" (Loósz 1889: 788).

Salamon király és Markalf párbeszédében hangzik el a következő részlet (vö. Dézsi 1930: 9):

Salamon: *Sok mézet ne egyél, mert nem jó*.
Markalf: *Aki méhet metszen, az az ujját nyalogatja*.

Mint látjuk, a Markalf válaszában szereplő közmondás az, amely tanulmányunk szempontjából releváns. Felmerülhet ugyanis, hogy nem lehet-e arról szó, hogy ez a közmondás változott el a későbbiekben erre a formára: *Aki mézet metsz, az ujját nyalogatja*. Kérdés persze, hogy nem az itt adatolt forma-e az, ami helytelen, azaz nem lehetséges-e inkább az, hogy a népkönyv kinyomtatója rontotta el a *mézet* formát *méhet* alakúra? Ez a magyarázat annál is inkább felvetődhet, hogy Salamon tanácsában is a mézről van szó. Csakhogy a dialógus „szelleme" nem támogatja ezt az érvelést, ugyanis Markalf mindig inkább igyekszik Salamon tanácsait kontrázni, azok érvényét gyengíteni, így inkább a népkönyvben olvasható mondat tűnik helyesnek, mert az a mézfogyasztás ellenében a méhek metszésének veszélyeire mutat rá. De van ennél nyomósabb érvünk is, ugyanis a népkönyv Európa-szerte ismert latin szövegében a következőt találjuk:

Salamon: *Mel multum ne comedas!*
Markalf: *Qui apes castrat, digitum suum lingit*.

Ebből láthatjuk, hogy a népkönyv 1577. évi kiadásában szereplő *méhet metszen* szerkezet nem elírás, hiszen a latin eredeti is a méhek kasztrálásáról beszél. Ezáltal viszont alapjaiban változik meg a közmondás értelme a korábban

[2] A történet ismertségét tükrözi, hogy van a régi magyar szóláshagyományban két olyan fordulat is, amelyekben magának Markalfnak a neve is szerepel. Felbukkan már Kovácsnál is (1794: 215): *Még a' Markalf históriáját sem hallotta* 'igen műveletlen, a legalapvetőbb dolgokat sem tudja', de megvan a nagyobb 19. századi gyűjteményekben is, akárcsak a *Csúnya, mint a régi Markalf* szóláshasonlat (vö. Szemerkényi 2009: 983 is). Ez utóbbi kapcsán érdekes, hogy őt nem a bibliai Salamon királyhoz kapcsolják, hanem a magyar Salamon király bolondjaként próbálják azonosítani (vö. Erdélyi 1851: 285).

vizsgált *mézet metsz* összetevővel alakult változathoz képest. Annak ugyanis – mint láttuk – kétféle interpretációja lehet: az egyik konkrétan arra vonatkozik, hogy aki mézzel bánik, időnként lenyalogatja az ujját, a másik ennél elvontabb, s arra utal, hogy aki anyagi ügyletekkel foglalkozik, abból gyakran kiveszi személyes hasznát. A népkönyvben olvasható *Aki méhet metszen, az az ujját nyalogatja* változat viszont arra utal, hogy aki a méhek fullánkját akarja eltávolítani, az bizony gyakran szenved el méhcsípést, emiatt aztán sokszor kell az ujját nyalogatnia a fájdalom miatt. Vagyis: ha valaki kockázatos munkába fog, akkor gyakran veszélybe kerülhet, sérülések is érhetik. Kicsit hasonló gondolat ez, mint amit a *Ki rózsát akar szedni, tövistől ne féljen* (DUGONICS 1820: 2: 261) vagy a ma is gyakori *Ahol gyalulnak, ott hullik a forgács* közmondások esetében tapasztalhatunk.

Valójában persze a méheket nem szokták kasztrálni, hiszen ha elveszítik fullánkjukat, elpusztulnak. De ha ezt megtennénk, valóban igen kockázatos tevékenységbe fognánk, gyakran szenvednénk el fájdalmas csípéseket. A *castro* ige magyar megfelelőjeként egyébként többnyire a *(ki)herél*-t használjuk, de a Nyugat-Dunántúlon a *kimetsz ~ kivág* is járja (utóbbi az Alföldön is előfordul, vö. MNyA. 339. térképlap, ill. SzegSz. 1: 781).

Amint fentebb is jeleztem, a magyar nyelvre fordított népkönyvnek számos kiadása létezett, közmondásai közül pedig nem egy utat talált a magyar nyelv frazeológiai gyűjteményeibe is. O. NAGY a magyar frazeológiai kutatások történetével foglalkozó munkájában rámutat (1977: 42–45), hogy FALUDI FERENC Jegyzőkönyvének a Magyar köz mondások című részébe jó néhányat felvett a Salamon és Markalf szövegében olvasható proverbiumok közül, köztük az általunk vizsgált fordulatot is. Csakhogy FALUDInál már a fentebb bemutatott *A' ki mézet metsz, ujait nyalogatja* formát találjuk (1786: 119). Hogy FALUDI itt a Heltainak tulajdonított 1577. évi kiadást használta-e, s maga változtatta el a *méhet* komponenst *mézet* alakúra, mert így több értelmét látta a közmondásnak, azt nem tudhatjuk. Valószínűbb azonban, hogy egy később megjelent változatból dolgozott, ugyanis O. NAGY is jelzi (1977: 43), hogy a népkönyvnek van egy 1744-ben megjelent kiadása is, ebben pedig már az *A' ki mézet metsz* forma szerepel, azaz a szövegromlás már előbb bekövetkezhetett, FALUDI talán csak átvette ezt a változatot, ezáltal azonban más értelmet is adva a közmondásnak (l. fentebb). Ugyanez a változat szerepel egyébként KOVÁCS PÁL gyűjteményében is: *A' ki mézet metsz, ujjait nyalogatja* (1794: 157). Mivel mindkét munka, de különösen FALUDI gyűjteménye nagy hatással volt későbbi gyűjteményeinkre[3], a közmondás ebben az alakban örökítődött tovább a 19. században, sőt később is (l. pl. O. NAGY gyűjteményének régi nyelvi adatát).

A szövegromlás oka feltehetően az lehetett, hogy a latin pontos fordításával létrejött *Aki méhet metszen, az ujját nyalogatja* változattal egyes nyomdászok nem tudtak mit kezdeni, hiszen a méhek kasztrálását értelmetlennek vélhették. Ezért úgy gondolhatták, hogy egy romlott szöveggel van dolguk, s – mintegy

[3] KRESZNERICS például kéziratos gyűjteményébe FALUDI művének szinte teljes anyagát egy tömbben átvette (vö. FORGÁCS 2024: 25), de ERDÉLYI (1851), sőt MARGALITS is számos helyen jelzi FALUDI munkáját mint forrást.

népetimológiás újraértelmezéssel – a *méhet* alakot *mézet*-re cserélték, igaz, ezzel a kifejezés értelme is alapjaiban megváltozott, hiszen már nem a méhek kasztrálásának veszélyeire figyelmeztetett a közmondás, hanem arra, amiről fentebb már részletesebben is írtam. Noha – mint láttuk – még a méhészek sem használnak ilyen kifejezést, de a *mézet metsz* szerkezetnek – például a lépes méz darabolása esetén – mégis könnyebb értelmét találni, mint a *méhet metsz* kifejezésnek. Így születhetett meg a ma már régies, de legtöbb frazeológiai gyűjteményünkben fellelhető *Aki mézet metsz, az ujját nyalogatja* közmondásunk.[4]

Ez a fajta változás egyébként nem példa nélküli. Így lett például a németben a héber *hazlóche un bróche* jókívánság-formulából (< *hazlachá* 'szerencse', *b'racha* 'áldás') mára a *Hals- und Beinbruch!* ('Nyak- és lábtörést') fordulat, de így változott a régi *antalag, átalag* 'hordó' komponens *Antal*-ra a már kihalt *Antal a fejed* 'buta, ostoba vagy' szólásunkban (vö. FORGÁCS 2021: 161–170). Ugyancsak így lett Szent Péter antiochiai székfoglalásának ünnepének latin nevéből (*Cathedra sancti Petri Apostoli Antiochiæ*) a magyarban előbb *Zent Petőrnek ű zekőssege*, majd ebből *Üszögös Szent Péter* napja, az ehhez kapcsolódó vajdasági időjárási regulában pedig már ez a változat: *Péter üti az üszögöt, jön a melegebb idő* (vö. FORGÁCS 2023: 450–460).

4. Összegezve az eddigieket elmondhatjuk, hogy a ma már kiveszett, de 18–19. századi frazeológiai gyűjteményeinkben még sokszorosan adatolható *Ki mézet metsz, ujját/ujjait nyalogatja* közmondás elsőre kicsit értelmetlennek látszik, hiszen a folyékony mézet nem lehet vágni. Ugyanakkor viszont lehet neki értelmet adni akkor, ha a metszés a lép vágására, azaz a lépes méz darabolására vonatkozik, esetleg a méhek kamráit fedő kis viaszlevélkék eltávolítására a méz kipergetése előtt. Ennek az interpretációnak ellene szól ugyanakkor, hogy a kifejezés csak régi szólásgyűjteményekben fordul elő, s maguk a méhészek sem ismernek *mézet metsz* kifejezést. Ezért felvetődik egy másik magyarázat lehetősége: a közmondás ebben a formájában talán szövegromlás eredményeként jött létre. A magyar frazeológiai hagyományra ugyanis nagy hatása volt az először 1577-ben megjelent Salamon és Markalf című népkönyvnek, ebben pedig szerepel egy a fenti közmondáshoz nagyon hasonló *Ki méhet metsz(en), ujját nyalogatja* fordulat. Noha ez pontosan megfelel a népkönyv latin eredetijében szereplő *Qui apes castrat, digitum suum lingit* kifejezésnek, elképzelhető, hogy a későbbi nyomdászok értelmetlennek hitték a szerkezetet, és elírásnak vélve a *méhet* alakot kicserélték azt *mézet*-re, ezáltal azonban teljesen más értelmet adtak a proverbiumnak. Ez a megváltozott forma öröklődött aztán tovább különböző, egymás anyagát is felhasználó szólás- és közmondásgyűjteményeinkben.

[4] Érdekességként megemlíthetjük, hogy a NySz. *metsz* szócikkéhez (2: 800) kapcsolódóan a közmondások között egymás mellett szerepel a két változat (*Az ki mehet metzen, ujjat nyalogattya* [Sal-Mark. 7]. *A ki mézet metsz, ujjait nyalogatja* [Fal: Jegyz. 919]), de bizonyára annak szerkesztői sem gondoltak arra, hogy itt talán nem két független, eltérő jelentésű közmondással van dolguk, hanem egyik a másikból alakulhatott.

Kulcsszók: szólások, szólásmagyarázatok, történeti frazeológia.

Hivatkozott irodalom

Ball. = *A magyar nyelv teljes szótára* 1–2. Szerk. Ballagi Mór. Franklin, Pest, 1867–1872.

Ballagi Mór 1850. *Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye*. Réthy Lipót, Szarvas.

CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára* 1–6. Emich Gusztáv/Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.

Dugonics András 1820. *Magyar példa beszédek és jeles mondások* 1–2. Grünn Orbán betűivel, Szeged. (Hasonmás kiadás: Bába Kiadó, Szeged, 2009, Forgács Tamás utószavával.)

Erdélyi János 1851. *Magyar közmondások könyve*. Kozma Vazul, Pest.

Faludi Ferenc 1786. *Faludi Ferentz' költeményes maradványi.* Strajbig József betűivel, Győr.

Ferenczi Zoltán 1896. A Salamon és Markalf című népkönyv kiadásairól (Egyszersmind adalék Szabó Károly Régi magyar könyvtárához). *Magyar Könyvszemle* 4: 52–60.

Forgács Tamás 2021. *Történeti frazeológia. A történeti szólás- és közmondáskutatás kézikönyve.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 218. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Forgács Tamás 2023. Elfelejtett szólások az *üszög* komponenssel. *Magyar Nyelv* 119: 450–460. https://doi.org/10.18349/magyarnyelv.2023.4.450

Forgács Tamás 2024. *Kresznerics Ferenc: Válogatott köz-mondások*. Betűhű szövegkiadás. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Forgács Tamás. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 232. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Ipolyi Arnold 1855. Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett I. Salamon és Markalf. *Új Magyar Muzeum* 5: 265–303.

Kovács Pál 1794. *Kovács Pálnak Magyar példa, és köz mondási*. Steribig József' betűivel, Győr.

Loósz István 1889. Salamon és Markalf. *Egyetemes Philologiai Közlöny*13: 783–787.

Margalits Ede 1896. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Kókai Lajos, Budapest.

MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. Deme László – Imre Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.

MTSz. = *Magyar történeti szövegtár*. ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont. https://clara.nytud.hu/mtsz/run.cgi/first_form

O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. 2. kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest.

O. Nagy Gábor 1977. *A magyar frazeológiai kutatások története.* Nyelvtudományi Értekezések 95. Akadémiai Kiadó, Budapest.

NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár* 1–3. Szerk. Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1890–1893.

Pelkó Péter 1864. *Eredeti magyar közmondások és szójárások*. Kovács Mihály, Rozsnyó.

Sirisaka Andor 1890. *Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye*. Engel Lajos könyvnyomdája, Pécs.
SzegSz. = Bálint Sándor, *Szegedi szótár* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.
Szemerkényi Ágnes 2009. *Szólások és közmondások*. Osiris Kiadó, Budapest.
Wander, Karl Friedrich Wilhelm 1867–1880. *Deutsches Sprichwörterlexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk* 1–5. Brockhaus, Leipzig.
Weiner Sennyei Tibor 2022. A méhészet művészete: az ősmagyar méhészek. https://magyarmezogazdasag.hu/2022/09/04/meheszet-muveszete-az-osmagyar-meheszek (2026. 08 09.)

Do those *who lick their fingers cut honey* or *bees?*

The proverb *Ki mézet metsz, ujját/ujjait nyalogatja* ‘He who cuts honey licks his finger(s)’ appears repeatedly in 18th–19th-century Hungarian collections of idioms. At a first glance, this seems somewhat nonsensical, as liquid honey cannot be cut. However, it does make sense if ‘cutting’ refers to cutting up honeycomb – that is, producing cut comb – or perhaps to the removal of the small wax caps covering the bees’ cells before honey is extracted. However, this interpretation is contradicted by the fact that the expression is found only in old collections of proverbs, and beekeepers themselves are unfamiliar with the phrase ‘honey cutting’. This raises the possibility of another explanation: the proverb in this form may have arisen as a result of textual corruption. The Hungarian phraseological tradition was, in fact, greatly influenced by the folk book Solomon and Marcolf, first published in 1577, which contains a phrase very similar to the proverb in question: *Ki méhet metszen, ujját nyalogatja* ‘He who castrates bees [= robs them of their honey] licks his finger’. Although this corresponds exactly to the expression *Qui apes castrat, digitum suum lingit* found in the Latin original of the folk book, it is conceivable that later printers considered the construction to be nonsensical and, mistaking it for a typographical error, replaced the word *méhet* ‘bee-ACC.’ with *mézet* ‘honey-ACC.’; in doing so, however, they gave the proverb a completely different meaning. This altered form was then passed down through the generations in various collections of idioms and proverbs, which often drew on each other’s material.

Keywords: idioms, explanations of idioms, historical phraseology.

Forgács Tamás
Szegedi Tudományegyetem

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Réger Zita (1944-2001)

Zita egy eredetileg filológusnak, sőt klasszika-filológusnak készülő, görögül és latinul is kiválóan tudó nyelvész volt, aki az 1970-es években vált a magyar gyermeknyelvi és szociolingvisztikai kutatás vezető szereplőjévé. Én először Pap Máriától, nyelvészeti szintaxis és szociolingvisztikai szemináriumaink vezetőjétől hallottam róla, mint egy kiváló, a cigány nyelvelsajátítással (akkor még nem lovárinak mondtuk) foglalkozó kutatóról. Zita mint romanista és elkötelezett szegénységpárti katolikus, először a cigány gyermekek nyelvelsajátításával kezdett el foglalkozni. Magyar közegben elsőként használt nyelvelsajátítási vizsgálatokban kísérleti módszereket és antropológiai céllal készített videofelvételeket.

Zita antropológiai nyelvészeti alapvetése ezekben a munkáiban annak hangsúlyozása volt, hogy cigány közegben a nyelvelsajátítás, valamint a nyelvi rendszer megértéséhez alapvetően más antropológiai elveket kell használnunk. Egy teljességében orális kultúra megértése speciális felkészültséget igényel. Zita elemzésében a cigány nyelveket beszélő közösségek világa egy más szociológiai közeget alkot, ahol a közegalkotás révén a kontroll sokkal orálisabb jellegű, sokkal élőbb interakciós hagyományokon alapul, mint azt a polgári, „könyves" családoknál megfigyelhető szocializáció mutatja. A nyelvi szocializáció antropológiai alapvetését fejti ki 1990-ben megjelent Utak a nyelvhez című könyve, mely máig elismert forrás (http://www.nytud.hu/utak_a_nyelvhez/utak_reger.pdf). Ezzel párhuzamosan Zita először kezdte a cigány–magyar kétnyelvűséget a kor bevett kísérleti módszereivel vizsgálni. Jean Berko Gleason, a magyar származású bosztoni kutató híres WUG-próbájának adaptációjaként kíváncsi volt arra, hogy lovári–magyar kétnyelvű gyerekek hogyan hibáznak a *ló – lovak*, a *hó – havas*, *kenyér – kenyeret* típusú főnevek elsajátításánál. A korban uralkodó elmélet szerint, a túláltalánosítás révén, az egynyelvű, 3-4 éves magyar gyerekek az általános szabály kiemelése révén sokszor hibáznak (*lót, kenyért* stb.). Zita arra mutatott rá a kétnyelvű gyerekeknél, hogy ők 1–1,5 évvel elmaradva, de ugyanazokat a szabályszerűségeket mutatják. Magyarul és idegen nyelven is megjelent dolgozata az egyik első olyan munka volt, mely arra utalt, hogy az első és a második nyelv elsajátítása még extrém hátrányos helyzetben is egyetemes törvényszerűségeket mutat. Ezzel az ő eredeti antropológiai ihletését mintegy beillesztette az akkoriban uralkodó generatív nyelvészeti mintába, amely mindenhol egyetemes nyelvi és gondolkodási kereteket keres.

Zita azután kandidátusi értekezésében a hatvanas-hetvenes évek nagy vitákkal kísért problémáját, az u t á n z á s kérdését elemezte új módon, nagy longitudinális fejlődési anyagokat használva. E területen az úttörő Roger Brown volt a Harvard Egyetemen, aki 3 gyermeknél kéthetenkénti magnetofon-felvételeken, illetve videofelvételeken kapott nyelvi anyagok, korpuszok szisztematikus elemzésével vizsgálta a nyelvtani fejlődést. Zita hasonló korpuszelemzéssel arra volt kíváncsi, hogyan is megy végbe az utánzás a felnőtt és a gyermek közötti valódi dialogikus folyamatokban. A generatív nyelvészet hangsúlya

DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.321

a korban az volt, hogy a felnőttől irányuló mintázatok utánzása a gyereknél nem használható magyarázó elvként a nyelvelsajátításban, hiszen a gyerek sok olyan formát is mond, mint például a *kenyért, lót*, *lábtyű, kicsukom,* melyeket nem utánzással tanul a felnőttől. Zita saját unokaöccse fevételein dolgozva ennél finomabb elemzésekre volt kíváncsi. Azt tárta fel, a nemzetközi irodalomban is elsőként, hogy az utánzás korántsem olyan passzív folyamat, mint azt az új kognitív gyermeknyelvi kutatás feltételezte, szembeállítva az utánzást a nyelvtanépítéssel. Az utánzás maga aktív folyamat. A gyermek mindig azokat a struktúrákat és elemeket utánozza, amelyek saját rendszerében még nem stabilizálódtak. Ha egy új szót hall a felnőttől, akkor azt gyakran fogja utánozni. Ugyanakkor, ha saját spontán beszédében az adott szó már elég gyakorivá válik, akkor az utánzás lecsökken. Az utánzás tehát, mondta Réger, valójában egy kifinomult kognitív eszköz, amelyet a gyermek adaptívan alkalmaz a rendszer elemeinek stabilizálására. Ezzel az 1980-as években elővételezte az utánzásnak azt az aktív felfogását, amelyet azután MELTZOFF, valamint GERGELY és CSIBRA mint általános aktív tanulási elvet fognak előtérbe állítani.

Zita mint gyermeknyelvész is megmaradt rendkívül precíz, körülményes és lassú filológusnak. Unokaöccse 1-3 év közötti beszédének átírásával még akkor is foglalkozott, amikor 1990-ben az ő szervezésében, GERGELY GYÖRGY és jómagam kvázi elnöki asszisztálása mellett a Budapesten tartott gyermeknyelvi konferencián szerepelt. Zita annak az unokaöccsének a 2-4 éves kori beszédéről tartotta nagysikerű előadását, aki a konferencia megnyitóján mint késő tizenéves zongoratehetség Liszt és Chopin darabokat adott elő. Azonban a kisgyerekkori szövegek átiratának befejezésével a nagynéni még mindig adós maradt.

Zitával sok időt töltöttünk együtt a nemzetközi gyermeknyelvi mozgalom szervezése kapcsán. Az új, felszabadult Magyarország e tekintetben sok más kollégának keltette fel az érdeklődését. Angliából PAUL FLETCHER, Hollandiából pedig egy egész kutatócsoport volt kíváncsi a magyarokkal való együttműködés lehetőségeire. Wassenaarban, a holland Institute for Advanced Studies intézményében néhány hetes workshopot is szerveztünk holland–magyar együttműködésben. Akkoriban még elég rosszfiúk voltunk Gergely György és jómagam, akik Zitával részt vettünk az egész folyamat szervezésében. Az előző napi sörözésektől fulladozva próbáltunk vele lépést tartva kibiciklizni a Wassenaar melletti dűnékre, és Zita kétségbeesetten aggódott egészségünkért, mármint Gyuri és az én egészségemért. Sajnos az élet szomorú ténye, hogy ő távozott közülünk sokkal hamarabb.

Zita egy különleges lakásban élt férjével, a filozófus Szabó András Györggyel, aki elismert műgyűjtő volt. A Művész mozi feletti hagyományos pesti polgári lakásuk óriási modern magyar képgyűjteménnyel volt tele. Feleségemmel, Boross Ottiliával lenyűgözve néztük a képeket. Szabó András György elhunyta után Zita barátoknak eladta a képeket, amelyekből mi is vettünk párat. Néhány valóban baráti áron megvásárolt kép után Zita egyszer felhívott, hogy jöjjünk el még egyszer hozzá. Odaadott nekem egy Korga-képet, amelyen egy elmúlási jelenet látható, egy gyönyörű szőke nő, aki az egyik oldalon félpucéran látható dús keblével, a másik oldalon a kebel már mintegy anatómiai vázzá válik. Ez volt az egyik kedvenc képem. Nekem azért volt fontos ez a Korga-kép, mert gimnazista koromban, úgy 1963 körül, az egyik nálam kulturálisan sokkal tájékozottabb osztálytársam, Garai Feri figyelmeztetett arra, hogy a Filmmúzeummal szemben lévő Tanács körúti galériában Korga-kiállítás van. Ez volt az első modern magyar művészeti kiállítás, amit életemben láttam. Amikor Zitáéknál vendégeskedtem, mindig eldicsekedtem

azzal, hogy én tudom ám, hogy ki ez a Korga! Zita azt mondta, hogy Gyuri, elhunyt férje, emlékezett rá, milyen fontos volt nekem ez a Korga-kép, hadd adja nekem. Azóta is ott áll a kép a nappalinkban a zongora felett. A képek Zita örök emlékét adják családunknak.

Pléh Csaba
CEU Közép-európai Egyetem

Réger Zita halálának 25. évfordulójára*

„... mivel az igaz útat nem lelém”

A nyelv társadalmilag elfogadott gyakorlatainak elsajátítása és átadása a társas nyelvészet egyik kiemelt kutatási területe. Réger Zita (1944–2001) neve egybeforr a nyelvi szocializáció kutatásával: a nyelvi másság vizsgálatán keresztül a nyelvelsajátítás különböző rítusait az Utak a nyelvhez című, 1990-ben megjelent kötetében foglalta össze, amely ezzel a magyar szociolingvisztika megkerülhetetlen alapművévé vált. Munkássága – az uralkodó korszellemmel szemben minden típusú deficitértelmezést tagadva – a nyelvi szocializáció fogalmi tisztázásán túl a kulturális-szociális identitás és a nyelvhasználat összefüggéseire reflektált: a nemzetközi beszédetnográfia eredményei mellett a magyarországi cigány közösségek nyelvi gyakorlatait ismertette. Réger Zita 2001-ben bekövetkezett halála ezt a kiemelkedő életutat zárta le, mely a normarendszerek szociokulturális eltérését hangsúlyozta.

„A nyelv a szocializáció egy nagy ereje, valószínűleg a legnagyobb, ami létezik.”[1] Edward Sapir 1933-ban megjelent, Language című írásában így vélekedett a közösségbe való beilleszkedés eszközéről és céljáról. Ezt az erőt, a szocializációs folyamatok verbális forrásait kezdetben azonban paradox módon nem elemezték: az amerikai antropológiai tanulmányok az 1920-as évektől kezdve a társadalmi részvételhez szükséges készségek gyermeki és serdülőkori rítusait anélkül kutatták, hogy a nyelvi komponenseket bevonták volna. Fordulatot az 1960-as évek hoztak: a gumperzi beszélőközösség, a hymesi kommunikatív kompetencia és beszédetnográfia, a bernsteini kódok koncepciója a társas-kulturális tudás és a beszédesemények komplex kölcsönhatására irányították a figyelmet. Ez a fordulat, valamint az 1980-as évek beszédetnográfiai vizsgálatai a nyelvi szocializációs kutatások új paradigmáját indították el, melynek magyarországi képviselői – Pap Mária, Pléh Csaba és Réger Zita – az 1970-es évektől kezdve kutatták nyelvészeti aspektusból a nyelv és a társadalmi helyzet kapcsolatát. Elsőként Pap Mária és Pléh Csaba (1972) közösen végzett szociolingvisztikai felmérése a beszédprodukció spontaneitásán keresztül elemezte a nyelvhasználat és a társadalmi helyzet kapcsolatát hatéves gyermekeknél. Eredményeik megmutatták, hogy a nyelvhasználat

* Köszönettel tartozom Susan Galnak, aki Réger Zita 1997-ben készült önéletrajzát megosztotta velem, valamint a tanulmány lektorainak, akik értékes hozzászólásaikkal segítették munkámat.

[1] „Language is a great force of socialization, probably the greatest that exists” (Sapir 1933: 157; a fenti idézet saját fordítás – K. A.).

DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.323

szociálisan determinált különbségei léteznek, s a hátrányos helyzet megismeréséhez ténylegesen szükséges a bernsteini korlátozott és kidolgozott nyelvi kódok vizsgálata. 1974-ben PAP szerkesztésében jelent meg A nyelv keletkezése című kötet, 1975-ben pedig ugyanő és SZÉPE GYÖRGY közösen szerkesztették a Társadalom és nyelv című munkát. E kötetek az elsők között tették elérhetővé magyarul a nemzetközi nyelvészeti antropológiai és szociolingvisztikai kutatások eredményeit.

RÉGER ZITA ugyancsak az 1970-es évektől vizsgálta a nyelvi másság szempontjából a gyermekek nyelvelsajátítását és nyelvfejlődését. 1969-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen latin–görög–francia szakos diplomát, majd 1975-ben általános (elméleti) nyelvész végzettséget szerzett. Az 1970-es években kezdett pszicholingvisztikai kutatása a gyermekek magyar–romani nyelvelsajátítási folyamatait spontán társalgások mentén vizsgálta. A RÉGER-archívum több száz magnókazettáját a Nyelvtudományi Kutatóintézet könyvtára őrzi; közülük néhány a CHILDES nemzetközi gyermeknyelvi adatbázis részét képezi. 1974-ben RÉGER a Diepenbeeki Egyetem szociolingvisztikai nyári egyetemén, 1978 tavaszán pedig egy moszkvai tanulmányúton vett részt, és az International Journal of the Sociology of Language már ebben az időszakban közölte a kétnyelvű cigány gyermekek nyelvelsajátításáról szóló tanulmányait (RÉGER 1979, vö. RÉGER 1995). Az 1980-as évek kortárs nemzetközi beszédetnográfiai vizsgálatait európai ösztöndíjas kutatóként (kétszer Párizsban), valamint tengerentúli tanulmányútján vendégkutatóként a Bostoni Egyetemen testközelből ismerhette meg. A nyelvelsajátítás szabályalapú vitáihoz több alapvető kísérleti és longitudinális munkával is hozzászólt (vö. RÉGER 1975). A társas működéseket tekintve az utánzás vitatott szerepéről is írt, kiemelve az utánzás aktív jellegét, valamint annak tanulási és társalgási szerepét (RÉGER 1986). 1986-ban szerzett doktori fokozatot nyelvészetből Budapesten, majd az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa lett. Az 1990-es években – könyve megjelenése után – számos ösztöndíj elnyerését követően magyarországi oktatói és kutatómunkája mellett több alkalommal tanított a Bécsi és a Readingi Egyetemen. Egyik legfontosabb nemzetközi gyermeknyelvi tanulmányát JEAN BERKO GLEASON szerzőtársaként a Language in Society közölte 1991-ben. Teasing in the Linguistic Socialization of Gypsy Children in Hungary című, 1999-ben megjelent munkájában innovatív módon kapcsolta össze a fejlődési pragmatika (OCHS–SCHIEFFELIN eds. 1979) és az interakcionális szociolingvisztika módszereit, elméleti megközelítéseit és fogalmait a nyelvi szocializáció tükrében. A gyermekmeséket, improvizált társalgási játékokat bemutató Cigány gyermekvilág című kötete 2002-ben posztumusz jelenhetett meg. E gyermekfolklór-alkotásokat leíró munka a hagyományos oláhcigány kultúra központi értékeként megjelenített beszélés és ennek műfajai alapján mutatja be a beszédre vonatkozó tudást a gyermekek beszédprodukcióján keresztül.

RÉGER ZITA munkássága nemcsak azért egyedülálló, mert a gyermekek nyelvi hátrányának (a RÉGERi szemléletmód szerint eltérő kommunikációs sajátosságainak, nyelvi másságának) kutatását nem feladathelyzetekben, inkább a mindennapi nyelvhasználati kontextusokon keresztül végezte, hanem azért is, mert a nyelvelsajátítás megfigyelése során különböző társadalmi rétegekhez tartozó magyar és romani anyanyelvű anyák és gyermekeik diszkurzív stratégiáit vizsgálta. A cigányság helyzetének nyelvi és iskolai vonatkozásait érintő tanulmányai emellett a nyelvészeti kereteket szétfeszítve szociálpolitikai és pedagógiai kapcsolódást is mutatnak.

A ma már ikonikusnak számító, Utak a nyelvhez című 1990-es munkájában a nemzetközi beszédetnográfiai elemzéseket és azok kritikáit publikálta magyarországi kutatómunkájának eredményei mellett. A könyv elméleti (az eltérő szocializációs módokat bemutató) fejezetei nem csupán a nemzetközi eredmények első magyar nyelvű közvetítését jelentették, hanem a gyermeknyelvi kutatások addigi hegemón irányának kritikai reflexióját és az abból radikálisan kilépő tudományos szemléletváltás melletti határozott állásfoglalást, sőt a későbbi kritikai edukációs nyelvészet fontos kérdéseinek megfogalmazását is. Pszicho- és szociolingvisztikai vizsgálatai az anya-gyermek kommunikáció, valamint a nyelvi szocializáció kérdéskörével foglalkoztak. Magyar nyelven elsőként ismertette a gyermeknyelv-elsajátítás közösség- és kultúraspecifikus vonásait Bambi B. Schieffelin és Elinor Ochs munkái alapján (Schieffelin 1985, Ochs 1985). Az amerikai nyelvészeti antropológusok polinéz és pápuai őslakosokat vizsgálva mutattak rá, hogy a nyelv elsajátítása a társadalmi csoport kompetens tagjává válás alkotóeleme, és hogy a társas gyakorlatok és ideológiák együtt hatnak a nyelv elsajátítására. Megfigyeléseik azt mutatták, hogy az észak-amerikai és európai középosztálybeli kultúrában elterjedt gyermekközpontú modell (amelyben a gondozókat a folyamatos nyelvi alkalmazkodás, az egyszerűsített regiszter használata jellemzi) nem univerzális a nyelvelsajátítás során, így a dajkanyelv és a babanyelv fogalmai is kultúraspecifikusak. A gyermekek a szamoai és kaluli közösségekben hallgatóságként vannak jelen, így a gondozók nyelvi alkalmazkodása elmarad, hiszen a gyermek elsődleges feladata a felnőttek közt zajló kommunikáció elsajátítása anélkül, hogy ők megszólítottként jelen lennének. E helyzetközpontú kommunikációban tehát más ideológiák érvényesültek, mint amelyeket Európában sokszor természetesnek tartunk.

Évtizedekkel később (már Réger halála után) e modellek hatékonyságát vizsgálta Ochs a munkatársaival neurodiverz gyermekek nyelvi szocializációja során (Ochs–Solomon 2004). Megállapításuk szerint a gyermekközpontú kommunikáció szenzoros ingerei (mint a túlzó hangsúlyváltások, arckifejezések) sokkal inkább túlingerlődéshez vezetnek, mint a gondozó gyorsabb, ám érzelmileg mérsékeltebb megnyilvánulásai. A helyzetközpontú modell alkalmazásának előnyeit is meg kell tehát említeni, hangsúlyozva, hogy a modellek értékszembesítése felesleges (ahogy ezt az értéksemlegességet már Réger is kiemeli). Ebben a tipológiában a nyelv szimbolikus és performatív képességek révén eszközzé válik annak a célnak a megvalósításában, hogy a gyerekek a helyzetekhez illő formákat sajátítsák el a társas kapcsolataikban; így válik a nyelv társadalmilag elfogadott használati módjainak átadása a kultúraátadás céljává és eszközévé, mely a nyelvi szocializáció definíciója.

Réger a gyermek- és helyzetközpontú modellek bemutatása során a szociokulturális meghatározottságra helyezte a hangsúlyt, ami a nyelvészet etnográfiai fordulatának egyik legfontosabb jellemzője. Ebben a megközelítésben a fishmani értelemben vett diglossziás nyelvi helyzet mellett érvelt, amely egyértelműen cáfolta az uralkodó korszellem deficitértelmezését, a hagyományos cigány felnőtt-gyermek beszédkapcsolat kommunikációs hiányosságait empirikus adatokra támaszkodva. A felnőtt-gyermek interakciókon túl Réger a gyermekek egymás közötti kommunikációját is vizsgálta. Az elsők között vallotta Magyarországon, hogy nemcsak a gyermekek nyelvi gyakorlatait irányítják meghatározott szabályok, hanem a hozzájuk intézett gondozói beszédet is, ezért nem csupán a gyermekek nyelvi produkcióját érdemes vizsgálni, hanem figyelmet kell fordítani a nyelvet elsajátító kisgyermeket körülvevő társadalmi és interakciós kontextusra is.

Ebből kiindulva a nyelvi hátrány BERNSTEINi elméletét és kritikáját is ismertette. BERNSTEIN azt kutatta, hogy az osztályhelyzet és a családi szerepviszonyok milyen mértékben befolyásolják a kommunikációt a családon belül, ez hogyan hat a gyermek lelki alkatára, és az otthon elsajátított nyelvi kommunikáció aztán milyen módon befolyásolja az iskolai teljesítményt. Kidolgozott és korlátozott kódokat, valamint nyílt és zárt szereprendszereket választott szét, s ezek elvárásrendszereit és társadalmi kontextusát tette az iskolai eredményesség fő kritériumává. Elméletét ugyanakkor többen is bírálták. PAP MÁRIA már 1982-es, A BERNSTEIN-féle szociolingvisztikai elmélet kritikai elemzéséhez című tanulmányában is kitért két, a módszertant érintő kritikára. ULRICH OEVERMANN (1972) szerint az elmélet BERNSTEINi megfogalmazásában kiküszöbölhetetlennek tűnő körbenforgás van abból adódóan, hogy a szituáció, a beszédhelyzet határozza meg a benne létrehozott beszéd jellegét, a beszédhelyzet viszont nem írható le a benne létrehozott beszédtől függetlenül. Véleménye szerint továbbá megkérdőjelezhető az elméletben feltételezett kauzális kapcsolatok ellenőrizhetősége. WILLIAM LABOV sem fogadta kritika nélkül BERNSTEIN elméletét, ám azokat a kérdéseket, melyeket megfogalmazott (pl. Mi a kód jelentése? Elegendő-e kétféle kód?), végül ő sem válaszolta meg. LABOV kritikája jelentősen hozzájárult a BERNSTEINi koncepció félreértéséhez, melynek rehabilitálása később filológiai bizonyítékokra építve valósult meg (BOLANDER–WATTS 2009).

RÉGER leginkább SHIRLEY BRICE HEATH (1983) kritikájára támaszkodott munkájában, ennek nyomán ismerhette meg a magyar szociolingvisztika HEATH kutatási eredményeit. Az amerikai nyelvészeti antropológus Ways with Words című kötetében a gyermekek írásbeli gyakorlatait társadalmi-gazdasági és etnikai szempontból elemezte egy diverz észak-amerikai közösségben. Ez az etnográfiai kutatás az írásbeliség társadalmi-kulturális vonatkozásait vizsgálta fehér és fekete gyermekek iskolai eredményessége szempontjából. Az írásbeli szocializáció HEATH szerint meghatározó tényezője az iskolai sikerességnek (ráadásul ez a BOURDIEUi habituselmélet hatalmi különbségeket érintő megállapítását is alátámasztja: e szerint az otthon habitusa fenntartja a hatalmi különbségeket a gyermekek oktatási, kulturális és gazdasági tőkéhez való hozzáférésében). HEATH az iskolai hátrány kulcsának ugyancsak a nyelvet, a nyelvhasználatot tekintette, de ezt nem tartotta elégséges magyarázatnak. A nyelvi szocializáció útjának, a kommunikatív kompetencia fejlődési folyamatának a leírásában ugyanis a szorosan vett nyelvhasználaton túl mindazokat a tényezőket számba vette, amelyek a nyelvhasználat körét, a nyelvi szocializáció folyamatát a közösségben befolyásolhatják: az olvasási, írási szokásokat, a tér- és időhasználat eltéréseit, a közösség életének fizikai és társadalmi határait, az életmód és a szabadidő-eltöltés módjait és az ezekből eredő eltérő tapasztalati lehetőségeket, az egyént körülvevő kommunikációs háló kiterjedtségét.

RÉGER a fenti megállapítások ismeretében végezte empirikus kutatását, melyben 13 kétnyelvű magyarországi cigány közösség vett részt. Főbb megállapításai szerint a kisgyermekeknek szóló romani gondozói (anyai) beszéd alkalmazkodik a gyermekek életkori sajátosságaihoz; a gondozói beszédben megjelenik az egyszerűsített regiszter és a felnőtt közösségben releváns beszédmódok (pl. az ugratás) használata is. Az általa vizsgált közösségekben a gyermekek szóbeli kultúrájának része a párbeszédes jelleg, az interaktív szövegalkotás a gyermekekhez szóló beszédben és a laza, improvizatív szerkesztésmód. Gyakori a dialógusimprovizáció stratégiája is: e rögtönzött párbeszédek az anya által létre-

hozott társalgások a beszélni még nem tudó gyermekkel. A legfiatalabb életkortól jellemző a mesemondás, amely a kisgyermekeket hallgatóként és szereplőként is bevonja a történésekbe. A tesztkérdések használatának változatossága is megjelenik. Ezek olyan kérdések, amelyekre a kérdező személy már eleve tudja a választ, és a beszédpartnerétől ezt várja el. Réger egyik legfontosabb állítása az, hogy a vizsgált roma közösségekben a kisgyermekhez szóló beszéd olyan nyelvi mintákat közvetít, amelyek a későbbiekben (a megfelelő kommunikációs helyzetekben) adekvát beszédmódot jelentenek. Az anyai beszéd sajátosan alkalmazkodik a kisgyermek adott kommunikációs és nyelvi szintjéhez (vö. a gyermek- és helyzetközpontú modellek jellemzőivel). A kisgyermeknek szóló beszéd a szorosan vett nyelvi üzeneten túl kulturális és társadalmi információkat is közvetít a gyermek számára, s korántsem csupán a tartalmi tényezőkön át: a szülői, gondozói beszéd formai sajátosságai, illetve a nyelvi interakciók szerveződése maga is hordoz társadalmi és kulturális információt, ezáltal a nyelvi tényezők maguk is részei a szocializáció eszköztárának.

Réger Zita szocializációs vizsgálatait korát megelőzve a preskriptív nyelvszemlélettel való teljes szembefordulás jellemezte. Kutatóként nem értékelte, hanem leírta a résztvevők nyelvi gyakorlatait, valamint a kommunikatív kompetencia eltéréseire helyezte a hangsúlyt. Deficit vagy hátrány helyett másságként, nyelvi különbségként értelmezte a különböző beszédmódokat, mely kutatói pozícióra manapság is égető szükség lenne „az igaz út" megtalálásához.

Hivatkozott irodalom

Bolander, Brook – Watts, Richard J. 2009. Re-reading and rehabilitating Basil Bernstein. *Multilingua* 28: 143–173.

Heath, Shirley Brice 1983. *Ways with Words. Language, Life and Work in Communities and Classrooms*. Cambridge University Press, Cambridge.

Ochs, Elinor 1985. Variation and Error. A Sociolinguistic Study of Language Acquisition in Samoa. In: Slobin, Dan Isaac ed., *The Cross-linguistic Study of Language Acquisition 1*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale.

Ochs, Elinor – Schieffelin, Bambi B. eds. 1979. *Developmental Pragmatics.* Academic Press, New York.

Ochs, Elinor – Solomon, Olga 2004. Introduction. Discourse and Autism. *Discourse Studies* 6: 139–146.

Oevermann, Ulrich 1972. *Sprache und soziale Herkunft.* Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Pap Mária – Pléh Csaba 1972. Szociolingvisztikai vizsgálat hatéves fővárosi gyermekek körében. *Szociológia* 6: 211–234.

Pap Mária szerk. 1974. *A nyelv keletkezése.* Kossuth Kiadó, Budapest.

Pap Mária – Szépe György szerk. 1975. *Társadalom és nyelv.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Pap Mária 1982. A Bernstein-féle szociolingvisztikai elmélet kritikai elemzéséhez. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 14: 75–86.

Réger Zita 1975. Közös törvényszerűségek az anyanyelv-elsajátítás és a gyermekkori idegennyelv-elsajátítás folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 99: 343–350.

Réger Zita 1979. Bilingual Gypsy Children in Hungary. Explorations in 'Natural' Second-Language Acquisition at an Early Age. *International Journal of the Sociology of Language* 19/1: 59–83.

Réger Zita 1986. The functions of imitation in child language. *Applied Psycholinguistics* 7: 323–352.

Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Réger Zita 1995. The language of Gypsies in Hungary: an overview of research. *International Journal of the Sociology of Language* 111: 79–92.
Réger Zita 1999. Teasing in the Linguistic Socialization of Gypsy Children in Hungary. *Acta Linguistica Hungarica* 46: 289–315.
Réger Zita 2002. *Cigány gyermekvilág.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.
Réger Zita – Gleason, Jean Berko 1991. Romani child-directed speech and children's language among Gypsies in Hungary. *Language in Society* 20: 601–617.
Sapir, Edward 1933. Language. In: Seligman, Edwin Robert – Johnson, Alvin eds., *Encyclopaedia of the Social Sciences* 9. Macmillan, New York. 155–169.
Schieffelin, Bambi B. 1985. The Acquisition of Kaluli. In: Slobin, Dan Isaac ed., *The Cross-linguistic Study of Language Acquisition.* Lawrence-Erlbaum Associates, Hillsdale. 525–593.

Kresztyankó Annamária
Maimonidész Zsidó Általános Iskola és Gimnázium

Horváth János és Nagy J. Béla levelezése

A két tudós személyes kapcsolatának első nyomait a Napkelet őrzi, amelyben Nagy József az 1920-as évek közepén több kisebb cikket jelentetett meg a szerkesztés munkáját elvégző Horváth János közreműködésével (Nagy 1924, 1925, 1926). Ezen a rövidebb néven korábban Nagy J. Béla már a Nyelvőrben is publikált (Tompa 1954: 222).

Kevesen ismerik Horváth János baráti társaságát. Ennek tagjai voltak az Irodalomtörténeti Társaságból Angyal Dávid, Baros Gyula, Pintér Jenő, az Eötvös Collegiumból Gerevich Tibor, Eckhardt Sándor, Hankiss János, Kodály Zoltán, Németh Gyula, Pais Dezső, Szabó Miklós, Szekfű Gyula, Török Pál, Trócsányi Zoltán; az Akadémiáról Károlyi Árpád, Melich János, Solymossy Sándor, Zsigmond Ferenc; a Napkeletből Gyallay Domokos, Keményfy János, Nagy J. Béla és Tolnai Vilmos.

A Múzeum körúton lévő Szikszay étterem, majd 1926 nyarától, Horváth János Tisztviselőtelepre költözése után a (ma a Bláthy Ottó utcában lévő) Kaszinó, később az Üllői út elején található Potzmann vendéglő volt a szokásos összejöveteli hely. Ezek a pénteki találkozások voltak a baráti kör rendszeres fórumai; azonban ezekről maradt fenn a legkevesebb anyag. (Mindezekről lásd: Korompay H. J. 2020: 251.)

Többek között ezekre emlékezett vissza az Akadémiai Könyvtár és Információs Központban őrzött levelezés (a Horváth Jánostól származók csak részben maradtak fenn). Ezekből közöljük kronologikus rendben tudománytörténetű érdekű megjegyzéseiket.

A kéziratban előforduló aláhúzott elemeket, melyek legtöbbször nyelvi formákat emelnek ki, dőlten közöljük. A szakirodalmi utalásokat a Magyar Nyelv szerkesztésmódjához igazítottuk. A levelek szövegében az általunk megadott hivatkozásokat szögletes zárójelben tüntetjük fel. Kiegészítéseink szintén szögletes zárójelben jelennek meg.

A levelekben említett Horváth János-művek a legújabb kiadásban is olvashatók (HJVM., HJIM. I–IV., HJIKM.V.).

DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.328

Nagy J. Béla levelei Horváth Jánosnak (1940–1941):

Veszprém,[1] 1940. aug. 9. „Mélyen tisztelt Professzor Úr! […] Ha nem alkalmatlan az időpont, kedden (13-án!) d. u. tenném tiszteletemet".[2]

1941. okt. 27. „Kedves Barátom! […] Az olvasókönyvben [NAGY szerk. 1939], igaz, van két kivetnivaló olvasmány, ámde nem egyvégtiben, hanem valamivel előbbre, egymástól egy kis távolságra. Szívesen ki is hagynám őket, csakhogy nem lesz újabb kiadás. Ezt a mostanit fogják újra nyomtatgatni, míg csak sutba nem vágják az egészet.

A másik könyvnek [NAGY 1941] stílustörténeti részével nagyon meg voltam akadva, mert a magyar stílus története még nincs eléggé kidolgozva. Azt találtam legjobb megoldásnak, hogy összefoglaltam az olvasókönyv kiváló stílustörténeti olvasmányainak velejét. Igyekeztem használható iskolai könyvet írni, és örülök, hogy néhányan méltányolják jóakaratomat.

Ha nyugalomba mehetek és Isten éltet, szeretnék még egyetmást megírni. A tankönyvek sok időmet lefoglalták, 1938 óta minden nyaramat rájuk áldoztam, mert mindegyik osztálynak kellett valamit írni vagy szerkeszteni, némelyiknek többfélét is. Most, hogy szerencsésen végére értem a hosszú sorozatnak, megihatjuk az áldomást."

Horváth János levele Nagy J. Bélának (1942):

Káptalanfüred, 1942. júl. 31. „Örvendek, hogy te is ráadtad magad a helyesírás tanulgatására; ezt eddig csak Sz.[innyei] J.[ózsef] bácsi tudta; majd megtanulom tőled én is."

Nagy J. Béla levelei Horváth Jánosnak (1944–1948):

1944. júl. 15. „Melich professzor úr azt írta, hogy Szabó Miklós az Akadémia könyvtárába kap beosztást. Ez talán kellemesebb lesz neki, mint a Múzeum, ha már nem lehet megmaradni a Kollégiumban."

1944. aug. 17. „Nagyon örülök annak, hogy Szabó Miklós ügye így fordult. Bár senki se vállalkoznék az utódlásra, és szégyenszemre kénytelenek volnának őt nevezni ki saját utódjának. – Ez volna a hebehurgya és igazságtalan intézkedésnek méltó büntetése."

1944. szept. 24. „Képzelem, hogy a szegény jelöltek mennyire elszontyolodtak, ha másnál kellett vizsgázniok az utazási akadályok miatt. Nagy baj ez mindnyájunknak. Én ma egy hete kaptam meg legutóbb a napilapomat, pedig pénteken már lehetett a városban újságot kapni. Azt mondják, a fehérvári állomást és környékét agyonbombázták.[3] Állítólag sok halott is van, mert az állomás tele volt utasokkal, s azok mind a lejárókba húzódtak le, abban a reményben, hogy ott nagyobb biztonságban lesznek. Hiteles híreket persze nem tudok. Mi is néztük az országútról az égnek a tűztől származó megvilágítását akkor este."

1948. júl. 22. „A könyv nagyon szép,[4] [Pais] Dezső különös dicséretet érdemel érte. Csak azt sajnálom, hogy én nem írhattam bele, mert nem voltam Horváth Jánosnak

[1] Nagy J. Béla összes levele innen íródott.

[2] A látogatás Káptalanfüreden, Horváth János 1936-ban elkészült nyaralójában történt, ahová Nagy J. Béla igen sokszor, utoljára 1959-ben elment.

[3] Horváth János ugyanazon a napon, 1944. szeptember 19-én készült Káptalanfüredről Pestre utazni; családja nehezen beszélte le róla.

[4] Magyar Századok. „Ezt a könyvet születésének hetvenedik, egyetemi tanárságának huszonötödik fordulóján HORVÁTH JÁNOSNAK ajánlják tanítványai". Egyetemi Nyomda, Budapest, 1948.

tanítványa. Nem voltam először azért, mert 1901-ben nem vettek föl a kollégiumba, hiába adott a szegedi állami Főreáliskola tanári kara külön ajánlólevelet az érettségi bizonyítványom mellé. Másodszor talán öreg is vagyok; ha fölvettek volna is, nem tudom, 1903/4-ben lehettem volna-e a helyettesítő tanárnak tanítványa, mert nem tudom, mi volt az a helyettesítő tanár. Bár Dezső se sokkal fiatalabb, mint én. Úgy látom, ő a legöregebb a tanítványok között."

1948. okt. 23. „Nagyon sajnálom, hogy az a két bosszantó sajtóhiba benne maradt a folyóiratban [HORVÁTH 1948],[5] és bocsánatot kérek érte, mert részben én vagyok az oka. Elmondom, hogyan született meg a Magyarosannak ez a füzete. De azon nem győzök csodálkozni, hogy a szerkesztő úr nem küldött korrektúrát. Követelni kellett volna. – A szerzőnek mindig látnia kell cikke levonatát, mert ő ismeri legjobban cikkét. A szerkesztőnek is érdeke, hogy a szerzőre lehessen hárítani a felelősséget, ha valami hibát a szerző sem vett észre a cikk szedésében. Ezt én jól megtanultam 21 évi szerkesztési munkám közben. Dezső is tudja ezt, mindig küld is korrektúrát."

1948. nov. 3. „[I]nkább kérdezgetek egyet-mást. »Hová lépsz most, gondold meg, oh tudós, Az emberiségnek elhányt rongyain … Leírva áll a rettentő tanulság: …«.[6] Az első szót én vonatkozó határozószónak érzem, tehát így értem a mondatot: »Gondold meg, hogy ahová lépsz most, ott az emberiségnek« stb. Jól értem-e? Azért kérdezem, mert van, aki kérdésnek fogja fel: »Gondold meg, hogy hová lépsz most.« − A másik: »Hogy elúntak otthon űlni, Halat csalni, őzet űzni: Új kalandra, szebb csatára Ereszkedtek a pusztára.«[7] Az első mondat időhatározó-e (amikor?) vagy okhatározó (minthogy?)? Nehéz különbséget tenni, de én inkább okhatározónak érzem, mert ha időhatározó volna, a *hogy* helyett *ahogy* v. *amint* is beleillenék a mondatba, pedig nem igen illik bele."

Horváth János levele Nagy J. Bélának (1948):

Bp., 1948. nov. 6. „Az első verset én nem úgy értettem, mint te, hanem így: »Gondold meg, (hogy) hová lépsz«. Szórendje is arra vall, mert különben alighanem így kellene lennie: »Hová most lépsz«, stb. Lehet, hogy nincs igazam. – A másiknál csakugyan alig lehet kifogástalan, megokolható választ adni. Maga a szöveg nem kínál fogódzót. Hacsak az »Új kalandra« jelzője nem vall arra, hogy Arany valami időviszonyítást érzett bele: újat régihez, időben tehát megelőzőhöz való viszonyítást. A *hogy* helyett odaképzelhető: *mikor, már.*"

Nagy J. Béla levelei Horváth Jánosnak (1948–1954):

1948. nov. 12. „Arany János verse itt csakugyan olyan, hogy így is lehet magyarázni, úgy is. Ha cselekvésnek fogjuk fel az elunást, lehet időhatározói: Mikor már eluntak otthon ülni. Ha állapotnak gondoljuk (unalmukban), lehet okhatározó: Minthogy eluntak… […]

Vörösmarty versében azért sejtek vonatkozó határozószót, mert ha kérdő a *hová,* akkor az első sor végén pontnak kellene lenni, pedig vessző van. Ha vonatkozónak fogjuk fel, beleillik a vessző: A könyvtárban, ahová lépsz most, … az emberiségnek elhányt rongyain stb. Az igaz, hogy a »most lépsz« ilyenkor szokásosabb szórend, de amaz sem lehetetlen. Ez is olyan eset, hogy csak maga a költő tudná megmondani, hogyan értette.

[5] A folyóirat következő füzete Hibaigazítást tartalmaz e két sajtóhibára nézve (1948: 64).

[6] Vörösmarty Mihály, Gondolatok a könyvtárban.

[7] Arany János, Rege a csodaszarvasról.

Bende vitéz balladájában is van egy ilyen megakasztó hely: Nos, az új párt rokoni, − egy püspök Előveszi, hogy mi esett köztök…[8] Tehát rokon*i*, nem rokon*a*, egy püspök (így van minden kiadásban, Riedl [Frigyes] tankönyvében is [RIEDL 1889], melyből oly szívesen tanítottam). Ezt úgy értem, hogy kihagyásos szerkezet: az új párt faggatják rokonai, köztük egy püspök is előveszi őket. A közbeszúrt gondolatjel is erre mutat, úgy vélem. Jól vélem?"

1949. okt. 14. „A pénz persze nem levél. Azzal tartozom olykor, mert mindig kevés van belőle. Ma is azért nem mehetek föl az Akadémiát megreformálni. Én úgyis tudom, hogy csak tanácskozásra és kihalásra ítélt tag leszek. Vigasztalásom csupán az, hogy a legfőbb hatóság, akit nem lehet megreformálni, az intéző és a működő tagokat is már eleve kihalásra ítélte. Egyébként köszönöm a szíves tájékoztatást."

1949. dec. 30. „Az üzleteket egymás után államosítják. Most a nyomdák kerültek sorra, köztük az egyházmegyei is. […]

A nyelvész kongresszusról (így volt írva a tájékoztatón, két szóba) csak annyit hallottam, hogy nyelvtant és szótárt fognak kiadni. Ezt már az ötéves tervből is tudtam. Egy nagy leíró nyelvtanhoz én is régóta gyűjtögetem az anyagot, de csak a százéves terv »keretében« adom ki, vagyis majd ha százéves leszek.

A Magyar Nyelvet máig se kaptam meg, tán nem is kapom. A Magyarosan szerkesztője is régóta hallgat."

1950. ápr. 25. „Balassának új kiadása [BALASSI 1951] énnekem nem örvendetes hír, hanem szomorú, mert én most, sajnos, nem vehetek könyvet. […]

A Magyar Nyelvtől kaptam márc. 2-án 40 ft írói díjat. […]

A Magyarosanról semmi hír. A szerkesztő mélyen hallgat. A Nyelvtud. Intézet megküldte áprilisi kiadványát is. [SZMIRNYICKIJ 1950.] Melegen ajánlom belőle az utólsó cikk elolvasását (33−44. l.) Dezső bizonyosan kölcsönadja, ha nincs meg."

1950. máj. 14. „Mostanában némely embernek felelnie kell ilyen kérdésekre: »Van-e Isten?« Ha éntőlem kérdeznék, Voltaire-rel felelnék: »Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer.« Voltaire csak tudja! (Egy könyvem pontosan idézi a lelőhelyet: O.[thon] Guerlac, Les citations françaises, 103. l.)

»Hogyan keletkezett a világ?« Erre Petőfivel felelném: Isten teremtette. »Járjatok be minden földet, Melyet isten megteremtett…«[9] Petőfi csak tudja!"

1950. okt. 9. „Egyébiránt három, sőt majdnem négy napig Pesten voltam; az Akadémia és Dezső hívott fel a helyesírási szabályzat új kiadásának imprimálás előtti átnézésére. Ma egy hete mentem föl és egy pestkörnyéki rokonnál dolgoztam. Csütörtökön este befejeztem volna a munkát; a pénteket látogatásokra szántam, de egy szerdán este érkezett rossz hírre (megint beszállásolás), másnap haza kellett jönnöm, s itt dolgoztam tovább. Nagyon sajnálom, hogy nem tehettem tiszteletemet. Tró [Trócsányi Zoltán] mesterrel az utcán találkoztam. Dezső majd többet is mond."

1950. dec. 9. „Petőfinek *Levél Arany Jánoshoz* c. versében van egy ilyen részlet: »Hát én? én nevemet karcoltam volna homokba, | Melyet névvel együtt, egy *hó* szellője is elfúj?« Mikor mostanában újra elolvastam, először a hóesésre gondoltam. Aztán gondolkodni kezdtem rajta, hogy hátha hónapot *kell* érteni. Utánanéztem levelezésükben. Arany

[8] Arany János, Éjféli párbaj.

[9] Petőfi Sándor, A magyar nemzet.

47. VI. 25-én írt Petőfinek, aztán aug. 5-én. Petőfi aug. 6-án írta a verset, s addig nem kaphatta meg az aug. 5-i levelet. Mármost *hónap*-e v. *hóesés*?"

1950. Lázár napja [dec. 17.] előtt.

„Köszönöm a szíves választ. Én azért kezdtem gondolkozni a szón, mert meg van rövidítve a kifejezés, e helyett: egy hó(nap) alatt is elfúj a szellő.

A Magyarosan január óta nem jelent meg. A verstan [HORVÁTH 1951] és a XVI. század [HORVÁTH 1953] elmaradását nagyon sajnálom, de remélem, hogy egyszer majd olvashatjuk."

1951. márc. 20. „Dezsőnek gratuláltam a Kossuth-díjhoz."

1951. ápr. 8. „Benkő Loránd adott sürgős munkát egy hosszú előadói javaslattal éppen húsvétra. Az *í, ú, ű*, és az *ly* eltörlését egyelőre levette ugyan (egyelőre!) a napirendről, de sok mást meg felvett, pl. nag*gy*űlés, é*sszerű*, sak*k*ör, ref-*lekszió*, te*h*nika, reste*l*em, csenge*tty*ű, ka*bzsi*, rö*k*tön, stb. (Mind nem fér ide). Soká dolgoztam válaszomon."

1951. júl. 31. „Mi is vesződünk sok mindenfélével. Én mellesleg igyekszem dolgozni is: május-júniusban a helyesíráson kotlottam, júniusban az értelmező szótár próbafüzetén, most meg az *-án, -én* kérdését tanulmányozom."

1951. nov. 5. „Tán elmondta Dezső, hogy mi itt nyugtalan napokat éltünk át, bár én kaptam az Akadémiától egy írást. Eddig nem volt rá szükség. Októberben a Földrajzi Könyv- és Térképtárnak dolgoztam: a földrajzi nevek írására tettem javaslatokat, persze contra Wien és társai, de finoman, hogy meg ne haragudjanak. Hogy aztán elfogadják-e, az más kérdés."

1951. dec. 19. „Nem mentem föl a nag*gy*űlésre, mert az *ott*artózkodás sokba került volna az utazással egyetemben. Gyönge szavamat egy cikkben »fölemeltem« az ilyen »helyesírási« javaslatok ellen." [NAGY 1951.]

1951. dec. 29. „Domanovszky [Sándor] gyászát már tudtam Prohászka Lajos leveléből. Kétszeresen fájdalmas az ünnep előtt. […] A földrajzosok, úgy értesültem, elfogadták előterjesztésemet."

1952. jan. 26. „Most kaptam meg a kitűnő könyvet, és nagyon hálásan köszönöm!" [HORVÁTH 1951.]

1952. máj. 16. „Nagyon el voltam foglalva sürgős munkával, mert Lőrinczének kellett dolgoznom (Nyelvhelyességi babonák). [NAGY 1953.] Hozzászólásra is küldött egy cikket, de nem szívesen szóltam hozzá. Most az értelmező szótár küldeményét várom (Országh [László] is munkára kért), s addig az Akad. Értesítőben gyönyörködöm.[10]"

1953. márc. 30. „Három húsvéti kérdés:[11] 1. *A dalnok búja.* Itt azt hittem, hogy nem jó helyen van az idézőjel a »*De ő nem is zeng.*« előtt; lejjebb kellene lennie: *Oh, ti nagyok…*« De most úgy látom, *lehet* [kétszer aláhúzva, fölötte: kell!] a »*De*« előtt is. Harmadik személyben beszél magáról a költő. 2. *A kép mutogató.* Lehr magyarázatát (MNy. II, 458−9) nem hiszem el. [LEHR 1906b.] A *savanyú tej* nem képletes itt, hanem a nyomorúságra vonatkozik (Férje könnyebben veszi). 3. *Éjféli párbaj.* Nos, az új párt rokon*i*, − egy püspök | Elővesz*i*… Nyilván csak költői szabadság, elővesz*ik* rokon*i*, köztük egy p."

1953. ápr. 3. „Balogh Jenő haláláról Melich professzor úr értesített. […] *Zsigmond Feriről* mi hír?"

---

[10] Az Akadémiai Értesítő 1952. évi első füzetének címlapján piros szedéssel ez áll: „ÜNNEPI SZÁM RÁKOSI MÁTYÁS 60. SZÜLETÉSNAPJA ALKALMÁBÓL".

[11] A kérdések Arany János három versének egy-egy részletéhez kapcsolódnak.

1953. okt. 14. „Beküldtem ösztöndíjas dolgozatomat Simonyi nyelvművelő munkásságáról. [NAGY 1954.] Még egyszer át kellett néznem tördelve a Lőrincze szerkesztette *Nyelvművelésünk főbb kérdései* c. kötetet [LŐRINCZE szerk. 1953]. Az Értelmező Szótár is hozzászólást vár tőlem."

1953. dec. 20. „Először is gratulálok a tiszteleti tagsághoz. […] Megjelent Lőrincze szerkesztménye, benne nyelvhelyességi babonáim. [NAGY 1953.] Szerettem volna belőle adni csekély viszonzásául a kapott sok szép könyvnek, de csak *egy* példányt adtak belőle."

1954. jan. 25. „Köszönöm a hosszú levelet, a gratulációt. Ezer forintot kaptunk fejenként, annak a könyvnek a szerzői. A nyögdíjat egészítjük ki vele, mert én csak 665-öt kapok havonként, nem lévén se fizetéses doktor, se kandidátus. Tanulói ösztöndíjért újra folyamodtam ugyan, de azt elég késedelmesen intézik el, ha megadják is (tavaly ápr. közepén kezdték el kiutalni)."

1954. márc. 22. „A *keresztül* névutónak hibás használatáról nekem annyi jegyzetem van, hogy most kimentem a konyhába, és kíváncsiságból megmértem. Negyedfél deka! […]

Különben *úgy tűnik* nekem, a Magyarosan *időben* meg-megrovogatta ezt a *keresztül*-t (IX, 149; XI, 83), de nem ártott neki. [ZENTAY 1940, BUZÁS 1942.] Az *öndugájába dől* meg éppenséggel klasszikus kocsintás ['elferdített, hibás kifejezés']. Egyébiránt ez a *duga* a legújabb etimológiai kutatások szerint német jövevényszó, a *Degen*-ből származik. A vezércikkíró nyilván a *kardjába dől* szólás képmására alkotta a magáét, mert tudvalevőleg az ember vagy *önkardjába dől* bele, vagy a máséba. […]

[Dezső] Azt írta egyebek között, hogy Benkő doktorátusát megtorpedózták, a témát nem tartották doktori színvonalúnak. [Vö. BENKŐ 1953.] Én csupán azt az eufemisztikus hírt tudtam az ügyről, hogy a disputát »technikai akadályok miatt elhalasztották«."

Horváth János levele Nagy J. Bélának (1954):

Budapest, 1954. ápr. 14. „A rókáról jut eszembe egy legújabb etyimológyiám, amelyet azonban Dezső nem látszik komolyan mérlegelni. A MNy.ben legutóbb Kubínyi L.[ászló] írt a *roh* színnévről [KUBÍNYI 1953]; nos, én megállapítottam, hogy a *róka* (*róh-ka) ennek kicsinyítős továbbképzése, tehát = vöröske, piróka, stb. Remélem, te jobban méltányolod nyelvészkedésemet, mit D.[ezső] barátunk. Pláne ilyen *roh*adt világban! Különben Kubínyi is említ *-csa* kicsinyítő alakot: csuda, hogy nem gondolt a *-ka* képzősre!

Azt írod egy bizonyos hírlapi cikkel kapcsolatban, hogy »difficile est satiram scribere«. Úgy látszik, ezt manapság csakugyan nehéznek tartják, mert mind a hazai tudományos irodalomban, mind a világsajtóban folyvást sürgetik e műfaj művelését; de úgy tudják, hogy elébb a szatíra »elméletét« kell tisztázni. Ha az meglesz, megfelelő vita-alapvetés után, akkor már fogják tudni íróink, hogy hogy kell azt csinálni. Haladunk! Petőfi, Arany még csak úgy vaktában írtak szatírát, s egyebet. Mivé fejlődhetnének ma! […]

Kivált pedig saját egykori műveimet vagy kiadatlan előadásaimat nem szeretem olvasni. Most pedig arra akarnak rávenni. T. i. a Művelt Nép kiadó most már tudományos munkák kiadását akarja megindítani sorozatosan. Ez ügyben hoztak nekem már üzenetet, hogy hajlandók újra kiadni régi dolgaimat (még Petőfimet is!), meg ki nem adott egyetemi előadásaimat. Megígértem, hogy gondolkozni fogok a dolgom. El is kezdtem olvasni hol ez, hol amaz könyvemet vagy kéziratomat, − »Nunc his, nunc illis mentem delectare libellis« (Janus Pann.[onius]) – de igencsak odalyukadtam ki, ahová Markalf barátunk,

aki nem akadt kedvére való fára, melyre felakaszthatnék. Valóban afféle »felakasztás« volna számomra ócskaságaim közrebocsátása és bizonyára matadori megvitatása, mikor legújabb könyvemet valósággal kitiltották a forgalomból. Ha ez nem jó, hát még a régiek! Én ugyanis semmit sem változtatnék rajtok, pótlást sem írnék hozzájok, ha komolyan kiadásra kerűlne a sor.

Az Irod. tört. Közleményekben (szerk. Tolnai Gábor) láttad-e a »Szendrői hegedősének«-et, melyet Stoll Béla fedezett fel és tett közzé? [STOLL 1953.] A szerk. levélben szólított fel, hogy szóljak hozzá. Volna is némi verstörténeti jellegű észrevételem, de írni sincs kedvem (nemcsak olvasni). Tolnai G. pedig fel akar keresni. Még eddig nem jött.

Külön lapon teszek be néhány epigrammát, mely nyelvész körökből származik. De nem kell terjeszteni, mert az illetők megneheztelnének a szerzőre, aki különben nemcsak szellemesen és ügyesen versel (szatírát!), hanem karrikaturát is kitűnöen rajzol.[12] D.[ezső] barátunkat pl. nagyon sikerülten valami Gandhi-féle ábrázolatban örökítette meg. Kár, hogy nem láthatod!

Kézcsók! Üdv!

Szerető barátod
Bihari remete."

Nagy J. Béla levelei Horváth Jánosnak (1954–1955):

1954. ápr. 26. „Mint a M. Tud. Akadémiának előléptetett *t*(iszteleti) tagja megnyitom az értekezletet, megköszönve a hosszú és érdekes levelet. A *róka-bóka* megfejtését nagyon valószínűnek tartom; tetszetős magyarázat. […]

Azt tudom, hogy Dezső 86-ban született, mert sokszor mondtam neki, mikor még együtt járogattunk ki az Erzsébetből ebéd után, és egymást tessékeltük kifelé az ajtón: »Parancsolj, kedves bátyám!« […]

A Művelt Nép pedig csak hadd adja ki, amit ki akar adni. A megvitatók csácsogására nem kell adni semmit. Flatus oris!"

1954. máj. 24. „Készül a *helyesírási* szabályzatnak új kiadása. Nem tudom, Dezső beszélt-e róla. Én több újítást hevesen elleneztem benne. Csak hármat említek. 1) *Edzi, fogódzik,* de *eddzük* és *fogóddzatok!!!* 2) *Messe, lássék, tessem* mellett ezt is lehet írni: *metssze*, *látsszék*, *tetsszem!!!* (Erre ezt írtam egyebek közt: Ne *tetsszék,* mit meg nem tesz az Akadémia, hogy modernnek *látsszé*k!) 3) *Kossuth Lajos-i* elgondolás, *Mikszáth Kálmán-os* stílus!!! Érveltem írásbeli hozzászólásomban ezek ellen, de nem tudom, lesz-e foganatja. Bizonyára Dezső se helyesli ezeket a »reformokat«, pedig már így ki van szedve!"

1954. jún. 22. „Elszomorodva olvastam, hogy szegény Gerevich Tibor meghalt. Azóta ismertem, hogy a jó Fülöp Ágost francia óráin ott ült az utólsó padban szegény Greszler Gyula és mások társaságában a splendid isolation (ezt angolosan írtam, tehát nem sajtóhiba!) fénykörébe burkolva. Én mint szegény gólya az első padban ültem Greiner (Gábor) Andor és más gólyák társaságában.! Tempi passati!"

1954. júl. 3. „Remélem, Dezső már nem gyengélkedik, sőt ott tüzeskedett a helyesírási bizottságnak tegnapi ülésén. Én is azért válaszolok ilyen későn, mert minden percemet lekötötték a szabályzatnak új kiadásával. Szinte bombáztak a sok korrektúrával. 90 lapnyi szabályzatot és 515 szóhasábot kellett sietve átnézni levonatban, és mikor már azt

[12] Kubínyi Lászlóról van szó.

hittem, hogy vége, akkor megint küldtek egy csomó »kétséget« hozzászólás végett. Ezek ügyében volt tegnap ülés. No de jó is lesz az új ortog-ráfia (így kell elválasztani).”

1954. júl. 20. „A Kézi Szótár (Értelmező Szótár) szerkesztősége »rendezni« óhajtja az egybeírás kérdését, és javaslatot küldött a helyesírási bizottságnak. Ezt énnekem adták ki hozzászólás végett már régebben, de a 10. kiadású szabályzat munkálatai miatt akkor nem igen értem rá vele foglalkozni. Most írom, hogy mennél előbb felküldhessem.”

1954. szept. 1. „A »Hejesirás« majdnem megjelent; 60.000 példányt már kinyomtattak belőle, de a szerkesztők észrevették, hogy sok betű elkopott, letöredezett, és vétót kiáltottak. Erre újra kiszedték egy részét, és nekem is küldtek belőle két ívet átnézés végett. Új öröm! Így kell írni: *ésszerű, dzsessz-szerű*. Mondtam, hogy az *ésszerű* mintájára így kellene: *dzsesszerű!* (Énszerintem *dzsezz szerű*.) Még sok jó van benne.”

1954. okt. 11. „»De hogy a dologra térjek«[13], a népnyelvben a *megmásol* azt jelenti, hogy *megmásít, megváltoztat. Megmásolta* a szavát a. m. *visszavette*. Meg kellene nézni a NSz. [Nyelvtörténeti Szótár]-t. Azt hiszem, a régi ny.[elv]-ben is így volt, s akkor a »másolva tett mív« a. m. *megváltoztatott mű*. […] Lőrincze volt itt nálunk átutazóban, és cikkeket »vállaltam«.”

1954. dec. 25. „Az új helyesírást én is sokban helytelen írásnak tartom, Puska Géza azonban keveset ért hozzá (cikkét elolvastam), mert ő ilyeneket írt: *megcsonkíttatlanul, játszák*. (Msn. I, 96). [Nagy 1932.] Dezső miért haragszik? Bizonyára ő sem ért mindenben egyet az új szabályzattal.”

1955. febr. 6. „Nagyon hálásan köszönöm a legújabb értékes ajándékot. [Horváth 1955.] […] Sajnos, nem viszonozhatom mással, csak két cikknek »eszmei« odaajándékozásával. Az egyik a Nyr.-ben lesz, a másik a MNy.-ben.” [Nagy 1955a, 1955b.]

1955. márc. 4. „én az idén a 400 Ft ösztöndíjat se kapom, mert – úgy látszik − »a forrásnak kiszáradt az ágya«.[14] A Nyr. már megjelent, a MNy. még csak az elmúlt vasárnap küldte a tördelt korrektúrát […].

Örülök a tanulmányok kiadásának; hadd legyen valami »elavult« is közte!!”

1955. márc. 10. „Nem tudom, kérdeztem-e annak idején, hogy aki valódi akadémikus, megkapta-e a Nyelvművelésünk főbb kérdései c. kiadványt. [Lőrincze szerk. 1953.] Az ilyen magamfajta akadémi-kuss! persze nem kap mást, csak az Értesítőt. Abban a kiadványban éppen Aranynak Grammatika versben c. verséből választottam a jeligét. […]

Tegnap egy szomorú hírt is kaptam: meghalt M.[elich] János bátyánk felesége, febr. 25-én, rövid betegség után. Pusztulunk, veszünk!”

1955. jún. 2. „Az egyénileg dolgozó parasztok együgyű beszéde szerint amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten. Megpróbálok eleget tenni e mélységesen tudománytalan világszemléletből fakadt, sőt kispolgári csökevényt tükröző mondásnak, bár mint afféle kandidátusfiatal a dolce stil nuovóba még nem vagyok eléggé beállított.

Vizsgáljuk hát ki, mi is van a ragyogó eredmény mögött! Bizonyára az, hogy a Bizottság – élesen felvetve az igazságosság problémáját – kiértékelte és kitárgyalta eddigi dicső munkásságomat, azután megállapította, hogy bár kicsit szűk a keresztmetszetem, tűrhetően viszonyulok a tudományhoz, és nem vagyok rossz káder, ha reakciós cikkeket is szoktam írni, de azért mégsem kerültem jobboldali nézetek uszályába (érdemes névrokonom

[13] Arany János, A fülemile.

[14] Arany János, Toldi, IV. ének, 1. versszak.

példájára), és ha nem is voltak hatalmas sikereim, ha nem is zúztam szét rothadt burzsoá nyelvhelyességi elméleteket, és nem is semmisítettem meg Szarvas Gábort, mégis igénylem a legkisebb tudományos fokozatot, ennél fogva a Bizottság pozitívan foglalt állást azon lehetőséget illetően, hogy akadémi-kuss! létemre közelebb kerüljek az akadémikusokhoz."

Csütörtök. [aug. 11.] „A *keresztyén* elhagyását én kifogásoltam, de ebben sem hallgattak rám. Én még írok a Ny.tud. Értekezéseknek 4. számáról (felkértek rá), s ezt is szóvá teszem. Keserűket fogok mondani." [NAGY 1957b.]

1955. szept. 23. „Az *időben* szép kifejezésére ajánlok egy klasszikus lelőhelyet a gyűjtőnek. A jó öreg kocsmárosban olvashatjuk: Mindig későn fekszik, mindig *időben* kel!! Ez a jó magyarság!"[15]

1955. dec. 15. „Örömmel olvastam, hogy az ör*ek* ifjú H. J. irodalmi tanulmányaiból egy kötet orosz nyelven is meg fog jelenni a jövő évben."

1955. dec. 25. „Az irodalmi hírt a SzNépben olvastam, az Akadémiának tervbe vett kiadványairól szólt. Persze egy kicsit módosítottam rajta, Shaw elmés mondásának szellemében, bár újságíró nem vagyok: »Az újságíró olyan ember, akinek megvan az a tehetsége, hogy mindent csak úgy tud megírni, ahogy nem történt meg.« Hát nem lesz baj, ha csak magyarul jelenik is meg a könyv!"

Horváth János levele Nagy J. Bélának (1956):

Bp., 1956. márc. 4. „Lapod vétele után meglehetős zavaros heteim voltak. Annak a bizonyos (oroszra nem fordítandó) tanulmánykötetnek a – nagyrészt legépeltetett – anyagát rendezgettem, néztem át; majd pedig beadván a Kiadóhoz, fogadtam annak a megbízottját, bizonyos, főkép technikai kérdések megbeszélése végett; nemsokára megkaptam a lektori jelentést (Bóka Lászlóét), annak szerény kívánságai nagyobb részét nyúgodt lelkiismerettel teljesíthettem, kisebb részét azonban szükségtelennek ítéltem (Bóka t. i. azt célozta, hogy holmi elfogult kritikusok ne köthessenek bele egy-egy mondatomba). Bóka és a Kiadó ebbeli álláspontomat elfogadták. Most már a napokban még egyszer eljön a kiadó megbízottja, s amint közölték velem, valószínűleg már ebben a hónapban megkezdik a könyv kinyomását (ill. a szedést). – Efféle gondok menthetik részben levelezésbéli hanyagságomat, nemcsak te »feléd«, hanem általjában. Margittai komisz hírek kedvetlenítettek, lekötötték figyelmemet. Mindezeket megfelelő keretbe foglalta az időjárás, mely miatt már vagy 5 pénteken nem jelentem meg az Erzsébet-beli szerény összejöveteleken. (A Bandli-beliek[16] utódain.)"

Nagy J. Béla levelei Horváth Jánosnak (1956):

1956. márc. 7. „A nyomdákkal, kiadókkal most sok a baj. Örülök, hogy az irodalmi tanulmánykötet dolgában nem volt semmi különösebb fennakadás, és nem kellett a könyvet »oroszra fordítani«. Bóka nyilván tapintatos lektor volt. A Művelt Nép kiadónál megjelenik a Nyelvművelő című kötet [LŐRINCZE szerk. 1956], én is írtam bele a nyelvhelyességi ba-

[15] A jó, öreg kocsmáros című versben Petőfi ezt írja: „Mindig későn fekszik, mindig *idején* kel". A levélben szereplő *időben* Nagy J. Béla tréfája lehet, aki jól tudta, hogy barátja helyteleníti e szóalak használatát *idejében* helyett. Kettejük véleménye ebben megegyezett, amint erről két levélrészlet is tanúskodik: Nagy J. Béla, 1954. márc. 22. és Horváth János, 1958. febr. 12.

[16] A Bandl Sándor-féle Vas utcai vendéglőben voltak a rendszeres találkozók.

bonákról. [NAGY 1956a.] Egy bibliai idézetet törölt belőle Lőrincze szerkesztő (»Aki magát felmagasztalja« stb.), pedig de jó lett volna! No, azért mégis maradt benne bibliai idézet! […]

Szemere Gyulának is választ írtam a MNy.-be, most jelenik meg. [NAGY 1956b.] Ebből nem húztak ki semmit. […]

A nyelvet és a stílust én is állandóan figyelem és jegyezgetek. Szép gyűjteményem van, de nagyon köszönöm a kiegészítő érdekes adatokat. Minden egészséges nyelvérzékű ember mulat vagy bosszankodik ezen a divatos stíluskórságon. […]

Én is baccalariussá töttem magamat, mások pediglen candidatussá tőnek, s utóvégre ez is valami, mert 472 forinttal jár havonként, ámbátor kettő a postásé belőle."

1956. ápr. 2. „A *zöm*-re éppen most csíptem el egy jó példát Fehér Klára cikkében: »*zömében* polgári-értelmiségi és paraszti származású íróink« (SzNép, ápr. 1., 5. lap). A *tűnik* pedig már tősgyökeres magyarságnak *tűnik!* De a *bizonygat*-tól megijedtem, mert eddig nem olvastam hibáztatását, és magam is éltem vele. Mindjárt utánanéztem, és úgy látom, nem rossz, nem is új. Jelentése: *bizony* szóval erősítget. Hasonló alakú, szintén régi szavak: *háborít, háborgat; hunyorít, hunyorgat; nyomorít, nyomorgat; igazít, igazgat; édesít, édesget;* a népnyelvben *csinosít, csinosgat* is."

1956. ápr. 11. „Vargha Damján meghalt. Hegyeshalomban élt, özvegyasszony testvérénél. 370 Ft volt a nyugdíja, hír szerint. (Ezt ugyan nem értem, hogy ilyen keveset adtak neki, egyetemi ny. r. tanár létére, mert pl. Prohászka Lajos körülbelül annyit kap, mint én, vagyis nyolcszáz és egynéhány forintot, pedig rövidebb ideig volt egyetemi tanár, mint Vargha Damján.)

De hogy folytassam a beszámolót, Vargha Damjánt hazaszállították szülőfalujába, mert az volt a kívánsága, hogy a szülői házban ravatalozzák fel. 9-én temették el, a templomból persze mint papot. Ott volt a temetésen a püspök is (nem tudom, melyik, a győri-e vagy a szombathelyi, mert nem tudom, Mosonszentmiklós melyik egyházmegyéhez tartozik), azonkívül 26 karinges pap. Négyen beszéltek a sírnál, mindegyik sírt beszéd közben. A tanítványok nevében egy ősz hajú ember búcsúztatta. […]

Mostanában írta Vargha Gyula fia, Zoltán, aki nekem tanártársam volt a Markó-reálban, hogy az 53-ban elhunyt Balogh Jenőt is kitették az Akadémiából, de hogy milyen formában, azt nem közölte velem."

1956. ápr. 19. „Ma az Új Ember című katolikus hetilapban is olvastam tudósítást Damján haláláról. […] Én még Székesfehérvárról ismertem szegényt, mert én is akkor tanárkodtam ott, amikor ő. Húga igen derék asszony lehet, mert bizonyára sokat kellett dolgoznia, hogy megélhessenek, pedig már ő is hetven év körül jár. […]

Lőrincze azt ígérte, hogy ha eljön pátriájába, elhozza az album képeit is, megmutatja. Azt is írta, hogy Lazacz[17] haragszik Dezsőre, azért nem írt a könyvbe, bár fölkérték."

1956. ápr. 25. „Csakugyan már régóta tartozom a MNy.-nek a Helyesírásunk időszerű kérdéseiről írandó ismertetéssel." [NAGY 1957b.]

1956. jún. 7. „Ma kaptam meg egyszerre a levelet és a drága, 80 forintos ajándékot. [HORVÁTH 1956a.] Nagyon hálásan köszönöm mind a kettőt".

1956. jún. 20. „Éppen most olvastam a Riedl [Frigyes]ről szóló szép megemlékezést. [HORVÁTH 1956b.] Én őt már nem hallgattam, de őnála tettem doktorátust Fináczy [Ernő]n és Medveczky [Frigyese]n kívül."

[17] Lazacz Laziczius Gyula beceneve volt.

Horváth János levelei Nagy J. Bélának (1956):

Bp. 1956. jún. 21. „Tanulmány-kötetemben legjobb, amit nem én írtam benne: l. a 621−622. lapot![18] [Horváth 1956d.] Abból tanulhatsz fogalmazni!”

Káptalanfüred, 1956. júl. 22. „Juliskáék[19] is nagy megelégedéssel járták meg a Felvidéket. Körmöcbányát, sajnos, elkerülték, »ifjúságunknak tündérországát«. Pedig oda magam is szívesen elröppennék szétnézni, bár bizonyára nincs ott már senki ismerősöm. Már-már mindenütt magam maradok: el-nesztor-odok.

Nagy dolgok történnek a világban, amikből hiszékeny emberek még nagyobbakra következtetnek. Holott, mire közölték velünk, már minden megtörtént, aminek a dolgok környűlállása szerint meg kellett történnie. Egyszer írt róla az újság, aztán elhallgat, mintha magyar embert nem érdekelné az, ami az országában történik. A Zsimninzsipao helyi hírei mindenesetre jobban érdekelnek. Különben pedig a postánk újabban rendetlenül jár. A levélhordónk (egy ezredesné!) szabadságra ment, s valami ifjonc helyettesítené.”

Káptalanfüred, 1956. aug. 18. „Levelet kaptam Eckhardt [Sándor] barátunktól. Megrendítő hírt közöl: Dezsőnek ellopták a kalapját az Erzsébetben, (lábj.: Szerencse, hogy Kubínyi művészi ecsetje megörökítette!) s e miatt megszüntet minden kapcsolatot ezzel a helyiséggel. Már a Kruzsok sem ott jön össze, hanem a Belvárosi kávéház emeleti termében. Veszélyben forog a mi pénteki erzsébetezésünk is. Majd meglátom, mit eszelhetek ki a helyett.”

Nagy J. Béla levele Horváth Jánosnak (1956):

1956. dec. 14. „Reméljük, hogy az egész család a házzal együtt épségben van, mint mi is.”

Horváth János levelei Nagy J. Bélának (1956):

Bp. 1956. dec. 18. „Kedves Barátom! Örömmel vettük, s köszönjük a rég várt híradást. Magunkról is körülbelől ugyanazt mondhatjuk. Megvagyunk, »post tot discrimina rerum«.[20] […]

Dezső a kandid. díj miatt tegnap készült patáliát csapni az Akadémiában. Bizonyára meg is tette. Majd meglássuk, milyen eredménnyel.”

Bp. 1956. dec. 31. „KB! »Egy esztendő a másik sírját ássa: Gyilkolják egymást, mint az emberek!«”[21] Én azalatt arról kívánlak értesíteni, hogy D. barátunk hasonló vérfürdőt rendezett az Akadémiában, s olyan alaposan szétvágott a hanyag bürökraták közt, hogy most már állítólag minden elmaradt pénzt megküldtek a városmányosoknak. D. arra kér, hogy ha te is megkapod az illetményedet (kandid. díjon felűl), légy szíves őt, vagy engem értesíteni.”

Nagy J. Béla levelei Horváth Jánosnak (1957–1958):

1957. jan. 4. „Én mint afféle tudatlan akadémikuss nem tudom, milyen illetmény illet meg engem. Dec. 20-án megkaptam a nov.−dec.-i kandidátusi díjat, a januárit máig nem.

[18] Egy példa az itt szereplő idézetek közül: „Stílusát regény- és drámaíróink részint tudatosan, részint tudatlanul követték.” (Egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti dolgozatairól.)

[19] Juliska: Horváth János leánya.

[20] Vö. Vergilius, Aeneis: „per tot discrimina rerum”.

[21] Petőfi Sándor, Bucsú 1844-től.

Jan. 2-án háromezer forintot kaptam, a csekkszelvényre ez van ráírva: MTA-tól segély. Ez az összeg tán három hónapra szól (nov., dec., jan.), a kanditátusi talán megszűnt. Dezsőnek is megírom ezt, hogy megköszönjem »fellépését«."

1957. ápr. 22. „a *simon* a csibésznyelv szava, jelentése *nem, nincs* (l. Bárczi: MNy. 28:87). [BÁRCZI 1932.] Dezső egyszer ezt írta nekem: »Munka−simon. Nem megyek semmivel semmire.«"

1957. aug. 30. „hétfőn elindulok egyhetes nyelvjárástanulmányi útra Hevesbe és Borsodba. (Tíz év óta nem láttam két testvéremet!)"

1957. dec. 21. „Középiskolai tanárok ugyanis most 1400 Ft-tal mennek nyugdíjba, én pedig csak 850-et kapok. Ilyen különbséget tesznek régi nyugdíjasok és újak között."

1958. jan. 16. „Kiadnak itt egy népművelési könyvet, s annak a kéziratát kell átnéznem stílus és helyesírás szempontjából. Sokan írták, majdnem 300 gépelt lap, és mozgalmi zsargonban van írva, nagy örömemre. Jan. 15-éig kellett volna átnéznem, de máig se fejeztem be. […]

Szétbombázott helyesírási szótáram nem fog megjelenni sem az idén, sem később, mert már nem »korszerű«. Nincsenek benne ilyen szavak: *munkásfiatalok, parasztfiatalok, orvos-, tanár-, író- és tudósfiatalok*. De megvették tőlem a megmaradt levonatokat, alapul a kiadandó nagy helyesírási szótárhoz. Ez a szótár már *ésszerű* lesz, az enyém csak *észszerű* lett volna. Milyen jó, hogy ma már mindegy, akár *kosszerű,* akár *koszszerű!*"

Horváth János levelei Nagy J. Bélának (1958):

Bp. 1958. febr. 12. „Igyekszem azonban a langue-nyelvet a parole-lal összeházasítni, hogy ebbéli újabb tanulmányaid alapján támadt igényeidet kielégíthessem. Mert hogy *igényes* vagy és *leinformálható,* az bizonyos, jóllehet csak akadémiku*ss*nak mondod magadat. Szótárad azonban nem lesz sem kor-, sem ésszerű, mert nem lesz benne pl. ez a néhány legmaibb adat: év ki, év be; napról mára; *hibát vét;* pálfordulva; *fehéren-feketén;* zöld útat nyit; *egyből;* győzködni valakit; a Petőfi-szülőház; *időben* (= idejében); *magabiztosan* versenyeznek; *saját talpon* állunk; az élet egy sor területén; térítésmentes főétkezés; a kortársi irodalom; hol mindenütt; a feladat rendkívűl feszített volt; gyakorlatilag megszűnt létezni, et sic porro. […]

A Nyr-beli cikkedet [NAGY 1957a] üstöllést elolvastam, csudálva rettenetes türelmedet és circumspectiódat, mellyel újabb és újabb nehézségeket vonsz be vizsgálódásodba, még az én szegény kis mondatom »*helyes*írását« is figyelmedre méltatva.[22] Sajnos, én nem írok helyesen, csak úgy vaktából, ahogy jön, s hol így, hogy úgy. A vessző, pontosvessző, meg a pont nekem jobbára csak ritmikai határjelek, melyek többé-kevésbé felfüggesztik a beszéd hangfolyását, illetőleg jelzik a beszédbeli szusszanásokat; a vessző csak annyira, mint egy belédobott kavics a patakét, a pontos vessző már-már mint valami zsilip, a pont pedig a torkolatot »képezi«. Magad is »szüneteket« emlegetsz, miket elől-hátul egy-egy nyomaték is érzékelhetőbbé avat. Egy helyt »gondolatjel*e*t« mondasz; szándékosan? – Én kérdője*l*t, felkiáltóje*l*t stb. mondok, ad normam: »je*l*t ád« − »életje*l*t ád« stb. Még ebben

[22] Utalás Nagy J. Béla tanulmányának e részletére: „Érdekes a következő mondat: »Régen, *lehet, hogy* túlbecsülték« (Horváth János: Magyar versek könyve, 2. kiadás 768). Itt az első vessző a szünetet jelöli. Ha elhagyjuk, így értheti az olvasó a mondat elejét: *Régen lehet.*" (NAGY 1957a: 416.)

a cikkedben nem kellett szólnod a zárójelről; én csak azt szeretném tudni, a zárójel bezáró fele egy értékű-e a ponttal, vagy utána kell-e tenni a pontot: így-e: (−.), vagy így: (−). ?

Podmaniczky [Frigyes]-példádon és társain még unokáim is derültek. Ez se kutya: »18 éven felüli férfi anyagmozgató segédmunkásokat felveszünk«. − »Felvételre keresünk gyengeáramú elektromérnököt.« − »26 éves hadirokkant hozzáillő nővel megismerkedne.« − »36 éves, hat láb magas, rettenthetetlen, elvált mérnök megismerkedne…« − »Elvált férfi nősülne; lakás nincs, gyerek van.« − »Jó megjelenésű férfi megismerkedne hozzáillő hölggyel vagy asszonnyal.«"

Bp. 1958. ápr. 16. „Eckhardtak a *szívével* volt baja. Sok izgalmon ment keresztül: szegény Ferencnek a halála, majd a Ferenc özvegyéé; Ferenc fia pedig le volt tartóztatva; az apja temetésére kiengedték; azután vissza; most már, úgy hírlik, végképp kiszabadult. Hallom, hogy Eckh. barátunk már kijár, sőt bejár az egyetemre; de taxin megy be, s ha igaz, a felesége mindig érte megy. Ez, sajnos, nem mutat megnyugtató állapotra. *Vérnyomása* magas volt, erősebben *el is hízott*. Kitűnő orvos-fia gyógyítgatta és látja el életrendi tanácsokkal. Kívánom neki is, hogy »Legyen úgy, mint régen volt«. – E vers szövegét csak Erdélyi népköltészeti gyűjteményéből (I. 345. sz.) ismerem. [Erdélyi 1846.] A másik lapon kiírom ottani egész szövegét."

Nagy J. Béla levelei Horváth Jánosnak (1958):

1958. febr. 20. „ Igyekszem eltanulni a dolce stil nuovó-t, pálfordulva, hogy az írásban én is selbstsicher lehessek, jahraus, jahrein. Ezért meg is szereztem Fónagy Ivánnak és Soltész Katalinnak A mozgalmi nyelvről című füzetét. Csak Lőrincze Lajos jóvoltából sikerült megkapnom, mert már elfogyott. Látom, hogy a jó szándékú szerzők maguk is »mozgalmas« nyelven írnak, a pártértekezletet például »mozgalmi megnyilvánulásnak« nevezik. Már régebben megfigyeltem, hogy először a »nyilatkozat« helyett kezdték ezt írogatni: *megnyilatkozás* (abban az értelemben, hogy hozzászólás), most pedig már amit mondunk vagy teszünk, az mind *megnyilvánulás* lett! A Magyar Tudományban is ezt olvastam: »Régi kedves lapjában egymás után jelentek meg bölcs *megnyilvánulásai*« (1956., 272).[23] Én se levelet írok most, hanem megnyilvánulást!

A Népszabadságnak tegnapi számában Héra Zoltán ismertette az új, pártszerű magyar irodalomtörténeti kézikönyvet. Ki ez az elvtárs? Ezt írja egyebek között: »e révén a mélyebb elemzés révén«! Hát e nyomán a szerkezet nyomán nyugodtan megállapíthatjuk, pardony!, leszögezhetjük, (das muss festgenagelt werden), hogy elvtársunk megsütheti a magyar nyelvérzékét, ha nem érzi, hogy azokat a névutókat vagy névutóféléket, amelyekben birtokos személyrag van, nem lehet úgy megkettőztetni, mint a többi névutót (ez által a mélyebb elemzés által), mert azok a névutók birtokviszonyban vannak főnevükkel: e mélyebb elemzés révén, nyomán, alapján. […]

Hogy a *Régen* után a vessző a szünetet jelöli, azt én mondom is azon a helyen; éppúgy szünetjel itt a vessző, mint Madách verssorában: »Az első, költemény.«[24] Azt is mondtam a MNy.-nek előbbi számában [Nagy 1957b], hogy a helyesírási szabályzatot szótárával együtt tökéletesen nem tudja senki, most pedig arra hivatkoztam, hogy nem lehet minden apróságot szabályozni, egy kis szabadság is jár annak, aki ír. A nyelvben sok

[23] Nizsalovszky Endre, Szladits Károly.

[24] Madách Imre, Az ember tragédiája, XII. szín.

ingadozás van. Már a TMNy. említ ilyen példákat: jelt v. *jelet, helyt* v. *helyet, ólt* v. *ólat* stb. (275). Én *jelt* adok, és *helyt* adnék a kérésnek, ha miniszter volnék (der Bitte Raum geben), de *jelet* teszek valahová, és *helyet* adok valakinek magam mellett a padon. Az 1938-i szabályzatban így van: *hiányjelt* (12. l.), az 1902-iben pedig *felkiáltójelet* (195. pont), *gondolatjelet* (a 202. pontban kétszer, így a 203. pontban is), de *kötőjelt* (207. pont). Az 1922-i szabályzatban mindenütt csak *jelt* az 1−8. kiadásban, a 9−10. kiadásban meg mindenütt csak *jelet*. Mindegyik jó. A zárójel azonban még csak ezután kerül sorra."

1958. ápr. 20. „Köszönöm az Eckhardtról szóló híradást. Ez a legrészletesebb tudósítás, amit eddig kaptam felőle. Nagyon örülök, hogy jobban van, mert az, hogy már megtartja előadásait az egyetemen, mégis csak a gyógyulás jele. Azt nem tudtam, hogy kitűnő orvos fia is van; ez szerencse a bajban. Eckhart Ferencet sem ismertem személyesen. Ugye testvérek voltak, de miért írták különböző módon a családnevüket?"

Horváth János levele Nagy J. Bélának (1958):

Bp. 1958. máj. 15. „Sok minden jött közbe. Egyebek közt a Gondolat-kiadó akadékoskodása az Irod. Népiesség c. kötetem körül. [HORVÁTH 1927.] Készült u. i. ennek a kiadására. Egy jó félévig ült rajta, végre megkötötte velem a szerződést [1958. márc. 26.]. Ez meglévén, el kezdett unszolni, hogy hagyjam ki a könyvből (vagy cseréljem fel mással) a többször előforduló *népfaji* szót. Azt pedig én nem is a magam nevében használtam, hanem a népiesség egykorú elméletíróinak a gondolkodását ismertettem azzal. Szerintök u. i. a népiesség feladata a népfaji műveltségi hagyományok őrzése, mentése. Az első egy-két helyen átváltoztattam ezt az »öröklött műv. hagyom.«-ra, de végig erőltetni ezt a kifejezést az igazi, tőlök is idézett helyett nem voltam hajlandó. Erre azt mondták, tegyük ezt most félre, várjunk vele; vegyük elő az Irod. Műveltség kezdeteit. [HORVÁTH 1931, 1944.] A válaszra közeli határidőt tűzve ki nekik, beleegyeztem, jól tudva azonban, hogy holmi kolostori és vallásos irodalom még kevésbé felelhet meg az ő mai hivatástudatuknak. Néhány nap múlva jelentették is (minden megokolás nélkül), hogy ezt sem adhatják ki. Erre minden korábbi megállapodásunkat érvénytelennek jelentettem ki, s minden kapcsolatot megszakítottam velök. Mindez részemről higgadtan ment, de a soká elhúzódó függő helyzet naplopásra kényszerített.

Mikor te említett leveledet megírtad, szegény Kornis Gyula már nem élt. Ápr. 19-én temették. Dezsőtől hallottam, mert ő ott volt a temetésen. Újságba persze nem tették ki a hírt.

Eckhardt Ferenc Sándornak testvérbátyja volt. Ő Eckhart-nak írta a nevét, talán megkülönböztetésül egy hasonló, de *dt* írású név tulajdonosától. Ezt azonban csak magam gondolom. – Sándor most már egészen jól érzi magát, de a fia »kikapcsolódást« szorgalmaz; az meg is lesz őszre; alighanem szabadságot, vagy nyugdíjazást fog kérni. Sokat is dolgozott, s dolgozik is folyvást. Nehéz dió lenne az utódlás kérdése az egyetemen, azért inkább a szabadság-kérést ajánlják neki a jó emberei."

Nagy J. Béla levelei Horváth Jánosnak (1958–1960):

1958. máj. 18. „Szegény Kornis halálának hírét még aznap közölte velem Prohászka Lajos, ő pedig közös orvosuktól, Perémy Gábortól tudta meg. A piaristák gondoskodtak temetéséről, bár kilépett közülük."

1958. jún. 10. „Az Irodalomtörténet énnekem nem jár, ennélfogva Barta János vétkének nagyságát nincs módomban *felmérni,*[25] de az I. OK.-ban olvastam, hogy Horváth János *jelentős jelenség* az irodalomtörténetírásban, ámbár nem előfutára a szocialista realizmusnak, és nem vette észre, milyen szerény tehetség Vargha Gyula és Herczeg Ferenc. [Bóka 1958: 297, 300.] Garabonciás Dezső barátunknak azonban vasárnap meg lehetne mondani, hogy mivel kiváló cikkének tanúsága szerint sikeresen foglalkozik orvostudománnyal is, egy-egy szemet adhatna az általa készített fiatalító pirulákból az ünnepelten *túl* más koros barátainak is. Ha nem ad, van egyéb *megoldás* is. […]

[K]ellő természettudományos és matematikai műveltséggel is *rendelkezünk* […].

A *túl* most nagyon divatos a *kívül* és a *felül* helyett, pl. […]: »Remélem, hogy a megindulás örömén *túl* az értékelés öröme ugyanakkora lesz.«

A *győzködik* igéről Balassa szótára azt mondja, hogy elavult, jelentése pedig: versenyez, küzd valakivel (Nyelvtörténeti Szótáram, sajnos, nincs). A Tájszótár egy adatot közöl a Dunántúlról *küszködik* jelentéssel: győzködött a görccsel (a vajúdó asszony). A Szabad Népből jegyeztem ki régebben ezt a mondatot: A falu vezetői vitatkoznak, egyik győzködi a másikat (1955. március 2., 2. lap). […] Az újságírók alkalmasint a népnyelvből ismerik ezt az igét, de nem bizonyos, hogy jól használják tárgyasan, így: győzköd vagy meggyőzköd valakit!"

1958. júl. 11. „Nagyon köszönöm a léleküdítő olvasmányt." [Horváth 1958.]

1958. júl. 25. „Szegény Farkas Gyulát én is nagyon sajnálom. Meglepett halála híre."

1958. szept. 29. „Az a névtudományi konferencia a meghívó szerint esztergomi kirándulással fejeződött be. Énnekem is el kellett volna oda zarándokolnom, mert 1905 szeptemberében ott voltam községi alreáliskolai helyettes tanár, még csak szakvizsgával, mivelhogy akkor kapósak voltunk, kevés lévén a francia szakos. […]

Szegény Farkas Gyulával én az Erzsébetben ismerkedtem meg, amikor még Dezsővel együtt oda jártam ebédelni."

1958. dec. 1. „De hogy visszatérjek Körmöcre, én 1907-ben és 1908-ban tanárkodtam ott másfél évig."

1958. dec. 14. „[M]ikor engem 1928. február elsején áttelepítettek a Tanárvizsgáló Bizottság hivatalába, a Markó-utcai reáliskolának VIII. osztályában éppen magyart tanítottam, és Galamb Sándor barátunk vette át tőlem az osztályt."

1959. márc. 3. „Azt a *Horváth Jánosról* című gyűjteményes füzetet már a MNy.-nek decemberi számában hirdették a borítékon a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai között (99. szám). Ez is késedelmesen jelent meg.[26] […]

Azt se tudom, szeptember elején beküldött cikkem (A Péter tyúkja) benne lesz-e Dánielly együtt[27] az idei első számban, mert még nem kaptam belőle korrektúrát." [Nagy 1959.]

1959. ápr. 5. „Élveztem az ódai stílről szóló tanulmányt[28] (az én tyúkom a következő számra maradt). Külön örültem benne a *páthoszszerű* írásmódnak, mert én ellenzem az effélét: *éssszerű*. […]

---

[25] Barta 1958. − Horváth János 1958. június 24-én volt 80 esztendős; több köszöntő írás jelent meg ez alkalomból (Magyar Nyelv 1958. 2. szám). Nagy J. Béla A nyelvművelő Horváth János címmel írt tanulmánnyal vett részt ebben az ünneplésben (Nagy 1958).

[26] A levélben említett gyűjteményes füzet: Nagy–Kovalovszky–Bóka–Pais 1958.

[27] Utalás Horváth János Berzsenyi költői nyelvéről írt tanulmányára (Horváth 1959).

[28] Lásd az előző jegyzetet.

Prohászka Lajos levele szerint szegény Melich János megint tüdőgyulladásban fekszik, el is esett!"

1959. ápr. 14. „A szólás és a *biz'azt* kifejezés magyarázatát meg is kellene írni; a MNy.-ben kis cikk lehetne belőle. […]

A másik kifejezés is érdekes, és magyarázatra szorul. A *biz'azt* lehetne a *bizony* alakváltozata (mondják így is: *biza, biz'ott*), de feltűnő, hogy *biz'* nélkül is van *azt*. Csűry szótárában olvasom ezt a példát: »Dolgoztunk *azt* mi(n)k is eleget« (I, 53)."

1959. máj. 19. „A kiejtést bizony sokszor jelölni kellene, mivel nem mindegy, hogy *sát*-ot! írok és mondok-e vagy *sahot*ot. Újságban már olvastam így is: *saht* (ejtsd úgy, mint *Schlacht?*). Melyik az a *h* végű jó magyar szó, amelyik nincs meg sem a 89. pontban, sem a szótári részben? Azért kérdezem, mert kíváncsi volnék rá, megvan-e az én gyűjteményemben. A *rác* ott van a szótárban, de nincs Ráczcal, Rátzcal, Tóthtal stb.

A *fűrj* meg *fürj* lett az új lenyomatban. Benkőnek ezt írtam: Az ilyen fölösleges változtatásokkal csupán azt igazoljuk, hogy helyesírásunk sorsa attól a puszta véletlentől függ, kik szavaznak a bizottságban."

1959. jún. 30. „1957-ben írtam néhány sort a *kétágú* szóról (nem volt egy lapnyi se); ezért 38 Ft-ot számítottak ki, s 1 Ft adót vontak le belőle. A majdnem 8 lapnyi cikknek pedig 476 lett a szerzői díja, s ebből 7 Ft ment le adóra." [NAGY 1957c, 1959.]

1960. jan. 26. „Annak idején bizonyosan megírtam, hogy az új nagy helyesírási szótár szerkesztését rám akarták bízni, de nem vállaltam, mert a mostani szabályzathoz kellett volna mindenben ragaszkodnom, ez pedig nem egy dologban ellenkezik tudományos meggyőződésemmel. Tehát úgy egyeztem meg a helyesírási bizottsággal, hogy átengedem nekik anyaggyűjtésemet, és részt is veszek a munkában, szerkesztő azonban nem leszek. Az Akadémia erre megvette az ostrom alatt a Franklin nyomdájában elpusztult nagy helyesírási szótáram korrektúra-íveit tízezer forintért. Az összeget két részletben kaptam meg 1957 vége felé (tehát még akkor, mikor a nyögdíjasokat nem büntették meg a mellékkeresetekért)".

1960. ápr. 11. „Március végén megkaptam a gyászjelentést kedves barátunk, Szabó Miklós elhunytáról."

1960. máj. 3. „Ma délelőtt adtam föl előbbi lapomat, és délben már hozta a postás a kívül is szép, belül pedig különösen érdekes ajándék könyvet. [HORVÁTH 1960.] Nagyon hálásan köszönöm."

1960. június 19. „Lőrinczétől már kérdeztem, hogyan van a Voinovich-féle legújabb kiadásban a Toldinak az a sora, amely Lehr kiadásában így szól: »A nap ment utána a kék *egen u*szván« (VII, 3). Azt felelte, hogy ott *égen* van (és *ú*szván), de a Jegyzetek között meg van említve, hogy az 1854-i és az 1858-i kiadás szerint *egen*. Azért kérdeztem ezt, mert az én birtokomban levő két kiadás így közli: *égen* és *u*szván, mert erre rímel: p*u*sztán (a Franklin 12 kötetes és 5 kötetes kiadása). De Csűry szótárából is látom, hogy a Szamosháton is így mondják: *egenn!* Nem tudom, Arany ingadozott-e, vagy a későbbi kiadók változtatták meg a szöveget."

Horváth János levelei Nagy J. Bélának (1960):

Bp. 1960. okt. 22. „Elképpedve látom, hogy legutóbbi, még válaszolatlan lapod szept. 1-én kelt! Közben sok nem kellemes dolog történt, s egyebek is kedveztek heverésző haj-

lamaimnak. Ne vedd rossz néven, mert e halogatásnak részben a Nyelvőr legutóbbi, szept. 3-i számában szóbahozott értelmezési tanakodás is része volt. A »jelző, vagy állítmány«? kérdéshez te is hozzászóltál, s neked készülök megírni azóta azt, amit most írok meg.

A »September végén«[29] 2 sorát én, prózára írva, kezdettől fogva így értettem:

»Ifju szivemben még benne virít a lángsugarú nyár – S még (Sőt még) benne virít az egész kikelet.« Szóval: az *ifjú* a *szívemben* jelzője, a *még benne virít* pedig, mind a két mondatnak állítmánya, az első mondat alanya a *nyár,* a másodiké a *kikelet.* Az elrendezés a *közölés* módjára történik: a közös mondatrész (állítmány) a második sor elején van, a párhuzamos mondatrészek (a két mondat alanya) az első és második sor végén helyezkedik el, de – s ez a különbség az igazi versbeli közöléshez képest – nem rímel egymással! – Ezt a szerkezetet már Lehr, s még inkább Kardos Albert pedzette (MNy. 1906), amikor én már éppen azzal foglalkoztam (Tanulmányok, 571. l.). [Lehr 1906a, Horváth 1956c.] Sőt, úgy emlékszem, Gombocz útján Lehr is tudomást szerzett fenti értelmezésemről, s olyasmit mondott rám hogy nem vagyok éppen szamár ember. […]

Ma már vége ilyen »jövedelmeknek«, könyvet nem adnak ki tőlem, vagy új kiadásra (mint avultat, nem-marxistát), nem fogadnak el. Írni pedig újat már nem tudok. Majd csak megleszünk valahogy!"

Bp. 1960. nov. 17. „Köszönöm szíves ajánlkozásodat. De ha már kellő időben nem jelentkeztem, ne terheljük vele a Nyr. »hasábjait«. Különben is, ha Katona Piroska cikke [Katona 1960] eszedbe juttatta a *közölést* (egész jó cikkecske az!), mondhatja valaki, hogy én is csak most eszméltem rá ily magyarázat lehetőségére. – *Közted és köztem* aligha lesz véleménykülönbség abban a hozzászólásban!

Melich, a legutóbbi hírek szerint, jól van."

Hivatkozott irodalom

Balassi Bálint 1951. *Balassi Bálint összes művei* 1. Sajtó alá rendezte Eckhardt Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Barta János 1958. A mester nyomában (Horváth János nyolcvanadik születésnapjára). *Irodalomtörténet* 46: 193–207.

Bárczi Géza 1932. A „pesti nyelv". *Magyar Nyelv* 28: 85–96.

Benkő Loránd 1953. *A magyar* ly *hang története.* Nyelvtudományi Értekezések 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Benkő Loránd szerk. 1955. *Helyesírásunk időszerű kérdései.* Nyelvtudományi Értekezések 4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bóka László 1958. Horváth János köszöntése. *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 12: 297–302.

Buzás Dezső 1942. Keresztül. *Magyarosan* 11: 83.

Erdélyi János 1846. *Magyar népköltési gyűjtemény 1. Népdalok és mondák.* Beimel József, Pest.

HJIKM. V. = *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái* V. Szerkesztette Korompay H. János és Korompay Klára. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

HJIM. = *Horváth János irodalomtörténeti munkái* I–IV. Szerkesztette Korompay H. János és Korompay Klára. Osiris Kiadó, Budapest, 2005−2008.

HJVM. = *Horváth János verstani munkái*. Szerkesztette Korompay H. János és Korompay Klára. Utószó és tárgymutató Kecskés András. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

[29] Így szerepel a vers kéziratában.

Horváth János 1927. *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig.* MTA, Budapest. − Második kiadás: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. – HJIM. III.
Horváth János 1931. *A magyar irodalmi műveltség kezdetei.* Magyar Szemle Társaság, Budapest. − Második kiadás: uo., 1944. − Reprint kiadás: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. − HJIM. I.
Horváth János 1948. Egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti dolgozatairól IV. *Magyarosan* 17: 1–5.
Horváth János 1951. *Rendszeres magyar verstan.* Akadémiai Kiadó, Budapest. – Második kiadás: uo., 1969. − HJVM.
Horváth János 1953. *A reformáció jegyében.* Akadémiai Kiadó, Budapest. − Második kiadás: Gondolat Kiadó, Budapest, 1957. − HJIM. I.
Horváth János 1955. *Kisfaludy Károly és íróbarátai.* Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest. – HJIM. III.
Horváth János 1956a. *Tanulmányok.* Akadémiai Kiadó, Budapest. − Második kiadás: Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.
Horváth János 1956b. Riedl Frigyes emlékezete. In: Horváth 1956a 515−538. – HJIKM. V.
Horváth János 1956c. Egy magyar versbeli mondatképletről. In: Horváth 1956a: 570–601. – Folyóiratban: *Nyelvtudományi Közlemények* 1909. − HJVM.
Horváth János 1956d. Egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti dolgozatairól. In: Horváth 1956a: 602−622. – Folyóiratban: *Magyarosan* 1945–1946, 1947, 1948. – HJIKM. V.
Horváth János 1958. *Versritmusú szólások a kötetlen beszédben.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 100. Budapest. – HJVM.
Horváth János 1959. Berzsenyi Dániel költői nyelvéhez. Részlet egy „Berzsenyi és íróbarátai" című, megjelenendő tanulmányból. *Magyar Nyelv* 55: 1–7.
Horváth János 1960. *Berzsenyi és íróbarátai.* Akadémiai Kiadó, Budapest. – HJIM. III.
Katona Piroska 1960. „Jelző-e vagy állítmány?" II. *Magyar Nyelvőr* 84: 334.
Korompay H. János 2020. *A nemzeti klasszicizmus jegyében. Horváth János élete és hagyatéka.* Universitas Kiadó, Budapest.
Kubínyi László 1953. A *roh* színnév tulajdonneveinkben. *Magyar Nyelv* 49: 408–419.
Lehr Albert 1906a. Arany-magyarázatok 13. *Magyar Nyelv* 2: 316–321.
Lehr Albert 1906b. Arany-magyarázatok 16. *Magyar Nyelv* 2: 456–459.
Lőrincze Lajos szerk. 1953. *Nyelvművelésünk főbb kérdései. Tanulmánygyűjtemény.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
Lőrincze Lajos szerk. 1956. *Nyelvművelő.* Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.
Nagy József 1924. Koszó János könyve Fesslerről. *Napkelet* 1924/2: 263−265.
Nagy József 1925. A lelkiismeret. *Napkelet* 1925/2: 50−54.
Nagy József 1926. Két pedagógus. *Napkelet* 1926/1: 155−157.
Nagy J. Béla 1932. Hol van Mucsa? *Magyarosan* 1: 91–96.
Nagy J. Béla szerk. 1939. *Magyar nyelvi olvasókönyv a gimnázium és leánygimnázium V-VI. osztályának.* Franklin-Társulat, Budapest.
Nagy J. Béla 1941. *Magyar nyelvkönyv a gimnázium és leánygimnázium VII. és VIII. osztályának.* Franklin-Társulat, Budapest.
Nagy J. Béla 1951. Helyesírási kérdések. *Magyar Nyelv* 47: 299−310.
Nagy J. Béla 1953. Nyelvhelyességi babonák. In: Lőrincze szerk. 1953: 241–265.
Nagy J. Béla 1954. Simonyi Zsigmond nyelvművelő munkássága. *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 5/1−4: 503−520.
Nagy J. Béla 1955a. Van-e nyelvhelyesség? *Magyar Nyelvőr* 79: 1−17.
Nagy J. Béla 1955b. Hozzászólás Szemere Gyula cikkéhez. *Magyar Nyelv* 51: 113−119.
Nagy J. Béla 1956a. Arany János nyelvművelése. In: Lőrincze szerk. 1956: 123–129.
Nagy J. Béla 1956b. Válasz Szemere Gyulának. *Magyar Nyelv* 52: 84−89.

Nagy J. Béla 1957a. Az írásjelek alkalmazásának néhány kérdése. *Magyar Nyelvőr* 81: 407–417.
Nagy J. Béla 1957b. Helyesírásunk időszerű kérdései. *Magyar Nyelv* 53: 230–250.
Nagy J. Béla 1957c. Kétágú. *Magyar Nyelv* 53: 479–480.
Nagy J. Béla 1958. A nyelvművelő Horváth János. *Magyar Nyelv* 54: 165–175 és Nagy–Kovalovszky–Bóka–Pais 1958: 3–13.
Nagy J. Béla 1959. A Péter tyúkja. *Magyar Nyelv* 55: 263–270.
Nagy J. Béla – Kovalovszky Miklós – Bóka László – Pais Dezső 1958. *Horváth Jánosról. Méltatások – emlékezések.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 99. Budapest.
Riedl Frigyes 1889. *Arany János: Éjféli párbaj. Poetika és poetikai olvasókönyv.* Lampel Róbert (Wodianer F. és fia) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása, Budapest, 145.
Stoll Béla 1953. Szendrői hegedős-ének. *Irodalomtörténeti Közlemények* 57: 231–233.
Smirnyickij, A. I. 1950. A nyelv létezése objektív valóság. *A Nyelvtudományi Intézet Közleményei* 6/1: 20–47. Budapest, 1950. ápr. 4. (Gépelt kézirat.)
TMNy. = Balassa József – Simonyi Zsigmond, *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon 1. Magyar hangtan és alaktan.* MTA, Budapest, 1895.
Tompa József 1954. Nagy J. Béla 70 éves. *Magyar Nyelv* 50: 221–223.
Zentay Botond 1940. Néhány divatos szó. *Magyarosan* 9: 148–150.

Korompay H. János
ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet

Korompay Klára
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

SZEMLE

Аникин, Александр Евгеньевич, Русский этимологический словарь. Выпуск 1–20.

Рукописные памятники Древней Руси, [később:] Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН; Институт филологии Сибирского отделения РАН, Москва – Издательство «Нестор-История», Санкт-Петербург, 2007–2026. 368 + 336 + 328 + 344 + 344 + 368 + 352 +352 + 383 + 368 +368 + 376 + 376 +384 + 384 + 389 + 392 + 406 + 408 + 428 lap

Az orosz etimológiai szótárirodalomban hagyományosan az egyéni vállalkozások, a szerzői szótárak dominálnak. Így volt ez már a kezdetekben is (Reiff 1835–1836; Šimkevič 1842), a 19–20. század fordulója körül is, amikor az első tudományos igényű orosz etimológiai szótárak készültek (Gorjaev 1892, 1896; Preobraženskij 1910–1914; ennek utolsó, töredékes részét jó harminc évvel a szerző 1918-ban bekövetkező halála után, 1949-ben adták ki a még befejezetlen kézirat alapján), de a 20. század derekán is, amikor a szentpétervári születésű német Max (oroszul: Maksimilian Romanovič) Vasmer Németországban kiadta a máig legrészletesebb befejezett orosz etimológiai szótárt (Vasmer 1953–1958), amely nem sokkal később Oleg Trubačëv fordításában és kiegészítéseivel (Vasmer–Tr.[1], Vasmer–Tr.[2]) Oroszországban és a szláv nyelvű világ-

ban az orosz etimológia leggyakrabban idézett kézikönyvévé vált (VASMER szótárának és a korábbi orosz etimológiai szótáraknak a részletes elemzését l. KISS 1966: 326–335).

VASMER a Szovjetunió határain kívül dolgozva érthető módon nem férhetett hozzá az akkor még csak készülő nagy orosz nyelvtörténeti szótárak cédulaanyagához, ezért számos szó keltezése nála csupán hozzávetőleges lehetett és főleg az addig számára elérhető szótárak és kiadott nyelvemlékek adatain alapult. VASMER szótárának eme, főleg szótörténeti hiányosságainak a kiküszöbölésére készült már 1955-től kezdve PAVEL ČERNYCH (1993) hangsúlyozottan történeti-etimológiai szótára, amely azonban csak jóval a szerző 1970-ben bekövetkezett halála után jelenhetett meg ŽANNA VARBOT alapos szerkesztői közreműködésével és előszavával. Nem érte meg emigrációja kanadai korszakában írt angol metanyelvű orosz etimológiai szótárának befejezését VLADIMIR OREL (VLADIMIR ÈMMANUILOVIČ ORËL) sem; a 3–4. kötetet már VITALY SHEVOROSHKIN és más kollégái rendezték sajtó alá (OREL 2011). E két szótár, ha mások öntötték is végleges formába, mégiscsak eljutott az ábécé utolsó betűjéig, és nem maradt örökre torzóban, mint számos más, jobb sorsra érdemes, tudományos igényű szláv etimológiai szótár (BER., VWSS., SŁAWSKI 1952–1982; RUDNYC'KYJ 1962–1982;[1] BAŃKOWSKI 2000, 2014), amelyeknek megjelent részeit az etimológiai szakmunkák – köztük a most ismertetett etimológiai szótár is – máig rendre idézik.

Elkészült és megjelent viszont több népszerű, gyakran címében is iskolai használatra szánt rövidebb, egykötetes orosz etimológiai szótár (KrÈS.[1], KrÈS.[2]; CYGANENKO 1970; ŠANSKIJ–BOBROVA 1994 stb.). Ezek közül a KrÈS.[1] (majd javított kiadásai) hozott módszertani újítást azáltal, hogy előtérbe helyezte a szóképzési elemzést (KISS 1966: 335–336). A tudományos ismeretterjesztést szolgáló, szakirodalmi hivatkozásokat nem tartalmazó szótárak közül kiemelkedik az ÈSSJa.-munkatárs ALEKSANDR ŠAPOŠNIKOV (2010) kétkötetes, a modern orosz irodalmi szókincsre összpontosító etimológiai szótára. Rövid, de megbízható felvilágosítást kaphat az olvasó az orosz szavak eredetéről a NATALIJA ŠVEDOVA (2007) által szerkesztett egykötetes orosz értelmező szótárból is, amelyben az etimológiai utalások szerzői olyan kiváló szakemberek voltak, mint LEONID KRYSIN és a szintén az ÈSSJa. törzsgárdájához tartozó LJUBOV' KURKINA; ez a szótár mintegy a PUSZTAI FERENC szerkesztette és GERSTNER KÁROLY által tömör etimológiai utalásokkal ellátott ÉKSZ.[2] orosz pendant-jának tekinthető.

Az egyetlen nagyszabásúnak induló kollektív mű, a moszkvai Lomonoszov Egyetem etimológiai műhelyében NIKOLAJ ŠANSKIJ szerkesztésében 1963-ban indult vállalkozás (ÈSRJa.; ennek koncepciójáról, előkészületeiről és az akkor már megjelent első, az A betűvel kezdődő szavakat tartalmazó részéről l. KISS 1966: 337–338) a kezdeti nagyra-

[1] RUDNYC'KYJ etimológiai szótára ugyan látszólag eljutott az ukrán ábécé utolsó betűjéig, a második kötete (Д–Ь) azonban csak a Ж betűig (1–397) teljes, az ukrán ábécé tizedik betűjétől kezdődően hátralevő rész (401–1117), vagyis az egész szótár nagyobb része csak válogatást tartalmaz az elkészült vagy vázlatosan, gyakran kézírással fennmaradt és befotózott szócikkekből. A Д–Ь jelölés annyiban is megtévesztő, hogy mivel az ukránban Ь betűvel kezdődő szó nincs, csupán az történt, hogy a hangérték nélküli Ь-t kinevezték az ábécé utolsó betűjének (vö. 1118); a szótárt a Я kezdőbetűs szavak zárják: az utolsó címszó a *ятрівка* 'sógornő'. Az újabb, kijevi ukrán etimológiai szótár (ESUM.) A-tól Я-ig tárgyalja az ukrán szavak eredetét. – RUDNYC'KYJ szótárát az 1964-ig megjelent 1–3. füzet (А – вага) alapján ismertette KISS LAJOS (1966: 339–340).

törő tervek ellenére megfenekleni látszik: ötven év alatt jutott el tizenegy folytatásban[2] az orosz ábécé közepéig (A–H [A–N]) és 2014 óta nem jelent meg újabb darabja, noha az új (bár nem fiatal, 1949-es születésű) főszerkesztő öt évvel ezelőtt néhány mutatványt közölt a készülő következő, tizenkettedik kötetből, amely az O betűvel kezdődő címszavakat tartalmazza majd (ŽURAVLËV 2021). Ha valóban folytatódik e mű szerkesztése és kiadása, akkor nem nehéz kiszámítani, hogy a jelenlegi tempó tartása mellett még újabb ötven év kell az ábécé második feléhez tartozó kötetek megjelentetéséhez.

Ehhez képest a most ismertetendő szótár (a továbbiakban: RÈS.) perspektívái annyival jobbak, hogy befejezéséhez a jelenlegi ütem mellett mindössze negyven évre van szükség. Az első húsz kötet,[3] amely eddig megjelent (évi egy kötet, összesen 7454 oldal terjedelemben), a K betűs szavak elejéig jutott. VASMER szótárának eredeti, háromkötetes német kiadásában az első kötet az A–K, tehát „az új Vasmer" (ahogy orosz szakmai körökben a RÈS.-t bizalmasan emlegetik, vö. ANIKIN 2017) összesen körülbelül 25 000 oldalnyi várható terjedelmének mintegy egyharmada készült el. Úgy tűnik, ez a szótár anyagilag is szilárdabb háttérrel rendelkezik, mint a moszkvai egyetemi kiadvány, mert az Oroszországi Tudományos Akadémia adja ki jelentőségéhez méltó nyomdai köntösben és szerkesztési színvonalon, bár orosz viszonylatban és a nemzetközi érdeklődést is figyelembe véve minimális példányszámban (eleinte 800, újabban mindössze 300 példányban nyomják; a nagyon késleltetett internetes hozzáférés és a háborús viszonyok közepette ellehetetlenült nemzetközi könyvkereskedelem miatt az újabb kötetek beszerzése valóságos bűvészmutatványszámba megy, vagy legalábbis kollegiális segítséget igényel).

Szerzője, az 1952-ben Novoszibirszkben született és most is ott élő és alkotó ALEKSANDR EVGEN'EVIČ ANIKIN 2003-ban lett az Oroszországi Tudományos Akadémia levelező, majd 2016-ban rendes tagja. Számos jelentős etimológiai, néprajzi, sőt irodalomtudományi mű szerzője volt már a RÈS. ötletének megszületése előtt is. Megírta többek között a szibériai orosz nyelvjárások uráli, altaji és paleoszibériai jövevényszavainak, a szibériai nyelvek orosz jövevényszavainak etimológiai szótárát, és feldolgozta az orosz nyelv balti jövevényszavait.[4]

Az új orosz etimológiai szótár közvetve a VASMER-szótárból nőtt ki, ugyanis OLEG TRUBAČËV a fordításában és kiegészítéseivel megjelent orosz változat első kiadása (VASMER–TR.[1]) után is tovább dolgozott a pótlásokon és javításokon. A második orosz kiadás ugyan változatlan utánnyomásnak van jelölve a belső címlapon és a kolofonban, s ez annyiban igaz is, hogy tényleg változatlanul reprodukálja az első kiadás szövegét, ám meglehetősen eldugva ugyan – tartalomjegyzék híján sehol sem jelölve – közli TRUBAČËVnak a második orosz kiadáshoz készített rendkívül tartalmas utószavát (VASMER–TR.[2] 1:

[2] E hányatott sorsú szótár esetében menet közben változott a kiadvány tervezett szerkezete is: az 1–5. folytatás (*vypusk*, vö. német *Lieferung*) az 1. kötet, a 6–8. a 2. kötet részeként van feltüntetve, míg a 9–11. *vypusk*-nak nevezett folytatás már nincs kötetszám alá sorolva, ezért az egyszerűség kedvéért az összes megjelent *vypusk*-ot (1–11.) kötetnek számítjuk.

[3] Az oroszban itt most nyilvánvalóan csak szerénységből *vypusk;* a RÈS. esetében ezek a keménytáblás *vypusk*-ok – a fentebb említett moszkvai egyetemi kiadványtól eltérően – a kiadói szándék szerint sem állnak össze kötetekké, így a továbbiakban ezeket is köteteknek nevezzük.

[4] Rövid szakmai életrajzát és műveinek bibliográfiáját l. az Oroszországi Tudományos Akadémia Szibériai Tagozatának honlapján (https://www.philology.nsc.ru/departments/ruslang/people/anikin.php – 2026. 06. 20.)

563–573), továbbá két újonnan csatolt listát az ő további pótlásaival és korrekcióival (3: 828–831, 4: 853–861), amelyekre természetesen csak azok bukkannak rá, akik az etimológiai szótárakat nem holmi lexikonként használják, hanem olyan regényként olvassák, amelynek az utolsó lapjai a legizgalmasabbak. A kiegészítések és javítások gyűjtését TRUBAČËV továbbra is fontosnak tartotta egy esetleges későbbi bővített kiadás számára,[5] s e feladatot tőle már ANIKIN örökölte meg. E munkálatok során annyi új anyag gyűlt össze, hogy érdemesebbnek látszott új etimológiai szótárt készíteni; amint ANIKIN (2007: 11, RÈS. 1: 9) írja, „a RÈS. a VASMERhez készült kiegészítések olyan gyűjteménye, amely e kiegészítések mennyisége folytán új minőségbe csapott át".

A szócikkek felépítése a VASMER-szótár TRUBAČËV által is megtartott hagyományait követi: mindegyik alapvetően két, vizuálisan is (// jellel) elválasztott részből, a lexikaiból és az etimológiaiból áll. A címszó a standard orosz irodalmi alak (ha van ilyen, mert a szótár számos nyelvjárási és régi nyelvi szót is etimologizál), a lexikai részben az orosz adatok – történeti és nyelvjárási változatok – után || jellel elválasztva sorakoznak a rokon nyelvi adatok. Az etimológiai rész felépítésével kapcsolatban ANIKIN megjegyzi, hogy az úgynevezett internacionalizmusok kezelésében a TESz.-nek a nemzetközi szavak esetében folytatott gyakorlatát követi (1: 23). Ez az egyetlen külföldi mintára való utalás is mutatja, hogy noha a magyar nyelv szerepe az orosz szókincs eredete szempontjából meglehetősen marginális, a magyar etimológiai szakirodalom eredményeit a RÈS. nagyon is számontartja. Már az első kötet irodalomjegyzékében ott találjuk a TESz. mellett (időnként másként rövidítve) az olyan alapvetéseket, mint a FNESz. és az UEW., továbbá több akadémiai folyóiratunkat (Acta Linguistica, Acta Orientalia, Studia Slavica), a második kötettől ott szerepel a forrásokban már az EWUng. is; később gyakran idézett magyar szerző lesz még többek között MOLNÁR NÁNDOR (1985) és TAMÁS LAJOS (1966).

Feltűnően hiányzik viszont HOLLÓS ATTILÁnak az orosz szókincs magyar elemeit feldolgozó munkája (1996), noha a megjelent kötetekben több, ott részletesen elemzett és dokumentált magyar eredetű orosz szó is előfordul: *áнтал* 'egyfajta hordó' < *antal(ag)* (1: 226–227, vö. hangsúlyjelölés nélkül: *антал* HOLLÓS 1996: 14–15, más hangsúllyal: *антáл* VASMER–TR.[1–2] 1: 79; VWSS. 1: 22), *банъ* 'bán (magyarországi méltóságnév)' < *bán* (2: 182, vö. HOLLÓS 1996: 16), *басармá* szitokszó (2: 245, vö. *басама* HOLLÓS 1996: 16), *бекéш* 'kabátféle' < *Bekes* személynév (3: 56–57, vö. hangsúlyjelölés nélkül: *бекеш* HOLLÓS 1996: 17; *бекéша, бекéш* VASMER–TR. [1–2] 1: 146, *бекéша* ÈSRJa. 2: 83), *бир* I 'adóféleség (Moldvában)' < *bér* (3: 192, vö. HOLLÓS 1996: 18; VASMER–TR. [1–2] 1: 166; a magyar eredet lehetőségének említése nélkül: ÈSRJa. 2: 122–123 *бúрка* a.), *биревъ* 'bíró mint városi elöljáró' < *bíró* (3: 193, vö. HOLLÓS 1996: 18–19; VASMERnál (1: 86) eredetileg az olaszból; a magyar eredet csak TRUBAČEV kiegészítésében jelenik meg: VASMER–TR.[1–2] 1: 166), *válax* 'román ember; pásztor; herélt ló' < *valáh* (6: 19–20, a magyar közvetítés lehetőségének említése nélkül, akárcsak VASMER–TR.[1–2] 1: 269, vö. azonban HOLLÓS 1996: 19), *гайдýк* 'hajdú; parádés szolga' < *hajdú* (9: 321–323, vö. HOLLÓS 1996: 23–24; VASMER–TR.[1–2] 1: 383–384; ÈSRJa. 4: 11), *гарцевáть* II 'csatároz; lovasmutatványokat végez' < *harc* (10: 113–114, vö. HOLLÓS 1996: 24–25; a magyar eredet lehetőségének említése nélkül: *гарцовáть* VASMER–TR.[1–2] 1: 383–384, *гарцевáть* ÈSRJa. 4: 35), *гомба*

[5] A szótárnak végül csak két további, a másodikhoz képest változatlan kiadása jelent meg: a harmadik Szentpéterváron 1996-ban, a negyedik Moszkvában 2003-ban.

’vállzsinór (egyenruhán)’< *gomb* (11: 182, vö. *гомб, гомбочка* HOLLÓS 1996: 25), *гуля́ш* ’egyfajta ragu’ < *gulyás* (12: 230, vö. HOLLÓS 1996: 26; ÈSRJa. 4: 196), *гусáр* < *huszár* (12: 263–264, vö. HOLLÓS 1996: 26–28; VASMER–TR.[1–2] 1: 166; ÈSRJa. 4: 200–201), *довбиш* ’dobos’ < *dobos* (14: 111, vö. HOLLÓS 1996: 28), *долимáн, доломáн* ’különféle ruhadarabok’ < *dolmány* (14: 169–171, vö. *доломан* HOLLÓS 1996: 28–30, *доломáн* VASMER–TR.[1–2] 1: 525–526; ÈSRJa. 5: 164), *дрaбáнт* ’testőr’ (csak a *доробантъ* < *darabont* alakváltozatnál merül fel a magyar közvetítés lehetősége, 14: 283–284, vö. HOLLÓS 1996: 30; a magyar közvetítés lehetőségének említése nélkül: VASMER–TR.[1–2] 1: 533), *закаврáш* ’kézelő’ < ’karvért’ < *karvas* (17: 226, vö. *карваш* HOLLÓS 1996: 33–34; *карвáш* VASMER–TR.[1–2] 2: 196).

Ugyanakkor HOLLÓS ATTILA anyagához képest bővülést is elkönyvelhetünk, s ez majdnem minden esetben a két másik tudományos igényű modern orosz etimológiai szótárhoz (VASMER–TR.[1–2]; ÈSRJa.) képest is többlet a magyar vonatkozás akár helyeslő, akár cáfoló említését illetően.

Ezek közül az első az *астóна* ’feleség’; ez a szó az orosz házaló vándorkereskedők *(afenja ~ ofenja)* orosz grammatikájú, de a legkülönbözőbb nyelvek lexikális elemeiből összerakott titkos nyelvében (*afenskij ~ ofenskij jazyk* – ebből alakult ki később az orosz bűnözői zsargon, a *fenja*) fordul(t) elő (DAL’[2] 1: 30) és minden bizonnyal a magyar *asszony* szóból származik (1: 322).

Kevésbé meggyőző, sőt zsákutcának bizonyul a magyar közvetítés az *азя́м* ’egyfajta kaftán’ főnév (valószínűleg elvonás az *азя́мский кафтан* ’perzsa kaftán’ jelzős szerkezetből) és az *азя́мский* ’perzsa’ melléknév esetében, mert az ANNA DYBO (2003) által a török *acem* ’perzsa’ és a lengyel *adziamski* ’ua.’ között feltételezett magyar közvetítés, ami hangtanilag ugyan jól jönne, nyilvánvaló félreértésen alapul: a DYBO által idézett régi és nyelvjárási magyar *egyem* ugyanis sosem volt népnév, hanem különböző névmási jelentésekben (’persze’, ’úgymond’, ’izé’) volt használatban és minden bizonnyal belső keletkezésű szó (BALÁZS 1963: 56–58; TESz. 1: 719). Volt ugyan a magyar régiségben ’perzsa’ jelentésben török eredetű szó, de az *acsam ~ acsem* hangalakú volt (KAKUK 1973: 26). A lengyel szó esetében a magyar közvetítés a lengyel szakirodalomban fel sem merült (vö. STACHOWSKI 2014: 7). Maga ANIKIN is arra hajlik, hogy az orosz szónak nem kellett ilyen bonyolult utat bejárnia a magyaron és a lengyelen keresztül, hiszen átvehették a tatár Volga menti misár dialektusának a közvetítésével is, ami szintén kielégítő magyarázattal szolgálhatna az orosz *-z-*re a török *-dž-* helyén (1: 114–115; hasonlóan, vagyis közvetlenül a török nyelvekből: VASMER–TR.[1–2] 1: 64; ÈSRJa. 1: 54).

A HOLLÓS ATTILÁnál nem említett „magyargyanús” orosz szavak között felmerül még a *бакýн* ’kapadohány’; ez az oroszban ukrán eredetű, de ANIKIN szerint lehetséges, hogy az ukrán szó viszont a magyar *bagó* átvétele (2: 107–108). A szerző ismerteti a magyar *bagó* eredetileg GOMBOCZ ZOLTÁNtól és MELICH JÁNOStól (1912: 243, EtSz. 1: 225–226) származó, majd KISS LAJOS (1964: 196) által népszerűsített és több etimológiai szótár által is átvett (MACHEK 1968: 42; TESz. 1: 216) „baglyos” etimológiáját (a *bagoly*-ból szóhasadással), de azt az újabb magyar kutatással összhangban (BENKŐ 1981; HADROVICS 1985: 126; EWUng. 1: 68; ÚESz.) népetimológiának minősíti. Valószínűbb azonban, hogy csak az ukrán nyelvjárási *бáта* származik a magyarból (ESUM. 1: 108), maga az orosz szó forrásaként számba jöhető *бакýн* ellenben nem (ESUM. 1: 121, vö. DZENDZELIVS’KYJ 1960: 141), így az orosz szó eredetének magyar „szála” meglehetősen bizonytalan.

A szerző elutasítja viszont, mégpedig teljes joggal VLADIMIR TOPOROV (1982: 160–161) azon kósza ötletét, hogy a vitatott etimológiájú *бампáк* 'béres, napszámos, cseléd' „régi magyarizmus" lehetne az oroszban és a többes számú magyar *bátrak* szolgálhatott volna forrásául (2: 275–276).

ANIKIN részletesen elemzi a *берды́ш* I '(csata)bárd' eredetére vonatkozó magyarázatokat. Ha a szó a lengyel felől érkezett volna az oroszba, akkor annyiban lenne magyar vonatkozása, hogy a lengyel *berdysz ~ bardysz* 'csatabárd' szót HENRY LEEMING (1976: 6–13) a magyar *bárdos szekerce* szókapcsolat első tagjából eredeztette. A lengyel szónak a magyarból való átvételét később ANDRZEJ BAŃKOWSKI (1: 41) és MAREK STACHOWSKI (2002: 47) is elfogadta. A szótörténet azonban arról tanúskodik, hogy az orosz szó sokkal régebbi, mint a lengyel, sőt a lengyelben eleinte tipikusan orosz fegyvert jelentett, tehát a szó az oroszból került a lengyelbe, s így a magyar láncszem automatikusan kiesik (3: 107–108, vö. ZOLTÁN 1978: 425–426).

Az orosz *бигос* (< lengyel *bigos* < német *Beiguß,* l. DEETERS 1954: 329; RUDNYC'KYJ 1: 130; VWSS 1: 318–319) régi ételnév szócikkében (3: 175–176) ANIKIN utal arra, hogy OREL (1:102) a szó *бúгош* 'ragu' alakváltozatáról is tud, amely szerinte egy szintén a lengyel *bigos*-ra visszamenő magyar *bigos* átvétele lenne. Mivel azonban OREL sem az orosz *бúгош*, sem a magyar *bigos* alakot nem dokumentálja, s az elérhető szótárakban ezek nem szerepelnek, fennáll a gyanúja annak, hogy itt valamiféle fantomszóval állunk szemben, s ORELnek csupán azért kellett egy magyar **bigos*, hogy megmagyarázza az orosz *бúгош* – ha egyáltalán létezik ilyen – szóvégi *š*-ét. Mint lengyel ételnév xenizmusként előfordul a *bigosz* magyar szövegekben lengyel helyesírással *bigos*-nak írva is, de ilyenkor többnyire „ejtsd *bigosz*" kiejtési útmutató kíséri (MNSZ2).

Az orosz *бизýн* I 'ostor, korbács'; 'korbácsütés' a hasonló jelentésű lengyel *bizun ~ bizon* átvétele. Ez utóbbit BRÜCKNER (1927: 28) nyomán magyar eredetűnek tartják a lengyelben, ahol a magyar vagy magyarországi szlovák hajdúk által korbácsol(tat)ás közben állítólag jellemzően kiáltozott *isten bizony* indulatszóból jött volna létre (vö. WOŁOSZ 1: 236). E mellett az első helyen részletesen ismertetett etimológia mellett ANIKIN lengyel alapon belső keletkezést is lehetségesnek tart (3: 180). Érdemes megjegyezni, hogy a szintén szlávon belüli belső keletkezést preferáló VWSS. (1: 325–326) a lengyel szó magyar eredetét arra hivatkozva vetette el, hogy a magyar és a lengyel között nincs bizonyítva a szlovák közvetítés ténye, azonban GREGOR FERENC (2023: 442) a szlovákban is dokumentálta az *ištenbizoň, bizoňišten*-féle indulatszók meglétét, tehát ez a kifogás elesik.

A *вáгаль, вáгиль* '(apró) sügér' szócikkében (5: 312) méltán utasítja el ANIKIN azt a minden alapot nélkülöző felvetést, hogy az orosz nyelvjárási szónak köze lenne a magyar *vágó durbincs* 'Gymnocephalus cernua'*, vágó csík* 'Cobitis taenia' halnevek *vágó* eleméhez (GERD 1970: 135); a *vágó* itt ugyanis nem valami ősi halnév, hanem a *vág* ige származéka és csupán ezeknek az éles tüskével rendelkező halaknak arra a tulajdonságára utal, hogy képesek megszúrni, megvágni a horgász kezét (vö. RÁCZ 1996: 148 *vágó hal* a.)

Tudománytörténeti érdekességű és HOLLÓS ATTILÁnál a tévesnek tartott etimológiák között sem szerepel, hogy az orosz *вая́ть* 'kivés, kivág, szobrot, domborművet stb. készít' igét, illetve annak egyházi szláv előzményét (vö. pl. *ваяние* 'szobor') már az első orosz etimológiai szótár a magyar *váj* igéből származtatta (ŠIMKEVIČ 1: 23), és ezt még ČERNYCH (1: 136) ki is színezte oly módon, hogy a szót még a 10–11. században a pogány magyarok nyelvéből kölcsönözhették a déli szlávok, tőlük aztán az egyházi szláv

révén jutott el az oroszba. Maga ANIKIN ennél valószínűbbnek tartja, hogy a szláv szó a bolgártörökből származik, ahonnan a magyar *váj*-t is átvehettük (6: 143–145; hasonlóan: WOT. 2: 989–992; a *váj* török etimológiáját – más verziók mellett – az ÚESz. is lehetségesnek tartja). Végeredményben tehát FEDOR ŠIMKEVIČ a maga korában (1842) jó helyen tapogatózott: ha a szláv ige nem származik is a magyarból, nagy valószínűséggel mind a magyarnak, mind a szlávnak közös a forrása, mégpedig a török. ŠIMKEVIČ ötletét – más etimológiai verziók között – ismerteti az ÈSRJa. is (3: 29).

Megfontolandó, hogy a régi magyar *dereb* 'kis darab' (1405 k.) nem a sokkal később dokumentált *derebdarab* ~ *diribdarab*-féle ikerszókból vonódott el (ÚESz.), hanem a *darab* forrásául szolgált szláv **drobь* *-e-*fokú **dreb-* változatából származó külön átvétel, amint azt ANIKIN javasolja a *вдреб* 'apróra, miszlikbe (zúz, vág)' határozószó szócikkében (6: 153).

A *вéнтер* I 'halfogó eszköz' szócikkében (6: 248–250) említett régi magyar *veter* (ma nyelvjárási *véter* ~ *vöntör* 'vesszővarsa') szóval kapcsolatban korábban e folyóirat hasábjain keveredtem vitába a végső soron ROT (1967: 31–33) által e kérdésben megvezetett szerzővel (ANIKIN 2014: 193, vö. ZOLTÁN 2023: 413–415), ezért erre itt most nem térek ki.

Az orosz régi *виссóн* 'lenselyem-vászon, gyolcs' szócikkében (7: 243) a magyar *vászon* azért kerül elő, mert azt HADROVICS LÁSZLÓ (1993) ebből a görög eredetű orosz egyházi szláv szóból eredeztette. Ennek a magyarázatnak azonban súlyos hangtani és művelődéstörténeti akadályai vannak (vö. ZOLTÁN 2011: 342). ANIKIN elveti mind a szláv, mind a korábbi (indo-)iráni irányú próbálkozásokat (JOKI 1973: 340, vö. ÚESz.; BÁRCZI 1963: 43; ZIEME 1996: 181–184), utalva RALF-PETER RITTER (2002) cikkére, aki OSWALD SZEMERÉNYI (1987: 540) korábbi, de a magyar és a nemzetközi kutatás által figyelmen kívül hagyott meglátása mellett érvelve a *vászon* forrását nem keleten, hanem nyugaton, a németben (*Wachstuch* 'viaszosan fénylő vászon' < középfelnémet *wachsin duch*) vélte megtalálni. Ennek a 'viaszból való, viaszos, viasz-' jelentésű melléknévnek *wessen, wassen*-féle alakváltozatai is voltak (LEXER 3: 735 *wehsîn, wehsen* a.), amelyek közül a *wassen* típusú, Umlaut nélküli formából a magyar *vászon* SZEMERÉNYI szerint minden nehézség nélkül levezethető. Kár, hogy SZEMERÉNYInek ez az eredetileg már tíz évvel korábban (1977: 135) megjelent felvetése elkerülte mind HADROVICS LÁSZLÓnak, mind a korai német jövevényszavakat részletesen feldolgozó MOLLAY KÁROLYnak (1982), mind pedig modern etimológiai szótáraink alkotóinak a figyelmét, s így nem került be a magyarországi etimológiai diskurzusba. Úgy gondolom, ez a megoldás megfontolásra érdemes és további alapos vizsgálatot igényel.

Még egy magyar vonatkozású, de HOLLÓS ATTILA által nem tárgyalt hapax is önálló szócikket kapott: *виць кыи* (7: 279), ennek jelentését azonban kérdőjellel helyettesíti a szerző, noha KISS LAJOS (1960: 269) általa is hivatkozott cikkében ezt már tisztázta. Az óorosz krónikában az 1250. év eseményei között fordul elő a szó abban az összefüggésben, hogy a magyar király elküldte meghatalmazottját (*vice*-jét, HODINKA 1916: 431) az orosz fejedelemhez. A latin *vice* ily módon magyar közvetítéssel került a krónika szövegébe, ahol orosz képzőt kapott.

A HOLLÓS ATTILÁnál szintén nem szereplő nyelvjárási (egyedül a kazahsztáni Pavlodar környékén 1962-ben lejegyzett) *гамкóм* 'csapatostul, seregestül' határozószót (SRNG. 6: 131) ANIKIN egy önállóan nem dokumentált **гамóк* 'csomó, rakás, tömeg' főnév megkövült eszközhatározó esetének tartja; a feltételezett alapszó szerinte az ukrán nyelvjárási *гомóк* 'földkupac; homokos föld' szóból származik, amely viszont az ukrán-

ban a magyar *homok* átvétele, akárcsak a szlovák *homok* (10: 57–58, vö. ESUM. 1: 559; GREGOR 2023: 416–417). Csak első pillantásra tűnik furcsának ez az észak-kazahsztáni orosz–ukrán nyelvi kontaktus, a pavlodari régióban ugyanis – amint volt alkalmam erről személyesen is meggyőződni – a kazahok mellett jelentős számú orosz és ukrán nyelvű lakosság is él, mégpedig nemcsak a sztálini korszakban oda deportáltak utódai, hanem a hruscsovi időkben a szűzföldek feltörésére hirdetett kampány során önként odatelepült mezőgazdasági népesség is.

A *гéрцог* 'herceg' szócikkében (10: 193–194) a szerző megemlíti a régi orosz (15. század végi) diplomáciai forrásokban magyar kontextusban előforduló *герчегъ*, *херчегъ* alakokat, amelyek a magyar *herceg* átvételei (vö. HOLLÓS 1996: 63).

A szlávban is vitatott eredetű orosz *горáздо* 'ügyes valamiben, alkalmas, képes valamire' szóval kapcsolatban kerül említésre az a MIKLOSICH (1872: 28, vö. SZARVAS 1882: 166) óta többek által is támogatott elképzelés, hogy a magyar *garázda* e szó szláv előzményének lenne az átvétele (11: 226). A szerző CHELIMSKIJ (1990: 77–78) érvelése alapján elfogadja ezt a nézetet. A jelentésbeli különbség áthidalására CHELIMSKIJ tett ugyan kísérletet, de teljesen figyelmen kívül hagyta a magyar régi *grázda* típusú alakváltozatokat, ami miatt ez az etimológia nemcsak szemantikailag erőltetett, de hangtani szempontból is elfogadhatatlan, hiszen egy szláv *gor-* szókezdetből a magyarban nem lehetett *gr-*, csak fordítva (KNIEZSA 1956: 332–335). Újabb etimológiai szótáraink nem is fogadják el ezt a szláv szófejtést és a szót ismeretlen eredetűként tartják számon (vö. ÚESz.), teljesen ignorálva azonban ÚRHEGYI EMILIÁnak (1959) mind a régi *grázd*, mind a nyelvjárási *garázna* alakokat is kielégítően megmagyarázó alternatív szláv etimológiáját (<**grozьnъ* 'fenyegető, rettentő', vö. például az oroszban IV. Iván cár hagyományos Иван *Грозный* '*Rettegett/Rettenetes/Rettentő* Iván' jelzőjét), és ez a 'fenyegetően viselkedő, rettegést keltő' melléknév jelentésében is lényegesen közelebb áll a *garázdá*-hoz, mint az 'ügyes, rátermett' alapjelentésű szláv **gorazdъ*.

A *двенáдцать* 'tizenkettő' (13: 27–29) és a *дéсять* 'tíz' (13: 284–286) szócikkében a magyar csak mint strukturális párhuzam említtetik a szláv **dъva/dъvě na desęte* 'kettő a tízen' típusú szerkezethez, noha itt minden bizonnyal a szláv szerkezet másolása történt a magyarban (KISS 1976: 186–191).

A HOLLÓS ATTILÁnál szintén nem szereplő tájnyelvi *дзы́га* 'csiga (játékszer)' (13: 338) az oroszban ukrán eredetű, az ukrán *дзи́га* etimológiája ugyan ANIKIN szerint nem teljesen világos, de némi távolságtartással („többnyire úgy tartják, hogy …") a magyar *csiga* átvételéről szóló szakirodalmi vélekedéseket ismerteti (MACHEK 1968: 102, vö. RUDNYC'KYJ 2: 98; GREGOR 2023: 236–237). Az ukrán szó magyar eredetéről szóló szakirodalmat az ESUM. (2: 58) is referálja, de valószínűbbnek tartja a szó hangutánzó eredetét.

A szintén tájnyelvi és szintén az ukránból átvett *кабанió́к* 'kapucnis szövetkabát' (20: 107) az ukránban (*кобеня́к* mellett ott a nyelvjárásokban *кепеня́к, ке́пень* is) nyilván a magyar *köpönyeg* közvetítésével származik a törökből (ESUM 2: 476, vö. RUDNYC'KYJ 2: 656; GREGOR 2023: 498–499).

A *казáк* I szócikkben a szerző megemlíti, hogy többek között a magyar *kozák* is az ukrán *козáк* átvétele (20: 174–177), ez azonban ROT (1973: 130) idézett véleménye ellenére korántsem biztos, mivel a szó a magyarban legkorábban lengyel kontextusban fordul elő és lengyel szolgálatban álló kozákokra vonatkozik (ZOLTÁN 2025: 148).

Több magyarországi helynév is magyarázatot kap a szótárban, természetesen elsősorban szláv eredetűek: *Балатон* (2: 127–128, hangsúlyjelölés nélkül[6]), *Будапе́шт* (5: 42). A *Balaton* szláv előzményével kapcsolatban annyit jegyeznék meg, hogy egy hímnemű **blatьnъ (j)ezerъ* 'mocsaras tó' szókapcsolat kiindulópontként való feltevése nagyon valószínűtlen, mivel a 'tó' jelentésben a szlávban közkeletű semleges nemű alakok (óegyházi szláv *jezero,* blg. *езеро,* szerb, horvát, szlovén *jezero,* szlovák *jazero,* ukrán, orosz *озеро* stb.) mellett a nyelvjárásokban elvétve előforduló hímnemű dublettekre (pl. szerb és horvát *jezer* a távoli Dubrovnik környékén, szlovén *jezer,* szlk. *jeźer,* felsőszorb *jězer,* alsószorb *jazer*) a 16. század előttről sehol sincs adatunk (ÈSSJa. 6: 33–34, vö. ZOLTÁN 2015: 40). *Budapest* nevének *Pest* elemét a szerző egy korábbi hagyomány szerint az óbolgár *pešть* 'kemence; barlang' szó 'kemence' jelentésére vezeti vissza, noha az eredetileg a budai oldalra vonatkoztatott elnevezést inkább a szó 'barlang' jelentése motiválta (KNIEZSA 1963: 28–32; DÉNES 2009, vö. ZOLTÁN 2017: 4). Számos további, nem magyarországi helynév az összehasonlító anyagban szerepel: *Аккерма́н* 'Dnyeszterfehérvár' (ma hivatalosan: *Білгород-Дністровський*, Ukrajna) *: Székesfehérvár* (1: 128), *Бе́лгород : Nándorfehérvár* (3: 63), *вы́шгород* 'magaslatra épült vár' (számos orosz és más szláv helynév köznévi eleme) *: Vîsegrád* (9: 218).

Ismertetésünkben a magyar vonatkozású elemekre koncentráltunk, de ezeket sem meríthettük ki. A magyar adatok ott vannak még az oroszba a többi uráli nyelvből kölcsönzött szó, számos vándorszó, harmadik nyelvekből való közös kölcsönzés, az oroszból és a szláv rokonnyelvekből más nyelvekbe átkerült szavak szócikkeiben is. Érdemes a szótárt forgatni a magyar nyelv szláv jövevényszavai iránt érdeklődőknek is, mert előfordul, hogy éppen az oroszban vannak meg máig a magyarba átkerült szláv szavak eredeti formái, pl. a ma tájnyelvi, illetve régies *изга́га* 'gyomorégés' (19: 117–118; a mai normatív *изжо́га* megfelelője), ahol a szerző utal is a magyar *izgágá*-ra, vagy az *и́зморозь* 'dér' (19: 143), amely annak idején MUNKÁCSI BERNÁTnak (1884: 366) adta azt az ötletet, hogy a magyar *zúzmara (< zúzmaráz < uzmaráz)* egy ilyen szóképzési struktúrájú szláv szó átvétele lehet. Ennek részletes bizonyítása az utókorra maradt (JUHÁSZ 2026), és még túl friss ahhoz, hogy ANIKIN figyelembe vehette volna.

Az elmondottak talán meggyőzik az olvasót, hogy a magyar etimológusoknak is érdemes lesz az immár jó hetvenéves VASMER-szótár mellett az „új Vasmer" már megjelent és még ezután megjelenő köteteit is lapozgatni, illetve kutatásaikban figyelembe venni. Kívánom, hogy a szibériai illetőségű – és remélhetőleg szibériai cédrusfenyő edzettségű – tudós szerző sikeresen véghez tudja vinni hatalmas vállalkozását.

Hivatkozott irodalom

ANIKIN 2007. = АНИКИН, АЛЕКСАНДР ЕВГЕНЬЕВИЧ 2007. *Русский этимологический словарь (Проект)*. Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, Москва. (https://etymolog.ruslang.ru/doc/anikin_project.pdf – 2026. 06. 20.)

[6] A név szokásos köznyelvi hangsúlyozása az oroszban *Балато́н,* emellett létezik a magyar hangsúlyt lekövető „tudós" *Ба́латон* változat is. Ez utóbbit tekintik normatívnak az orosz nagylexikon újabb kiadásai (BSÈ.[3] 2: 567; BRÈ. 2: 694; a régebbi kiadásokban nincs hangsúlyjelölés), míg az orosz nyelvű Wikipedia mindkét változatot egyenrangúként kezeli: *Ба́лато́н* (ru.wikipedia.org/wiki/Балатон – 2026. 07. 28.). A tó nevének orosz kiejtése mindkétféle hangsúlyozással meghallgatható itt: https://sinonim.org/f/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BD (2026.07.21.)

Anikin 2014. = Аникин, Александр Евгеньевич 2014. Проблемы изучения балтизмов в русском языке. *Сибирский филологический журнал* 2014/4: 189–195.

Anikin 2017. = Аникин, Александр Евгеньевич 2017. От диалектного этимологического словаря к «Новому Фасмеру». In: *Труды Отделения историко-филологических наук 2016*. Наука, Москва. 180–190.

Balázs János 1963. Névmás-tanulmányok. In: Pais Dezső – Benkő Loránd szerk., *Szótörténeti és szófejtő tanulmányok*. Nyelvtudományi Értekezések 38. Akadémiai Kiadó, Budapest. 48–58.

Bańkowski, Andrzej 2000. *Etymologiczny słownik języka polskiego* 1 (A–K) – 2 (L–P). PWN, Warszawa.

Bańkowski, Andrzej 2014. *Etymologiczny słownik mowy polskiej* 3/1 (R). Linguard, Częstochowa.

Bárczi Géza 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat, Budapest.

Benkő Loránd 1981. Megjegyzések a *bagó* eredetéhez. *Magyar Nyelv* 77: 203–206.

BER. = Berneker, Erich 1908–1914. *Slavisches etymologisches Wörterbuch* 1/1–10 (A–L), 2/11 (M–morъ). Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.

BRÈ. = Кравец, Сергей Леонидович отв. ред. 2005–2017. *Большая российская энциклопедия* 1–35. Российская энциклопедия, Москва.

Brückner, Aleksander 1927. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków.

BSÈ.[3] = Прохоров, Александр Михайлович гл. ред. 1970–1978. *Большая советская энциклопедия* 1–30. Третье издание. Советская энциклопедия, Москва.

Chelimskij 1990. = Хелимский, Евгений Арнольдович 1990. К вопросу ранних славянских заимствований венгерского языка. In: *Uralo-Indogermanica. Балто-славянские языки и проблема урало-индоевропейских связей. Материалы 3-ей балто-славянской конференции, 18–22 июня 1990 г.* Часть I. Институт славяноведения и балканистики АН СССР. Москва. 76–82.

Cyganenko 1970. = Цыганенко, Галина Павловна 1970. *Этимологический словарь русского языка*. Радянська школа, Киев.

Černych 1993. = Черных, Павел Яковлевич 1993. *Историко-этимологический словарь современного русского языка* 1–2. Москва, Русский язык.

Dal'[2] = Даль, Владиміръ [Ивановичъ]1880–1882. *Толковый словарь живаго великорускаго языка* 1–4. Второе изданіе, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора. Изданіе М. О. Вольфа, С.-Петербургъ–Москва.

Deeters, Gerhard 1954 [Ismertetés erről:] Vasmer Max. Russisches etymologisches Wörterbuch. (Indogermanische Bibliothek. II. Reihe: Wörterbücher.) 1.–3. Lieferung (a – volja). Heidelberg, C. Winter, 1950–1951. *Indogermanische Forschungen* 61: 328–330.

Dénes György 2009. *Pest pataka*. *Névtani Értesítő* 31: 105–111.

Dybo 2003. = Дыбо, Анна Владимировна 2003. *Азя́м.* In: *Новое в русской этимологии* 1. Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, Москва. 33–34.

Dzendzelivs'kyj 1960. = Дзендзелівський, Йосип Олексійович 1960. Назви сільськогосподарських культур у говорах Закарпаття. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 6: 113–143.

ÉKsz.[2] = Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ÈSRJa. = Шанский, Николай Максимович, [később:] Журавлёв, Анатолий Фёдорович ред. 1963–2014. *Этимологический словарь русского языка* 1/1–11 (A–H). Издательство Московского университета, Москва.

ESUM. = Мельничук, Олександр Савич гол. ред. 1982–2012. *Етимологічний словник української мови* 1–6. Наукова думка, Київ.

ÈSSJa. = Трубачев, Олег Николаевич ред. 1974–. *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд* 1–. Наука, Москва.

EtSz. = Gombocz Zoltán – Melich János 1914–1944. *Magyar etymológiai szótár* 1–2. [1–17. füzet, *a–geburnus*]. MTA, Budapest.

EWUng. = Benkő, Loránd Hrsg. 1993–1997. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest.

FNESz. = Kiss Lajos 1997. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Gerd 1970. = Герд, Александр Сергеевич 1970. Севернорусские названия рыб и некоторые вопросы этнической истории Русского Севера и Северо-Запада. In: Мещерский, Никита Александрович ред. *Вопросы изучения севернорусских говоров и памятников письменности*. Ленинградский государственный педагогический институт им. А. И. Герцена, Череповец. 132–135.

Gombocz Zoltán – Melich János 1912. Mutatvány a készülő Magyar Etymologiai Szótárból. *Magyar Nyelv* 8: 241–248.

Gorjaev 1892. = Горяевъ, Н[иколай] В[асильевичъ] 1892. *Опытъ сравнительнаго этимологическаго словаря литературнаго русскаго языка*. Типографія Канцеляріи Главноначальствующаго гражданскою частью на Кавказѣ. Тифлисъ. (https://www.prlib.ru/item/355175 – 2026. 06. 27.)

Gorjaev 1896. = Горяевъ, Н[иколай] В[асильевичъ] 1896. *Сравнительный этимологическій словарь русскаго языка*. Типографія канц[еляріи] Главнонач[альствующаго] гр[ажданскою] ч[астью] на Кавказѣ, Тифлисъ. (http://elib.shpl.ru/ru/nodes/65991 – 2026. 06. 27.)

Gregor Ferenc 2023. *A szlovák nyelv magyar elemei*. Kairosz Kiadó, Budapest.

Hadrovics, László 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest – Böhlau Verlag, Köln.

Hadrovics, László 1993. Ungarisch *vászon* ”Leinwand” – ein altrussisches Lehnwort. *Anzeiger für Slavische Philologie* 22/1: 61–62.

Hodinka Antal 1916. *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. A M. Tud. Akadémia kiadása, Budapest.

Hollós Attila 1996. *Az orosz szókincs magyar elemei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 206. sz. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

Joki, Aulis J[ohannes] 1973. *Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen*. Suomalaisen-Ugrilaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia – Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 151. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

Juhász Gabriella 2026. *Zúzmaráz ~ zúzmara*. *Magyar Nyelv* 122: 69–86. https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.1.69

Kakuk, Suzanne 1973. *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kiss, Lajos 1960. = Киш, Л[айош] 1960. Заметки по русской исторической лексикологии. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 6: 267–283.

Kiss, Lajos 1964. [Ismertetés erről:] France Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek. Ljubljana 1963. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 10: 195–199.

Kiss Lajos 1966. A keleti szláv nyelvek etimológiai szótárai. In: Országh László szerk. *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest. 323–340.

Kiss Lajos 1976. *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban.* Nyelvtudományi Értekezések 92. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kniezsa István 1956. További pillantások „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” néhány részébe. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 329–336.

Kniezsa István 1963. Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 9: 27–44.

KrÈS.[1] = Шанский, Николай Максимович – Иванов, Валерий Васильевич – Шанская, Тамара Васильевна 1961. *Краткий этимологический словарь русского языка. Пособие для учителя*. Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства Просвещения РСФСР, Москва.

KrÈS.[2] = Шанский, Николай Максимович – Иванов, Валерий Васильевич – Шанская, Тамара Васильевна 1971. *Краткий этимологический словарь русского языка. Пособие для учителя*. Издание 2-е, исправленное и дополненное. Просвещение, Москва.

Leeming, Henry 1976. *Rola języka polskiego w rozwoju leksyki rosyjskiej do roku 1696: wyrazy pochodzenia łacińskiego i romańskiego*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Lexer, Matthias 1872–1878. *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* 1–3. Verlag von S. Hirzel, Leipzig. (https://woerterbuchnetz.de/?sigle=Lexer&lemid=A00001 – 2026. 06. 26.)

Machek, Václav 1968. *Etymologický slovník jazyka českého*. Academia, Praha.

Miklosich, Franz 1872. Die slawischen Elemente im Magyarischen. *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse.* 21. Band. Gerold, Wien. 1–74.

MNSZ2 = *Magyar nemzeti szövegtár* (http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/ – 2026.07.09.)

Mollay Károly 1982. *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig.* Nyelvészeti Tanulmányok 23. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Molnár, Nándor 1985. *The Calques of Greek Origin in the Most Ancient Old Slavic Gospel Texts*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Munkácsi Bernát 1884. Adalékok a magyar szókincs szláv elemeihez 1–2. *Magyar Nyelvőr* 13: 312–315, 364–366.

Orel, Vladimir 2011. *Russian Etymological Dictionary* 1–4. Theophania Publishing, Calgary.

Preobraženskij 1910–1914, 1949. = Преображенскій А[лександръ Григорьевичъ] 1910–1914, 1949. *Этимологическій словарь русскаго языка* 1–2 (а–сулея). Типографія Г. Лисснера и Д. Совко, Москва; 3 (тѣло–ящур). Издательство Академии наук СССР, Москва–Ленинград.

Rácz János 1996. *A magyar nyelv halnevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 205. sz. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

Reiff, Ch[arles] Ph[ilippe] 1835–1836. *Dictionnaire russe-français, dans lequel les mots russes sont classés par familles; ou Dictionnaire étymologique de la langue russe*. – Рейфъ, Филиппъ [Ивановичъ]. *Русско-французскій словарь, въ которомъ русскія слова расположены по происхожденію; или Этимологическій лексиконъ русскаго языка* 1–2. Печатано въ Типографіи Н. Греча, на иждивеніи Автора. Санктпетербургъ.

RÈS. = [Anikin] Аникин, Александр Евгеньевич 2007–. *Русский этимологический словарь* 1–. Рукописные памятники Древней Руси, Москва. (Az 1–13. kötet letölthető elektronikus formában: https://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=anikin – 2026. 06. 20.)

Ritter, Ralf-Peter 2002. Zur Frage der Herkunft von ung. *vászon* ‘Leinwand’. *Studia Etymologica Cracoviensia* 7: 85–88.

Rot 1967. = Рот, Александр Маврикеевич 1967. К вопросу о древнейших венгерско-восточнославянских языковых контактах. *Slavica* 7: 27–39.

Rot 1973. = Рот, Александр Маврикеевич 1973. *Венгерско-восточнославянские языковые контакты*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Rudnyc'kyj Jaroslav B[ogdan]. 1962–1982. *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language* l (A–Ґ) – 2 (Д–Ь). Ukrainian Free Academy of Sciences – UVAN, Inc., Winnipeg – University of Ottawa Press, Ottawa.

Sławski, Franciszek 1952–1982. *Słownik etymologiczny języka polskiego* 1–5 [A – Łżywy]. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków.

SRNG. = Филин, Федот Петрович гл. ред. 1965–. *Словарь русских народных говоров* 1–. Наука, Москва–Ленинград.

Stachowski, Marek 2002. Uwagi o wybranych etymologiach węgierskich w języku polskim. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 47: 45–52.

Stachowski, Stanisław 2014. *Słownik historyczno-etymologiczny turcyzmów w języku polskim.* Księgarnia Akademicka, Kraków.

Szarvas Gábor 1882. A magyar nyelvbeli szláv szók. Egybeállította MIKLOSICH FERENCZ. *Magyar Nyelvőr* 11: 68–73, 114–121, 161–169, 219–225, 268–273, 316–321, 359–366, 411–417, 456–459, 511–515, 563–568.

Szemerényi, Oswald 1977. [Ismertetés erről:] Joki 1973. *Ural-Altaische Jahrbücher* 49: 128–135. (Újabb kiadása: Szemerényi 1987: 533–540.)

Szemerényi, Oswald 1987. *Scripta Minora. Selected Essays in Indo-European, Greek, and Latin*. Edited by P. Considine and J. T. Hooker. Volume I: *Indo-European*. Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, Innsbruck.

Šanskij–Bobrova 1994. = Шанский, Николай Максимович – Боброва, Татьяна Александровна 1994. *Этимологический словарь русского языка*. Прозерпина – ТОО „Школа", Москва.

Šapošnikov 2010. = Шапошников, Александр Константинович 2010. *Этимологический словарь современного русского языка* 1–2. Флинта–Наука, Москва.

Šimkevič 1842. = Шимкевичъ, Ѳедоръ [Спиридоновичъ] 1842. *Корнесловъ русскаго языка, сравненнаго со всѣми главнѣйшими славянскими нарѣчіями и съ двадцатью четырьмя иностранными языками* 1–2. Въ Типографіи Императорской Академіи Наукъ, Санктпетербургъ.

Švedova szerk. 2007. = Шведова, Наталия Юльевна ред. 2007. *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов (82 000 слов и фразеологических выражений)*. Азбуковник, Москва.

Tamás, Lajos 1966. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

TESz. = Benkő Loránd főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Toporov 1982. = Топоров, Владимир Николаевич 1982. Др.-греч. βάτραχος и др. (заметка на полях). In: Иванов, Вячеслав Всеволодович отв. ред. *Балто-славянские исследования 1981*. Наука, Москва. 155–162.

UEW. = Rédei, Károly 1986–1991. *Uralisches etymologisches Wörterbuch* 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ÚESz. = Gerstner Károly szerk. 2022. *Új magyar etimológiai szótár – online kiadás*. Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest. https://uesz.nytud.hu/

Úrhegyi Emilia 1959. Garázda. *Magyar Nyelv* 55: 531–535.

Vasmer, Max 1953–1958. *Russisches etymologisches Wörterbuch* 1–3. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.

Vasmer–Tr.[1] = Фасмер, Макс 1964–1973. *Этимологический словарь русского языка* 1–4. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Прогресс, Москва.

Vasmer–Tr.[2] = Фасмер, Макс 1986–1987. *Этимологический словарь русского языка* 1–4. Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева. Издание второе, стереотипное. Прогресс, Москва.
VWSS. = Sadnik, Linda – Aitzetmüller, Rudolf 1975. *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Bd. I. (A/B). Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
Wołosz, Robert 1989 [1.] – 1991–1992 [2.] Wyrazy węgierskie w języku polskim. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35: 215–317, 37: 3–27.
WOT. = Róna-Tas, András – Berta, Árpád 2011. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian* 1–2. Turcologica 84. Harrassowitz, Wiesbaden.
Zieme, Peter 1996. Gedanken zum Ursprung von ung. *vászon*. *Studia Etymologica Cracoviensia* 1: 181–184.
Zoltán, András 1978. [Ismertetés erről:] Leeming 1976. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24: 422–426.
Zoltán András 2011. Hadrovics László, az etimológus. *Magyar Nyelv* 107: 340–344.
Zoltán András 2015. Szláv–magyar nyelvi kapcsolatok a 11. században. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 35–44.
Zoltán András 2017. Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése. *Magyar Nyelv* 113: 1–9. https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2017.1.1
Zoltán András 2023. Szláv–magyar nyelvi kölcsönhatás a honfoglalás előtt. *Magyar Nyelv* 118: 411–419. https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.4.411
Zoltán András 2025. Ukrán jövevényszavak a magyarban az Új Magyar Etimológiai Szótár (ÚESz.) tükrében. In: Kocsis Mihály szerk. *Hungaro-Ruthenica X.* Szeged. 147–157.
Žuravlëv 2021. = Журавлёв, Анатолий Фёдорович 2021. Из материалов к 12 выпуску ЭСРЯ МГУ. *Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова* 2021/4: 108–117.

Zoltán András
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bencze M. Ildikó, A metonímia megértése
Elméleti, kísérleti és korpuszalapú vizsgálatok a metonímiakutatásban

A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 14.
Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2025. 259 oldal

1. Hosszú és változatos utat járt be a metonímia az antik retorikától a modern tudományos megközelítésekig, és ehhez mérten igen gazdag a vele foglalkozó (főként) nyelvészeti munka is. Monografikus vizsgálata mégis indokolt és ígéretes, hiszen mai napig számos kérdés övezi a jelenséget. Bencze M. Ildikó A metonímia megértése című könyve a legalapvetőbbeket járja körül: mi minősíthető metonímiának és mi alapján, milyen nyelvi és nem nyelvi jellemzői vannak a metonímiának, és milyen szerepe van a beszélői szándéknak a metonímia használatában. Ezekhez a szerző elméleti, kísérleti és korpuszalapú vizsgálatokat is hasznosít.

A könyv alapja a szerző doktori dolgozata, és – amint azt a cím is sejteti – a munka kettős célt tűz ki: egyrészt a metonimikus kifejezések megértésének vizsgálatát, másrészt a metonimikus folyamat működésének megértését. A cím nagy elvárásokat kelthet

az olvasóban, az olvasmány azonban nem okoz csalódást. A több mint tízéves érdeklődés meglátszik a téma jól megalapozott, alapos és körültekintő feldolgozásán, melynek során a szerző szépen teljesíti a kitűzött célokat. Emellett frissítő hatású, hogy a metonímia mindvégig önálló jelenségként jelenik meg, a könyv sehol nem kelti azt a hatást – amit számos kognitív megközelítésű munka –, hogy a metonímia valamilyen értelemben a metafora m e l l e t t i , csekélyebb érdekeltségre számot tartó jelenség lenne, vagy hogy magyarázatához szükség lenne a metaforára.

Az Előszó és a Bevezetés után a könyv 1. fejezete (Hagyományos és kognitív szemlélet a metonímiakutatásban) magyarázza röviden, hogyan alakult a metonímia sorsa attól, hogy mint névátvitelen alapuló szóképet számontartották az ókori retorikában egészen addig, hogy a 20. század második felében a kognitív nyelvészet keretében egy sajátos fogalmi műveletként kezdték el meghatározni. Ez az utóbbi keret az, amelyet a szerző is használ, és amelyben népszerű kutatási témává vált a metonímia, melynek keretében számtalan metonímiavizsgálatot végeztek mára világszerte. A 2. fejezet (A metonímia nyelvi természete) a metonímia egyes szemantikai és szintaktikai megközelítéseit foglalja össze azzal a céllal, hogy a metonimikus nyelvi kifejezés sajátos jellemzőire mutasson példát. A 3. fejezetben (A metonímia mint beszédtevékenységbeli eljárás) a metonímia használatában releváns pragmatikai tényezőkre összpontosít a szerző, és a fejezet végén egy definícióját is kapjuk a metonímiának, mely konceptuális, kognitív és nyelvi (ezen belül: szemantikai, szintaktikai és pragmatikai) szempontokat egyaránt figyelembe vesz. A szerző ezt egy hálózati konfigurációs modell keretében írja le, és „rövidre zárási eljárás”-nak nevezi (erre később kitérek részletesebben is). A 4. fejezet (Pszicholingvisztikai vizsgálatok a metonímiakutatásban) két saját kísérlet eredményeit mutatja be fontos megállapításokkal a metonímia megértésének folyamatát illetően. Míg az 5. fejezet (A beszélői szándék szerepe) a beszélői szándékot igyekszik megragadni két további kísérlet és egy korpuszelemzés eredményei alapján. Végül egy 6., összefoglaló és kitekintő fejezet zárja a munkát.

A szerző kognitív nyelvészeti megközelítést és pszicholingvisztikai adatokat alkalmaz, de nem veszi át a metonímia széles körben ismert kognitív nyelvészeti meghatározását. Ez utóbbi szerint a metonímia „kognitív folyamat, ahol egy közvetítőfogalom (tárgy, esemény, tulajdonság stb.) mentális hozzáférést biztosít egy olyan célfogalomhoz (tárgyhoz, eseményhez, tulajdonsághoz stb.), amely ugyanannak a fogalmi keretnek, (fogalmi) tartománynak, vagyis idealizált kognitív modellnek (IKM) a része” (Kövecses–Benczes 2010: 65). Innen nézve a nyelvben tulajdonképpen azért találunk metonimikus kifejezéseket, mert a nyelvi képesség a kognitív képességek egyike, és a konceptuális működés általános jellemzői a nyelv struktúráját is meghatározzák. Ugyanakkor ez a definíció – ahogyan például Lakoff–Johnson (1980), Kövecses (2005) is használja – szinte parttalanná teszi a jelenséget, és véleményem szerint hiányos marad a metonímia magyarázata épp a nyelvi rendszer tekintetében: azt illetően, hogy ezt az általános kognitív elvet pontosan hogyan vetítjük rá a nyelvi megnyilatkozásokra, milyen metonímiatípus esetén hogyan érvényesülnek a fogalmi és hogyan a nyelvi szempontok, és mik is egészen pontosan ezek az utóbbiak. Ha viszont kizárólag nyelvi oldalról határozzuk meg a metonímiát mint kihagyásos szerkezetet vagy rövidítési eljárást (vö. Szilágyi N. 1994), akkor épp a működésére vonatkozó kognitív és konceptuális tényezők maradnak ki. Ezekhez

képest a metonímia Bencze M. Ildikó által leírt modellje számos ponton pótolja e hiányosságokat, elsősorban épp azáltal, hogy egyesíti a kognitív, konceptuális, nyelvi és nyelvhasználati szempontokat.

A könyv legfontosabb eredménye éppen a metonímia e többtényezős meghatározása. Ezt a 3. fejezetben találja az olvasó, és a következőképpen hangzik: „a metonímia két *képzet kontiguitási [vagyis érintkezéses] kapcsolatán* alapuló, valamilyen *beszélői szándékból* történő *konfigurációs rövidre zárása* a mondanivaló valamely szerkezeti komponensének, ami akkor lehetséges, ha (a) a kapcsolat egyik eleme az adott beszédhelyzetben valamilyen szempontból *kiugró* vagy *releváns*, és (b) ha a beszélő biztos lehet benne, hogy a hallgató a *megnyilatkozásból*, illetve a *beszéd kontextusából* kiindulva észre fogja venni a rövidre zárást, és keresni fogja az illető szerkezeti komponens teljesebb konfigurációs formáját, s a nyelvi-pragmatikai információkat, a képzetkapcsolat jellegét figyelembe véve, valamint a beszélő szándékát felismerve ki is tudhatja találni azt, így a hallottakat annak alapján, a hiányzó elemeket is hozzáértve meg is fogja érteni, vagyis el tud jutni a *megértendőhöz*” (145, kiemelés az eredetiben).

A *képzet* a mentális tartalom részét képező elem, a *kontiguitási kapcsolat* pedig térbeli, időbeli, anyagbeli, ok-okozati, rész-egész vagy egész-rész érintkezés lehet. A *konfigurációs rövidre zárás* terminus arra vonatkozik, hogy a metonímia a különböző jellegű és erősségű kapcsolatokat tartalmazó konfigurációban létrejövő rövidítés, mely a nyelvi megnyilatkozásban is megjelenik. Nem egyszerű fogalmi helyettesítés tehát, és nem is csak kihagyásos szerkezet, hanem olyan eljárás, amelyben egy közvetítő entitás „bemeneti pontként szolgál a célentitás eléréséhez” (143), a rövidre zárást pedig szemantikai, szintaktikai és pragmatikai tényezők jelzik. A metonimikus kifejezést tartalmazó megnyilatkozás „jellemzően szemantikai összeférhetetlenséget tartalmaz, ami azt jelenti, hogy a predikátum nem a közvetítő entitást jelölő lexikai elem inherens szemantikai szerkezetére vonatkozik, hanem annak egyik szemantikai attribútumára, ami az értelmezés során előhívja a kapcsolat másik tagját, a célentitást” (146). Más esetekben a predikátum kétértelmű, mert vonatkozhat a célentitásra is és a közvetítő entitásra is (pl.: *Felbukkant egy kopasz fej az ablakomnál*, a szerző példája). A két eset a metonímia két alapvető típusát eredményezi, a referenciális és a fokális metonímiát, melyekkel a könyv 4. és 5. fejezete foglalkozik részletesen. Úgy gondolom, a két metonímiatípus világos elkülönítése, ugyanakkor egyazon definíció általi meghatározása az ismertetett munka egy másik fontos eredménye.

Hangsúlyozza a szerző, hogy a metonímia nem szabály, hanem lehetőség („opcionális művelet”, 154), melynek természetesen megvannak a keretei, de „soha nem azért használjuk, mert az a »normálisabb« megoldás, hanem éppen ellenkezőleg: a metonímiahasználat frappánsabb, hatásosabb, érzékletesebb beszédet eredményez” (154). Bencze M. Ildikó tehát egy kiugrósági eljárásnak tekinti a metonímiát, és egy hálózati konfigurációs modellben tartja összekapcsolhatónak a metonímiában szerepet játszó kognitív, konceptuális, nyelvi és nyelvhasználati tényezőket. Ez a hálózati konfigurációs megközelítés összhangban van mind a metonímiakutatás legfrissebb nemzetközi irányaival (pl. Barcelona 2025, 2024), mind a magyar funkcionális nyelvleírás szempontjaival (vö. Tolcsvai Nagy szerk. 2017).

2. Több okból kifolyólag is fontosnak tartom a metonímiának e könyvben található megközelítését és meghatározását, és ezekre szeretnék még kitérni a továbbiakban.

2.1. Egyrészt sikeresen összekapcsolja a folyamatban releváns kognitív szempontokat és konceptuális tartalmat a nyelvi formában megjelenő metonimikus kifejezésekkel. Az összekapcsolás során a metonimikus rövidre zárás két alapvető típusát is kimutatja, és korpuszadatokon elemzi a referenciális és a fokális metonímia szemantikai és szintaktikai jellemzőit (5. fejezet). A különbséget épp a beszélői szándék eltérése magyarázza, és ez összekapcsolódik azzal is, hogy mennyire forrásspecifikus és mennyire célspecifikus a megnyilatkozásban megjelenő predikátum. A beszélői szándék, valamint a konceptuális és nyelvi szempontok érvényesülésének összekapcsolása és együttes magyarázata erős elméleti hátteret biztosít a további vizsgálatok számára a különböző metonímiatípusokat és különböző nyelveket illetően.

2.2. A beszélői szándék szerepének magyarázata mellett a szerző figyelembe vesz és példát hoz számos más olyan tényezőre is, amely szerepet kaphat még az ilyen típusú kifejezések megértésében. Kísérleti úton kimutatja például, hogy a konvencionalizált metonímia mentális feldolgozása nem igényel több időt, mint a szó szerinti jelentés feldolgozása. Ez megegyezik Katz–Cacciari–Gibbs–Turner (szerk. 1998), Gibbs (1994) és mások eredményeivel. Nem meglepő módon tehát a konvencionalizáltság egy alapvető tényező a metonimikus kifejezések megértésében. Fontos tényező továbbá a gyakoriság, abban az értelemben, hogy minél gyakoribb egy kifejezés vagy kifejezéstípus, annál könnyebben elérhető mentálisan. De a rendszeresség és a nyelvi mintázatok, sőt a szótagszám is szerepet kaphat. Ez utóbbi meglepő lehet, ezért példázom is. Az eseményt kifejező főnevek metonimikus használata alapján mutat rá a szerző arra, hogy a *Kávé közben valaki megszólított* (37a példa) mondat egy lehetséges megnyilatkozás, ami viszont a *bor* és a *sör* főnevekkel nem lehetséges. Ha azonban ezeket hosszabb szerkezetekké alakítjuk, akkor szintén természetesnek tűnnek, pl.: *Egy jó hideg sör mellett elbeszélgettünk*.

2.3. Végül fontos megemlíteni, hogy a definíció világosan elkülöníti a metonimikus használatot a metonimikus kiindulópontú jelentésváltozástól és a metonímiát más, közeli konceptuális-nyelvi jelenségektől (pl. aktív zóna). A 4. fejezetben bemutatott I. kísérletből például látható többek között, hogy az *iskola, város, állatkert* stb. típusú szavak helyre és intézményre vonatkozó metonimikus előfordulásának mentális feldolgozása között nincsen időbeli különbség. Így tulajdonképpen ezek poliszém szavaknak tekinthetők. Ezzel szemben ha az *iskola* alatt az iskolában lévő személyeket kell értenünk, az hosszabb feldolgozási időt igényel (pl. *Az iskola szép előadással készült az évzáróra*). Ugyanakkor ez a típusú előfordulás sokkal ritkább is, mint az intézmény és a hely értelem, és ebből jól látszik, hogy a metonímia értelmezése összefügg a kifejezésekben résztvevő lexémák gyakoriságával, sőt a metonímia típusának gyakoriságával is.

Azt is mutatják ezek az eredmények, hogy feltétlenül beszélhetünk mintázatokról is a metonímia esetében: a nyelvi szerkezetek tekintetében is, de abban az értelemben is, hogy a teljes konfiguráció mely elemei működ(het)nek közvetítő entitásként és mely elemei célentitásként. Kérdés marad azonban, hogy ezek hogyan integrálhatók a hálózati konfigurációs modellbe, ha ezekben a kapcsolatok erőssége meghatározóbb a sémáknál. Ha az, hogy „egy adott metonimikus kapcsolat bejáratottabb, konvencionálisabb" azért van, mert „az adott kapcsolati mintázat, csomópont valamilyen oknál fogva erősebb in-

tenzitású, nem pedig azért, mert létezik egy már előre adott metonimikus kapcsolatséma" (144), akkor kérdéses, hogy pontosan milyen szerepet kapnak a metonímiában a mintázatok, és hogyan építhetők be a modellbe.

3. A metonímia megértése fontos kézikönyv a magyar nyelvű nyelvtudomány számára. A könyvben bemutatott munka kiváló példája a nyelvészeti érdeklődés interdiszciplináris kiegészítésének. Bár a nyelvészt valószínűleg a metonímia mint nyelvi jelenség érdekli, nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy ez egyben egy kognitív művelet is, és alapvető az a kérdés, hogy milyen kapcsolat van a célentitás és a közvetítő entitás között. Ugyanakkor a folyamatban szemantikai-szintaktikai és pragmatikai tényezők is szerepet játszanak. Mindehhez mérten Bencze M. Ildikó a vizsgált jelenséget kognitív-konceptuális szinten (pszicholingvisztikai vizsgálatokkal alátámasztva) és a nyelvi megnyilatkozás felől (korpuszvizsgálat alapján) közelíti meg, az eredményeket pedig egy egységes modellben szintetizálja. Bár a szerző könnyedén és mindenhol világos magyarázatokkal vezeti az olvasót, kiviláglik a könyvből, hogy igaza van Brdar és Brdar-Szabónak: aki a metonímia jelenségébe beleássa magát, úgy érezheti, hogy darázsfészekbe nyúlt, tele rejtett komplex kérdésekkel (2014: 316). A kérdéseket csak bonyolítja, hogy a metonímia különböző típusai több szempontból eltérnek egymástól. Ezek magyar nyelvi és nyelvközi vizsgálata lehet a következő lépés, melyhez kiváló forrás és elméleti keret a metonímia Bencze M. Ildikó által leírt modellje.

Hivatkozott irodalom

Barcelona, Antonio 2025. *Metonymy in Grammar and Discourse Comprehension: Five Case Studies*. De Gruyter, Berlin–Boston. (Cognitive Linguistics Research 57.)

Barcelona, Antonio 2024. Trends in cognitive-linguistic research on metonymy. *Cognitive Linguistic Studies* 11/1: 51–74.

Brdar, Mario – Brdar-Szabó, Rita 2014. Where does metonymy begin? Some comments on Janda (2011). *Cognitive Linguistics* 25/2: 313–340.

Gibbs, Raymond W. Jr. 1994. *The Poetics of Mind. Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge University Press, Cambridge.

Katz, Albert N. – Cacciari, Cristina – Gibbs, Raymond – Turner, Mark szerk. 1998. *Figurative Language and Thought*. New York University Press, New York – Oxford.

Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex, Budapest.

Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. University of Chicago Press, Chicago–London.

Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 2017. *Nyelvtan*. Osiris, Budapest.

Dimény Hajnalka
Babeș–Bolyai Tudományegyetem

Havasi-Kovács Helga, Várnevek a középkori Magyarországon

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2026. 202 oldal

A Magyar Névarchívum Kiadványai sorozat 61. köteteként jelent meg Havasi-Kovács Helga Várnevek a középkori Magyarországon című monográfiája. A szerző 2017-ben a Debreceni Egyetemen sikeresen védte meg az azonos című doktori (PhD-) disszertációját, amely a kötet alapját képezi.

A helynévrendszerben különleges helyet foglalnak el a műveltségi nevek közé tartozó várnevek, amelyeknek – ellentétben a sok hasonlóságot mutató településnevekkel – kisebb figyelmet szentelt a névtudomány. A várnevek vizsgálata mind a hazai, mind a nemzetközi névtani kutatásokban a periférián helyezkedik el, holott a névtípus vizsgálata nemcsak a nyelvészeti–névtani, hanem a történelemtudományi kutatások számára is fontos információkkal és eredményekkel szolgálhat. A magyar névtani szakirodalomban a várnevek összefoglaló jellegű, monografikus feldolgozására a mai napig nem került sor. Havasi-Kovács Helga munkájának célja a középkori várnevek komplex vizsgálata történeti, nyelvi és névtani szempontból, ami a monográfiát interdiszciplináris jellegűvé teszi, mivel vizsgálatai során több tudományág (nyelvészet, történelemtudomány és régészet) eredményeit összegzi.

A monográfia három fő fejezetre tagolódik. Az első részben (11–22) a szerző tudománytörténeti áttekintést nyújt, s a várnevek kutatásának eddigi eredményeit mutatja be. A magyar névtani szakmunkákat ismertetve kiemeli, hogy a várnevek szisztematikus elemzése helyett eddig leginkább más névtípusok kapcsán merült fel a várnevek vizsgálata, Györffy Erzsébet például a víznevek, Reszegi Katalin a hegynevek elemzése során tér ki a várnevekkel való kapcsolatra. Ezt követi a névfajta nemzetközi, elsősorban német és francia nyelvterületről származó szakirodalmának rövid áttekintése. A nyelvészeti megközelítés mellett külön alfejezetet szentel a szerző a várakkal kapcsolatos történettudományi és régészeti kutatások eredményeinek bemutatására, hangsúlyozva az adatolás problematikáját. Az ómagyar korszakban a várnevek kapcsán is számolhatunk előfordulásuk esetlegességével vagy az adatolás hiányával. Erre jó példa a *Beregvár* név (1332: *castri Bereg*), ami egy olyan várra utal, amelynek egykori létére csak ebből az egy adatból következtethetünk.

A szerző a 2. fejezetben (23–40) a várnév mint helynévfajta leírásával foglalkozik, névelméleti fejtegetései során a kategória pontos elkülönítésének kritériumait vázolja fel. Bár a kérdés elsőre egyértelműnek tűnik, a vizsgálat tárgyának meghatározásához a várak sokfélesége miatt fontos az objektumfajta leírása a korabeli kritériumok és jellemzők alapján. A vár fogalma a történelem során ugyanis mind funkcionális, mind építészeti sajátosságaiban jelentősen megváltozott. A vizsgálat során alkalmazott alapelvek szerint Havasi-Kovács elkülöníti egymástól a várak két fő típusát: a korai, ispánsági várakat és az új típusú várakat. A két réteg között nemcsak kronológiai, hanem funkcionális, építészeti és birtoklástörténeti különbségek is kimutathatók. Az Árpád-korban épült ispánsági várak eredetüket, építési stílusukat és funkciójukat tekintve változatos képet mutatnak. Közös tulajdonságuk, hogy királyi birtokokon jöttek létre, s körülöttük alakultak ki a várispánságok és a vármegyék, élükön pedig az ispán *(comes)* állt.

A tatárjárást követően a várispánságok hanyatlásnak indultak, aminek a következtében a 13. század közepétől jelennek meg az új típusú várak. Ez a kategória már több vártípust foglal magába, a korai ispánsági váraktól eltérően azonban építtetőik és fenntartóik már jórészt magánbirtokosok voltak.

Nehéz feladat azonban annak az eldöntése, hogy hol húzható meg a határ a két vártípus között, mivel a korai várak körében is találunk az ispáni rendszerbe nem tartozó magánvárakat. A másik problémás kérdés a *várnév* terminus fogalmának meghatározásában a történelmi források adatainak értékelése. A várnév azonosítása az oklevelekben a várakra használt objektumjelölő latin köznevek segítségével valósítható meg. A 12. század közepéig épült ispáni várakat a *civitas* köznév jelölte, majd ennek szerepét fokozatosan a *castrum* vette át, megjelenése az új típusú várak adatolásának kezdetével esik egybe. A vár- vagy kastélyszerű építmények jelölésére szintén használt *castellum* pedig a 14. század végétől adatolható. Az ingadozó latin terminushasználat azonban gyakran megnehezíti a korabeli valós állapot feltárását, s annak a véleménynek a megfogalmazására kényszeríti a szerzőt, hogy teljes bizonyossággal csak a korai, ispánsági várak, a későbbi időszakból pedig kizárólag a *castrum* lexémával jelölt építmények adatai sorolhatók a várnevek közé. A vizsgálat és az adatkiválasztás nehézségeit külön alfejezetben mutatja be a szerző.

A monográfia harmadik, terjedelmét tekintve legnagyobb fejezetében (41–156) a várnevek névrendszertani elemzésével foglalkozik a szerző. Az általa összeállított, az elemzés alapját képező névkorpusz az ómagyar korból (1526-ig) ismert Kárpát-medencei várneveket tartalmazza. A korpusz összeállításában a várnevekkel foglalkozó történelmi forrásmunkák (KRISTÓ, FÜGEDI, ZSOLDOS stb.) mellett elsősorban a korai okmány- és oklevéltárak, valamint GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzára támaszkodott. A gyűjtőmunka eredményeként a vizsgálat mintegy 700 várra vonatkozó 780 várnévre terjed ki. A várnévadás és a várnevek jellegzetességeinek feltárásához a HOFFMANN-féle többszintű névelemzési modellre támaszkodik. E munka során HAVASI-KOVÁCS elsődlegesen a névadás motivációját igyekszik kideríteni, s a várneveket szócikkszerű formában elemzi, részletesen bemutatva a nevek etimológiai hátterét. A csoportosítás alapját a funkcionális-szemantikai szemlélet adja, a neveket ennek megfelelően a névadás motivációja alapján rendszerezi.

A várnevek két kronológiai csoportját külön elemzi: az első alfejezetben (42–98) a várispánsági rendszerbe tartozó várak neveit veszi sorra. Az ispánsági várak közé csaknem 130 várnevet sorol, ezek körében a leggyakrabban jelentkező motiváció a személyhez való viszonyra utalás, ami már a legkorábbi várelnevezésekben is megfigyelhető (pl. *Bács, Bihar, Csanád, Doboka* stb.). Óvatosságra int azzal a névtani szakirodalomban általánosan elfogadott vélekedéssel kapcsolatban, hogy minden esetben az első ispánt tekintsük a névadónak. Kutatása során ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy teljes bizonyossággal – a személynévi eredet ellenére – csak a nevek egy részéről jelenthető ki egyértelműen az első ispán szerepe a névadásban, több esetben ez nem bizonyítható (pl. *Borsod, Bars, Szabolcs, Békés, Torda* stb.). Számos várnevet felülvizsgál, rámutat a korábbi nyelvészeti és történettudományi magyarázatok tarthatatlanságára (pl. *Borsova, Baranya, Doboka, Ung* stb.). Az anonymusi hagyományként elfogadott ispánnév > várnév névadás a korabeli várak jelentős részében megkérdőjelezhető, s a gesztában nem említett várak esetében sem állja meg a helyét (pl. *Arad, Hunyad, Liptó, Somogy* stb.). A vizsgálat során meglepő

eredményre jut: a korábban ispánnévi eredetű várneveknek csak alig negyede sorolható egyértelműen ebbe a kategóriába.

A korai várnevek között a második legnépesebb csoportot a lokális viszonyra utaló várnevek alkotják. Kiemelt szerepet kapnak a várelnevezésben a víznevek (pl. *Árva, Borsova, Krassó, Ung, Valkó, Zala* stb.), s a víznévből keletkezett várnevek körében figyelhető meg a kétrészes, *vár* lexémát tartalmazó magyar névformák legkorábbi megjelenése. A víznevek mellett ritkábban tájnév (*Beregvár, Szepesvár, Zólyomvár* stb.) vagy hegynév (pl. *Gora, Gorica, Lipóc, Pozsega* stb.) szolgált a névadás alapjául. Az ispánsági várak között településnév > várnév névadásra ebben a korszakban kevés példát találunk (pl. *Nyitra, Szolgagyőr, Úrhida* stb.), jellemzőbb a várnév > településnév átvitel (pl. *Fehérvár, Tolnavár, Varasd* stb.). Névátvétellel keletkezett, idegen eredetű várnevek is nagy számban fordulnak elő a korszakban, ezek megnevező funkciót töltenek be a magyar névhasználók számára (*Baranya, Bolondóc, Galgóc, Zemplén, Moson* stb.). A vár sajátosságát kifejező várnevek közé sorolható például az *Óvár, Újvár, Tüskevár, Kapuvár, Sásvár* várnév. A legkisebb csoportot a fajtajelölő funkciójú névrészből álló várnevek alkotják (pl. *Várad*).

Az ispánsági várakat követően az új típusú várak neveinek az elemzésére tér át a szerző (99–148). A ómagyar kor második feléből már gazdagabb adatmennyiség áll rendelkezésre, a közel ötször akkora névkorpusz részletesebb vizsgálatra kínál lehetőséget. Eredményei szerint a várnévadásban jelentős eltérés figyelhető meg az előző korszakhoz képest. A másik helyhez való lokális viszony kifejezése ugyan továbbra is fontos szempont, de eltolódás figyelhető meg a motivációban: a víznevek háttérbe szorulásával fontosabbá váltak a domborzati nevek, mivel az új várak jellemzően hegytetőre épültek (pl. *Éleskő, Jókő, Csobánc, Sátorhegy, Somló* stb.). A legjellemzőbb névadási motiváció a településnév > várnév névadás, amely a nevek közel felében játszott szerepet (pl. *Regéc, Lippa, Jenő, Bajmóc, Körmend, Kanizsa* stb.). Személynévből metonimikus névadással az újabb várnevek 14%-a jött létre (pl. *Adorján, Csesznek, Déva, Kórógy, Tátika, Siklós* stb.). Ebben a korszakban is nagy számban keletkeztek idegen eredetű, a magyar névhasználatban megnevező funkciójú várnevek, leginkább az ország déli határvidékén. A szláv nevek (pl. *Hradissa, Garadna, Sztrahova, Gérce* stb.) mellett azonban megjelentek a német nevek is (pl. *Kreuzberg, Baumgarten, Fraknó, Pernstein* stb.). A vár valamely tulajdonságával kapcsolatos várnevek az adott korszakban is nagy motivációs változatosságot mutatnak, ilyen a vár mérete *(Nagyvár),* színe (pl. *Világosvár, Vörösvár, Zöldvár, Fehérkő, Kékkő* stb.), kora *(Óvár, Újvár),* valamely külső dologhoz, például növény- (*Somoskő, Egervár, Gesztes, Borostyán* stb.) vagy állatvilághoz (*Sólyomkő, Hollókő, Keselyűkő, Solymos, Csókakő* stb.) való viszonya is gyakori névadási motiváció.

A fajtajelölő (F funkciójú) nevek kapcsán részletesen foglalkozik a szerző a várnevekben adatolható földrajzi köznevekkel. A *vár ~ vára* mellett ebben a korszakban feltűnik a *kő* lexéma a 'vár' jelölésére, ami a várépítés sajátosságainak a megváltozásáról tanúskodik: a hegytetőre épített várak metonimikus névátvitellel rendszerint a hegyről kapták a nevüket. A *kő* utótagú várnevek részletes névföldrajzi és kronológia vizsgálata rámutat a várak történetében zajló változásra. Az újabb kori várnevek között az S+F szerkezetű nevek 61%-ában a *vár*, 36%-ában pedig már a *kő* lexéma fordul elő.

Az új típusú várak körében a korai várakhoz hasonló funkcionális-szemantikai kategóriák fordulnak elő, a fő névadási motívumok között jellemzően a sajátosságra utaló,

lokális viszonyt kifejező nevek fordulnak elő (61%), míg például a személyhez való kötődés aránya 16%-ra csökken. Havasi-Kovács Helga azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a névadási szituáció pontos ismeretének hiánya sok esetben megnehezíti a valós motiváció feltárását.

A vizsgálat lezárásaként a szerző a két korszak várnévadásának az összehasonlítását végzi el (149–156). Az összevető vizsgálat feltárja a két korszak várnévadásában tapasztalható hasonlóságokat és eltéréseket, például mindkét korszakban az egyrészes nevek alkotása a jellemzőbb, s hasonlóan oszlanak meg a névadási motívumok is. Eltérés leginkább az egyes altípusok megterheltségében tapasztalható; a korai korszakban a víznévből, az újabb korszakban a hegy- és településnevekből keletkezett várnevek száma magasabb, ami a várépítés új körülményeivel és feltételeivel magyarázható. Ennek következménye a *kő* mint várat jelölő lexéma elterjedése a várnevekben. Bár mindkét korszakban jellemző a személynévvel történő névadás, a motivációs háttér mégis eltérést mutat az ispánsági és a magánbirtokon épült várak névadói között: utóbbiak esetében ugyanis rendszerint ismert személyekről kaptak nevet az erődítmények. A várnevek és településnevek hasonlósága ösztönzi a szerzőt arra, hogy eredményeit egybevesse a helységnévadás sajátosságaival. Névrendszertani vizsgálatait a történelmi Bihar megye településneveivel való összehasonlításával zárja. A statisztikai adatok vázlatos bemutatása a településnevektől eltérő motivációkat, valamint a várnevek körében tapasztalható egyszerűbb névadást, szűkebb motivációs kört mutatnak.

A névadási módok közül a metonímia mellett a szintagmatikus névadás és a névátvétel a leggyakoribb mindkét korszakban, kizárólag a megterheltségben mutatkozik néhány százalékos különbség. Az eredményekből arra lehet következtetni, hogy az eltérések elsődlegesen a várak funkcionális és társadalomtörténeti sajátosságaival magyarázhatók, amely eltérések a vár mint objektum funkciójának átalakulása miatt jöttek létre: a közigazgatási szerepet elsősorban a katonai, igazgatási és reprezentációs funkció váltja fel az ómagyar kor második felében.

A vizsgálat tapasztalatai alapján a monográfia lezárásaként a szerző felvázolja a várnevek további kutatásának lehetséges irányait, például a magyar és külföldi várnévadási szokások összehasonlító vizsgálatát, a várnevek univerzális és nyelvspecifikus sajátosságainak a feltárását, további kronológiai vizsgálatok elvégzését stb. A kötetet részletes szakirodalom-jegyzék (161–184) és névmutató (185–197) zárja.

Havasi-Kovács Helga monográfiája a magyar névtudomány egy eddig kevéssé vizsgált területéről nyújt részletes, összefoglaló áttekintést. A kötet illeszkedik azoknak a kiadványoknak a sorába, amelyek egy-egy névtípus monografikus feldolgozására vállalkoztak. Az ómagyar kori várneveket bemutató komplex elemzése nemcsak egy névtípus sajátosságait tárja fel, hanem lehetőséget nyújt különböző névtípusok összehasonlító vizsgálatára is. Eredményei más tudományágak számára is értékes adatokkal szolgálnak, s hozzájárulnak a várak történetének pontosabb feltárásához. A településnevekkel való egybevetés megmutatja azokat a lehetőségeket, amelyek a monográfia eredményeinek további, gyakorlati hasznosíthatóságát igazolják.

Sebestyén Zsolt
Nyíregyházi Egyetem

Előry Vilma – H. Tóth Tibor – Gerstner Károly, Szóról – szóval

150 írás három szerzőtől a Magyar Katolikus Rádió műsorából

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2026. 268 oldal

1. Előry Vilma, H. Tóth Tibor és Gerstner Károly közös kötete, a Szóról – szóval. 150 írás három szerzőtől a Magyar Katolikus Rádió műsorából a magyar nyelvről való közérthető, ugyanakkor tudományosan megalapozott gondolkodás értékes foglalata. A Tinta Könyvkiadó gondozásában megjelent 268 oldalas kötet a Magyar Katolikus Rádió azonos című műsorában elhangzott nyelvészeti jegyzetek válogatását, szerkesztett változatát tartalmazza. A három szerző a magyar nyelvtudomány eltérő, ugyanakkor egymást jól kiegészítő területeit képviseli: Előry Vilma elsősorban a nyelvhasználat és a nyelvi norma kérdései felől közelít a nyelvhez, H. Tóth Tibor a nyelvi tudatosság és a nyelvhasználati kultúra gyakorlati nehézségeit állítja előtérbe, míg Gerstner Károly a történeti nyelvészet, az etimológia és a szókészlettörténet kérdéseivel foglalkozik.

A rádiós közlésmód előnyei a kötet egészében érvényesülnek: az írások rövidek, világos szerkezetűek, egy-egy jól körülhatárolható nyelvi jelenség köré szerveződnek, ugyanakkor túlmutatnak az alkalmi ismeretterjesztés keretein. A szövegek szerkesztett kötetben egymást kiegészítve rajzolják ki a magyar nyelvről alkotott összetett képet. A nyelv társadalmi működése, a nyelvhasználat gyakorlati kérdései, valamint a szókészlet történeti rétegei egyaránt megjelennek, így az olvasó több nézőpontból is megközelítheti ugyanazt a jelenségvilágot. E tematikus sokszínűség a kötet nagy erőssége: a nyelv működését egyszerre mutatja be társadalmi, normatív és történeti nézőpontból.

A mű célközönsége elsősorban a művelt nagyközönség, ám tudományos megalapozottsága miatt a pedagógusok, újságírók, egyetemi hallgatók és a nyelvészet iránt érdeklődő olvasók számára is hasznos olvasmány lehet. A kötet egészét áthatja az a meggyőződés, hogy a magyar nyelv nem csupán kommunikációs eszköz, hanem kulturális örökség, közösségteremtő erő és a nemzeti önazonosság meghatározó hordozója. E gondolati keret adja meg a három szerző tanulmányainak közös alapját, miközben mindegyikük saját tudományos érdeklődésének megfelelően bontja ki a különféle témaköröket.

2. Előry Vilma írásai a kötet első nagy egységét alkotják, s már szerkezetükben is jelzik, hogy nem alkalmi nyelvészeti tárgyú jegyzetek laza sorozatáról, hanem átgondolt, egymásra épülő gondolatmenetről van szó. A szerző a nyelvet nem pusztán szabályrendszerként, hanem közösségi működésként, kulturális emlékezetként és identitásképző erőként értelmezi. Kiindulópontja a nyelv és a nyelvhasználat megkülönböztetése: míg a nyelv elvont lehetőségkészletként írható le, valódi létmódja a beszélők mindennapi nyelvhasználatában ragadható meg.

A fejezet nagy erénye, hogy a közérthető rádiós műfajt nem egyszerűsítésre, hanem világos fogalmi építkezésre használja. Előry Vilma a nyelvhelyesség, a nyelvi változás, az idegen szavak, a norma és az anyanyelvi közösség kérdéseit úgy tárgyalja, hogy közben mindvégig érzékelhető marad a tudományos megalapozottság. A *helyesség* fogalmát nem merev előírásként kezeli, hanem történeti, társadalmi és használati összefüggéseiben

mutatja be. Különösen fontos megállapítása, hogy a nyelvhasználat megfelelősége mindig helyzethez, közösséghez, beszélői szándékhoz és normakörnyezethez kötött.

Az idegen szavakról szóló részek a kötet legelőbb példái közé tartoznak. A szerző nem riogat az idegenes hatással, de kulturális jelentőségét sem becsüli alá. Az informatika, az internet és a közösségi média szókincsének bemutatásával érzékletesen mutatja meg, hogy az idegen szavak beilleszkedése fokozatos folyamat: az eredeti írásmódú alakoktól a magyar toldalékoláson és képzésen át a teljesen meghonosodott formákig több átmeneti állapot figyelhető meg.

Külön figyelmet érdemel a standardról és a közös nyelvváltozatról szóló gondolatmenet. Előry Vilma árnyaltan különíti el a *nemzeti nyelv,* az *irodalmi nyelv,* a *köznyelv,* a *közmagyar* és a *standard* fogalmát, miközben mindvégig a közösségi összetartozás kérdésére irányítja a figyelmet. A norma nála nem egyetlen, minden helyzetben érvényes mérce, hanem több szinten működő, változó szabályrendszer: léteznek csoportnormák, használati normák és a lassabban változó közös nyelvi eszmény is.

A második nagy egység, Az idő a nyelvben tematikailag oldottabb, mégis szervesen illeszkedik az előző részekhez. Az *idő* fogalmának nyelvi megjelenését a mindennapi kifejezésektől az igeidők rendszeréig vezeti végig, külön figyelmet fordítva a magyar múltidőhasználat történetére. A Petőfi-ünnephez kapcsolódó záró rész pedig egyszerre alkalmi tisztelgés és szótártörténeti kitérő: a Petőfi-szótár felidézésével a szerző a magyar lexikográfia egyik jelentős teljesítményére is ráirányítja a figyelmet.

Előry Vilma szövegeinek hangneme kiegyensúlyozott: egyszerre ismeretterjesztő, személyes és tudományosan megalapozott. A rádiós műfajból fakadó közvetlenség megmarad, de a nyomtatott forma sem válik esetlegessé. A fejezet erőssége éppen abban áll, hogy a nyelvről való gondolkodást nem szűkíti le hibákra és javításokra, hanem a nyelvet a közösségi lét, a történeti változás és a kulturális önértelmezés tágabb összefüggésében láttatja.

3. Míg Előry elsősorban a nyelv, a nyelvhasználat és a közösség kapcsolatának általános kérdéseit járja körül, H. Tóth Tibor írásai a sajtóban, a hivatali kommunikációban és a köznyelvben visszatérően megfigyelhető nyelvhasználati jelenségekre irányítják a figyelmet. Írásai a magyar nyelvművelés és nyelvi tanácsadás hagyományába illeszkednek: a szerző egy-egy szó, szókapcsolat vagy nyelvtani szerkezet elemzéséből kiindulva mutat rá a pontatlan, divatos vagy túlzottan idegenszerű nyelvhasználat jelenségeire.

A fejezet nagy erénye a gazdag példatár. Az elemzések alapját szinte minden esetben a médiából, a közéletből vagy a mindennapi nyelvhasználatból vett mondatok adják. A szerző olyan gyakran előforduló jelenségeket vizsgál, mint például az *-é* birtokjel használata, a *-ban/-ben* és *-ba/-be* ragok összemosása, az *aktuális,* a *biztosít* vagy a *komoly* szó túlhasználata, az idegen eredetű *abúzus* és *abuzál* térnyerése, illetve a különféle névutós szerkezetek pongyola alkalmazása. A nyelvhasználati kérdések tárgyalását részletes magyarázatok és javítási javaslatok egészítik ki, így a kötet a nyelvi ismeretterjesztés mellett gyakorlati kézikönyvként is hasznosítható.

Külön figyelmet érdemel a szerző szólásokkal és állandósult szókapcsolatokkal foglalkozó írásainak sora. *A jéghegy csúcsa*, az *ez csak hab a tortán* vagy a *kiugrasztja a nyulat bokorból* típusú szerkezetek elemzésével érzékletesen mutatja be, hogy a frazeológiai egységek jelentése és stilisztikai hatása mennyire függ megszilárdult formájuktól. Ezek

a fejtegetések túlmutatnak a hagyományos „hibajavításon”: a nyelvi hagyomány és a jelentésmegőrzés kérdéseit is érintik.

Az írások visszatérő motívuma az idegen szavak és a bürokratikus nyelv kritikája. H. TÓTH TIBOR számos esetben mutat rá arra, hogy az idegen eredetű vagy hivataloskodó kifejezések – például az *aktuális, becsatornáz, biztosít, plusz, trauma* stb. – gyakran nem pontosítják, hanem éppen elhomályosítják a közlést. A szerző álláspontja szerint a világos és árnyalt magyar megfelelő használata nem pusztán stílus kérdése, hanem az érthető és felelős kommunikáció alapfeltétele is.

Módszerét tekintve a fejezet erősen normatív szemléletű. A szerző következetesen különbséget tesz helyes és helytelen, szabatos és pongyola, választékos és igénytelen nyelvhasználat között. E megközelítés a kortárs nyelvtudomány egyes irányzataival természetesen vitába szállhat, ugyanakkor kétségtelen, hogy a kötet nem elméleti nyelvészeti tanulmánygyűjteményként, hanem ismeretterjesztő és nyelvhasználati útmutatóként kíván megszólalni. E célkitűzésének megfelelően a szerző minden írásában az érthetőség, a jelentésbeli pontosság és a stiláris igényesség szempontjait helyezi előtérbe.

H. TÓTH TIBOR írásai a kötet leggyakorlatiasabb részét alkotják. Rövid, jól tagolt jegyzetei a nyelvhasználat mindennapi kérdéseit állítják a középpontba, miközben következetesen képviselik az anyanyelvi tudatosság és a szabatos fogalmazás értékeit. A fejezet különösen hasznos lehet mindazok számára, akik munkájuk során rendszeresen hoznak létre nyilvános vagy félhivatalos szövegeket, és fontosnak tartják a világos, pontos és igényes nyelvhasználatot.

4. GERSTNER KÁROLY fejezete a magyar szókészlet történetének, szerkezetének és működésének alapvető összefüggéseit mutatja be közérthetően. Írásai a történeti nyelvészet, a lexikológia, az etimológia és a szóalkotástan eredményeit közvetítik szélesebb olvasóközönség számára, miközben következetesen a magyar nyelv változásának hosszú távú folyamatait helyezik előtérbe.

A szerző kiindulópontja, hogy a nyelv egyik legdinamikusabban változó része a szókészlet. Részletes betekintést ad, hogyan formálódott több ezer év alatt a magyar szókincs, miként öröklődtek az alapnyelvi eredetű szavak, milyen szerepet játszottak a különböző nyelvi érintkezések, valamint hogyan tükröződnek a szókészletben a társadalmi, gazdasági és kulturális változások. Az elemzésekből világosan kirajzolódik, hogy a magyar szókincs nem statikus örökség, hanem folyamatosan változó, nyitott rendszer.

A fejezet jelentős része a szóalkotás különböző módjait tárgyalja. GERSTNER részletesen ismerteti a szóképzés, a szóösszetétel és más szóalkotási eljárások működését, számos történeti és mai példával szemléltetve a folyamatokat. Különösen értékesek azok az elemzések, amelyek egy-egy szócsalád vagy képző jelentésmódosító szerepét vizsgálják. Az *írogat* és *irkál,* illetve az *irat* és *iromány* példáján keresztül a szerző azt is bemutatja, hogy a szóalakok közötti legapróbb különbségek is jelentős stílus- és jelentésbeli eltéréseket hordozhatnak.

Kiemelt helyet kap a magyar nyelv történetének egyik legfontosabb tudatos nyelvfejlesztő mozgalma, a nyelvújítás. A szerző árnyaltan mutatja be, hogy a 18–19. század fordulójának szóalkotási törekvései miként gazdagították a magyar szókincset, s hogyan váltak a kezdetben vitatott újítások a mai köznyelv természetes részévé. A nyelvújítás példái jól érzékeltetik, hogy a nyelv változása egyszerre épül hagyományra és megújulásra.

A tanulmányok másik fontos vonulata az etimológiai szemlélet. GERSTNER számos esetben tárja fel egyes szavak eredetét, történeti hátterét és jelentésváltozásait. Az olyan szavak elemzése, mint az *ember, ifjú* vagy *leány* nemcsak nyelvtörténeti érdekességeket kínál, hanem arra is rávilágít, hogy a mai beszélők számára egységesnek tűnő szavak mögött gyakran több ezer éves változástörténet húzódik meg. Hasonlóan tanulságosak a tulajdonnevek eredetével foglalkozó fejtegetések, amelyek a nyelv- és a művelődéstörténet összekapcsolódását szemléltetik.

Módszertanilag a fejezet a modern magyar történeti nyelvtudomány eredményeire támaszkodik. A szerző a nyelvi jelenségeket rendszerint történeti összefüggéseikben értelmezi, és az egyes szavak, szócsaládok vagy jelentésváltozások bemutatásán keresztül vezeti el az olvasót általánosabb nyelvtörténeti tanulságokhoz. Az ismeretterjesztő cél és a tudományos hitelesség sikeresen egyensúlyban marad.

GERSTNER KÁROLY fejezete a magyar szókészlet történetének és működésének átfogó bemutatását nyújtja. Írásai nem elsősorban nyelvhelyességi kérdésekre keresnek választ, hanem arra mutatnak rá, miként épül fel, változik és gazdagodik a magyar nyelv szókincse. A fejezet legnagyobb értéke abban rejlik, hogy az olvasót a szavak mögött rejlő történeti, kulturális és gondolkodástörténeti összefüggések felismerésére ösztönzi, ezáltal a nyelvet nem pusztán kommunikációs eszközként, hanem a magyar műveltség egyik legfontosabb hordozójaként láttatja.

5. A Szóról – szóval című kötet sikeresen ötvözi a tudományos megalapozottságot és a közérthető ismeretterjesztést. A három szerző eltérő szakmai érdeklődése és szemléletmódja nem széttartóvá, hanem termékenyen sokszínűvé teszi a művet. A kötet így a magyar nyelv múltját, jelenét, illetőleg működésének különböző rétegeit egyaránt bemutatja.

A rádiós jegyzetekből összeállított írások megőrizték eredeti közvetlenségüket és olvasmányosságukat, ugyanakkor a szerkesztett kötet formájában egységesebb, átgondoltabb egészet alkotnak. A szerzők következetesen törekednek arra, hogy a nyelvészeti kérdéseket közérthető formában tárgyalják, miközben nem mondanak le a fogalmi pontosságról és a tudományos hitelességről sem. Ennek köszönhetően a kötet nemcsak széles körben teszi hozzáférhetővé a nyelvészeti ismereteket, hanem hozzájárul az anyanyelvről való tudatos gondolkodás erősítéséhez is.

Az írások nagy értéke, hogy rajtuk keresztül a magyar nyelvet nem csupán nyelvi rendszerként, hanem kulturális örökségként, közösségteremtő erőként és történeti folyamatként is szemlélhetjük. A nyelvről szóló közbeszédben gyakran háttérbe szoruló összefüggésekre irányítja rá a figyelmet, miközben az olvasót saját nyelvhasználatának tudatosabb megfigyelésére és értelmezésére ösztönzi. A kötet ezért a szűkebb szakmai érdeklődésen túl a magyar nyelv és kultúra kérdései iránt fogékony olvasóközönség szélesebb rétegeihez is szólhat.

Összességében a Szóról – szóval olyan hiánypótló vállalkozás, amely méltó módon folytatja a magyar nyelvről szóló igényes ismeretterjesztés hagyományát, és meggyőzően bizonyítja, hogy a nyelvészeti ismeretek közérthető formában is sikeresen közvetíthetők a 21. századi olvasó számára.

FERENCZI GÁBOR
Magyarságkutató Intézet

KÜLÖNFÉLÉK

A magyar nyelv a Kárpát-medencében: 25 év kutatás, tervezés és szolgálat

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat jubileumi konferenciája

A nemzeti összetartozás napján, június 4-én tartotta 25 éves jubileumi konferenciáját a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat a Magyar Tudományos Akadémián. A magyar nyelv a Kárpát-medencében: 25 év kutatás, tervezés és szolgálat című konferencián az előadások mellett kerekasztal-beszélgetésre és a Szabó T. Attila-díj átadására is sor került. A jubileumi programot zenei és irodalmi műsor keretezte.

Az eseményt az MTA elnöke, Pósfai Mihály nyitotta meg, személyes hangvételű – szakterületének, a geológiának és a nyelvészetnek a kapcsolódási pontjait is hangsúlyozó – köszöntőjében. Kecskeméti Gábornak, az MTA főtitkárának üdvözlő szavait É. Kiss Katalin akadémikus ünnepi köszöntője követte, majd Zétényi Tamás csellóművész előadásában Ligeti György Csellószonátája hangzott el.

Szoták Szilvia elnökasszony plenáris előadásában visszatekintett a Termini elmúlt negyedszázados működésére, a publikációkra, a Kutatóhálózat együttműködéseire, a közös projektre, mind a határtalanítás és a folyamatosan bővülő, bővített ht-szótár[1], mind az oktatásterminológia átfogó munkálataira; valamint az immáron mind a hét külső régióban jelen lévő kutatóintézetek eredményeire. Külön kiemelte a „Termini családjának" szakmai és személyes kapcsolódási pontjait, az emberi kapcsolatok, a közösség fontosságát. Az évforduló alkalmából megjelent vaskos, több mint hatszáz oldalas tanulmánykötet (Szoták szerk. 2026) is kiválóan mutatja a kutatóhálózat szerteágazó tevékenységét, kutatási területeit, teljesített vállalásait, feladatait, melyről a második plenáris előadásban is szó esett: főként annak nyelvpolitikai vonatkozásait taglalta Csernicskó István A nyelvpolitika mint a magyar nyelvi stratégiák központi kérdésköre: kutatási irányok a Termini Kutatóhálózat munkájában című előadása.

A tartalmas délelőtt folyamán három további előadás hangzott el: Benő Attila és P. Márkus Katalin lexikográfiai kérdésekről beszélt a Termini magyar–magyar szótár hasznosíthatósága kapcsán; Vukov Raffai Éva és Dančo Jakab Veronika a jelenleg is folyó oktatásterminológiai harmonizációs projekt eredményeit ismertette; Hires László Kornélia és Lehocki-Samardžić Anna pedig Kárpát-medencei nyelvitájkép-vizsgálataikról számoltak be.

Rövid szünetet követően a Termini társelnökének, Péntek Jánosnak a vezetésével kerekasztal-beszélgetést hallhattunk a nyelvi irodák képviselőivel. Vukov Raffai Évával (Verbi Nyelvi Kutatóműhely), Lehocki-Samardžić Annával (Glotta Nyelvi Intézet), Sebők Szilárddal (Gramma Nyelvi Iroda), Csernicskó Istvánnal (Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont) és Kolláth Annával (Imre Samu Nyelvi Intézet) az elmúlt

[1] http://termini.nytud.hu/htonline

DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.372

évtizedek eredményeiről és a jövő lehetőségeiről beszélgetett Péntek professzor (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet): a kisebb és nagyobb régiók nyelvtervezési feladatairól, az átfogó nyelvstratégia szükségességéről, valamint a szórványok helyzetéről, a demográfiai és asszimilációs kihívásokról.

A konferencia zárásaként ünnepélyes keretek között átadták a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat és a Magyar Nyelvtudományi Társaság közös díját, A magyar nyelv a tudományban – Szabó T. Attila-díjat Nagy Zsoltnak és Zsemlyei Borbálának. Nagy Zsoltnak annak elismeréseként ítélték oda, hogy „az erdélyi tudománytörténeti előzményekhez, Szabó T. Attila munkásságához is sok szállal kapcsolódó néprajzi és botanikai kutatásaiban különös figyelmet fordított a magyar népi és tudományos szaknyelvre, a szakterületek nyelvének vizsgálatára, tudatos alkalmazására, fejlesztésére". Zsemlyei Borbála pedig „a Szótörténeti tár és annak mutatója egyik szerkesztőjeként kapta a díjat, akinek oktatói és kutatói munkássága is szervesen kapcsolódik Szabó T. Attila szellemi örökségéhez, és aki angol nyelvű publikációival ennek az örökségnek a nemzetközi ismertségéhez is hozzájárult".

A konferencia mellett a díjátadó is jubileumi volt, hiszen idén van Szabó T. Attila születésének százhuszadik évfordulója, s pontosan tíz esztendővel ezelőtt, 2016-ban alapították a róla elnevezett díjat a Szabó–Törpényi és a Borhidi–Thury nagycsaládok olyan szakemberek támogatására, akik a magyar tudományos nyelv igényes használatát fontosnak tartják, ennek fejlesztésén fáradoznak; emellett munkásságukkal hozzájárulnak Szabó T. Attila életművének megismertetéséhez; kutatásaikkal kapcsolódnak annak folytatásához, felhasználják annak eredményeit[2] (Péntek 2020: 237–238).

Szabó T. Annamária Ulla és Benő Attila a díjazottakat méltató szavait, laudációját követően Szabó T. Anna olvasta fel nagyapja, Szabó T. Attila munkássága ihlette A nyelv című versét és A nyelv eszközei című prózáját. A díjat a Termini részéről Péntek János, a Nyelvtudományi Társaság részéről Juhász Dezső, az alapítók részéről Szabó T. Annamária Ulla adták át.

Az évfordulós konferencián elhangzott előadások és szakmai beszélgetések alapján jól látható az a hatalmas munka, az a megtett út, amit a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tagjainak a magyar nyelvközösség érdekében végzett 25 éves szolgálata jelent, s amelynek ígéretes folytatásáról is képet kaphattunk a tartalmas találkozón.

Hivatkozott irodalom

Péntek János 2020. Szabó T. Attila-díj 2020. *Magyar Nyelv* 116: 237–238.

Szoták Szilvia szerk. 2026. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében: 25 év kutatás, tervezés és szolgálat. Válogatott írások a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat nyelvészeitől.* Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, Törökbálint.

Szabó T. Annamária Ulla
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

[2] A Szabó T. Attila-díjban eddig heten részesültek: Bárth János, Bartos-Elekes Zsombor, N. Fodor János, Fogarasi Katalin, Kuna Ágnes, M. Pintér Tibor és Tamás Dóra Mária.

Egy igazi civilizátor: Nádasdy Ádám (1947–2026)

Sok tanáromra emlékszem jó szívvel, Nádasdy Ádám kiemelkedik közülük. Tanárom, majd kollégám és barátom is volt. Nem könnyű megszólalni még hónapokkal a halála után sem.

Nádasdy Ádám életének második felét közfigyelem övezte, sokan tudnak róla sokmindent. Mondhatni celeb volt, az a ritkábbik fajta, aki tudásával, szakértelmével, humorával, sokoldalúságával érte ezt el. Mivel szexualitása a kisebbséghez tartozott, időnként ezügyben is nyilatkozni kényszerült, ami szintén kitüntetett érdeklődésre tartott számot. Az őt is démonizáló rezsim vesztét meg már nem érhette, de még megsejtette.

Sajnos a tanár, a nótaénekes vagy az életéről a színpadon mesélő Nádasdyt élőben már nem hallhatjuk. Írásait azonban továbbra is olvashatjuk, előadásait, interjúit újra megnézhetjük. Akit érdekel, könnyen hozzáfér verseskötéteihez, műfordításaihoz, ismeretterjesző könyveihez, cikkeihez, interjúihoz.[1] Ezeken a hasábokon viszont nem a költőről, nem a műfordítóról, nem a férjről, apáról és nagyapáról, hanem a nyelvészről kell megemlékeznünk.

Nádasdy kétnyelvű család benjáminjaként született, ahol németül és magyarul is beszéltek. Az angolt még mint egzotikus, talán tűrt, de semmiképp nem támogatott nyelvet kezdte tanulni. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen angol–olasz szakos tanári diplomát szerzett, és behatóan foglalkozott a perzsával és a jiddissel is. Amit magyarként, keleteurópaiként hiányolt magából, az a cigány változataival való közelebbi kapcsolat volt.[2] De tudjuk, nem attól nyelvész valaki, hogy az átlagnál több nyelvet ismer.

Nyelvészettel foglalkozó szakcikkei először inkább mondattani kérdésekkel foglalkoztak: a kérdőmondatokkal (Nádasdy 1972), a tudajdonnevek mibenlétével (Barabás et al. 1977), a vonatkozó névmásokkal (Nádasdy 1982), a segédigékkel (Prószéky et al. 1984, Kálmán et al. 1986, 1989). Majd lassan átvált a cikkek témája a hangtanba: a szegmentális fonológiáról (Nádasdy 1985), a kölcsönszavak geminátáiról (Nádasdy 1989b), az angol magánhangzórendszer feszes hangjairól (Nádasdy 1993a), a magyar magánhangzókról (Nádasdy–Siptár 1994), a magyar hangsúlyról (Kálmán–Nádasdy 1994), az angol hangsúlytalan magánhangzókról (Nádasdy 1989a, 1993b, 1994, 2013), a magyar magánhangzók hosszúságáról (Nádasdy–Siptár 1998), a magyar kötőhangokról (Nádasdy 2019) ír. (Teljes listát az MTMT-ben találunk.[3]) Írásaiban leggyakrabban a magyar és az angol jelenségeit tárgyalta. Erről a két nyelvről később egy-egy könyvet is megjelentetett (Nádasdy 2020, 2024a).

Ami Nádasdy Ádámot nyelvészként igazán közismertté tette, az tudományismertető munkássága. A 2000 c. folyóiratban 1990-ben jelent meg A helyesírási ló[4] című írása,

[1] A legrészletesebb ezek közül a Partizáné: https://www.youtube.com/watch?v=vGBc_4LIOSA, egy másik fontos beszélgetés az Az élet meg minden podcastja: https://www.youtube.com/watch?v=AqFsVdvYxqY. Aki inkább olvasni szeretne, annak a Digitális Irodalmi Akadémia gyűjteményét ajánljuk: https://dia.hu/dia-szerzok/nadasdy-adam.

[2] http://seas.elte.hu/w/!moderntalking/megmondtam_szazszor

[3] https://m2.mtmt.hu/api/publication?cond=authors%3Bin%3B10039194&size=100

[4] http://seas.elte.hu/w/!moderntalking/izlesek/a_helyesirasi_lo

DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.374

amelynek egyik hosszú utóéletű megállapítása, hogy az angol helyesírás annyira furcsa, hogy a *Manchester* betűsort [livörpúl]-nak ejtik. Ez a „tény” *practical joke*-ként az átdolgozott Országh/Magay-szótár 1998-as kiadásába is bekerült, és a híre Angliába is eljutott.[5]

A 90-es évek első felében a BUKSZ-ban (Budapesti Könyvszemle) volt rovata Mi a pálya[6] címmel. Már az itt megjelent cikkek alapján „liberálisnak” minősítették Nádasdy nyelvészeti szemléletét, jóllehet amit a nyelvről, annak működéséről ír, az lényegében ugyanaz, mint amit a nyelvtudomány már a 20. század eleje óta hirdet. A helyzetét az 1700 körül élő vidéki földrajztanárhoz hasonlítja, akinek a heliocentrikus „tanait” gyanúsnak tartják a szülők, miközben ő csak azt hirdeti, amit minden hozzáértő kollégája (Megmondtam százszor[7]). Két további hosszabb sorozata volt, 2000 és 2008 között Modern Talking[8] címmel a Magyar Narancsban 120 tárca, majd 2010 és 2013 között Feuilleton[9] címmel az ÉS-ben még tíz. Ezeket annak idején is sokan követték, és azóta is heti többezres forgalmat generál a cikkeket tartalmazó archívum. A cikkek egy része könyv formában is megjelent (Nádasdy 2003, 2008, 2024b). A Bartók rádión elhangzott, Kálmán Lászlóval együtt készített Nyelv-ész-érvek című műsor leirata is elérhető könyv alakban (Kálmán–Nádasdy 1999). Kálmánnal később Szószátyár[10] címmel a Klubrádión készítettek nyelvi ismeretterjesztő műsort.

A sok publikus szerepe közül a legjobban talán a tanárit játszotta Nádasdy Ádám. A nyelvtudományhoz való legnagyobb hozzájárulása az, hogy diákjai közül több tucatot állított nyelvészi pályára, de akit nem, azzal is megértette, mi ebben az izgalmas, miért nem humán-, hanem reáltudomány – hagyományos kategorizálással – a nyelvészet. Civilizátor volt a szónak a jobbik értelmében. Nem csak az egyetemen, azon kívül is nagyon sokunkat terelt egy élhetőbb élet felé. Ez a hatása sokáig velünk fog maradni.

Nádasdy Ádám válogatott nyelvészeti írásai[11]

Nádasdy Ádám 1972. A kérdőmondat a magyar és az angol nyelvben. In: Horváth Miklós – Temesi Mihály szerk., *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás.* Tankönyvkiadó, Budapest. 242–247.

Barabás András – Kálmán C. György – Nádasdy Ádám 1977. Van-e a magyarban tulajdonnév? *Nyelvtudományi Közlemények* 79: 135–155. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NyelvtudomanyiKozlemenyek_079/?pg=140

Nádasdy, Ádám 1982. Relative Pronouns in English and Hungarian. In: Dezső, László szerk., *Contrastive Studies, Hungarian–English.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 75–88. https://real-eod.mtak.hu/11305/

Prószéky, Gábor – Kálmán, László – Kálmán, C. György – Nádasdy, Ádám 1984. Topic, Focus and Auxiliaries in Hungarian. *Groninger Arbeiten zur germanistischen Linguistik* 24: 162–177. https://ugp.rug.nl/GAGL/article/view/30186

[5] Geoff Lindsey közlése.

[6] http://seas.elte.hu/w/!moderntalking/mi_a_palya

[7] http://seas.elte.hu/w/!moderntalking/megmondtam_szazszor

[8] http://seas.elte.hu/w/!moderntalking/

[9] http://seas.elte.hu/w/!moderntalking/feuilleton

[10] https://www.klubradio.hu/musorok/szoszatyar-43

[11] A jegyzék az időrendet követi és tartalmazza a társszerzős műveket is.

Nádasdy, Ádám 1985. Segmental phonology and morphophonology. In: Kenesei István szerk., *Approaches to Hungarian 1: Data and Descriptions*. JATE, Szeged. 225–246.

Kálmán, C. György – Kálmán, László – Prószéky, Gábor – Nádasdy, Ádám 1986. Hocus, focus and verb types in Hungarian infinitive constructions. In: Werner, Abraham – de Meÿ, Sjaak, *Topic, Focus and Configurationality: Papers from the 6th Groningen Grammar Talks*. John Benjamins, Amsterdam. 129–142. https://doi.org/10.1075/la.4.07kal

Kálmán C. György – Kálmán László – Nádasdy Ádám – Prószéky Gábor 1989. A magyar segédigék rendszere. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17: 49–103. https://real-j.mtak.hu/1141

Nádasdy, Ádám 1989a. Unstressed vowels today and tomorrow. In: Vadon, Lehel szerk., *Studies in English and American Culture. Proceedings of the Conference on English and American Studies*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger. 259–267.

Nádasdy, Ádám 1989b Consonant length in recent borrowings into Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 39: 195–213. https://real-j.mtak.hu/842/

Nádasdy, Ádám – Siptár, Péter 1989. Issues in Hungarian phonology: Preliminary queries to a new project. *Acta Linguistica Hungarica* 39: 3–27. https://real-j.mtak.hu/842/

Nádasdy, Ádám 1993a. Tenseness in the phonological system of British RP. *VIEWS: Vienna English Working Papers* 2: 45–61. https://archiv-anglistik.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/dep_anglist/weitere_Uploads/Views/views931.pdf

Nádasdy, Ádám 1993b. Unstressed and partially stressed syllables in English words. Kandidátusi disszertáció, MTA, Budapest.

Nádasdy, Ádám 1994. Partially-stressed syllables and "unstable" /ɪ/ in English. *The Even Yearbook* 1: 57–86. http://seas.elte.hu/w/!even/94na

Nádasdy Ádám – Siptár Péter 1994. A magánhangzók. In: Kiefer Ferenc szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 42–182. https://mersz.hu/kiefer-strukturalis-magyar-nyelvtan-2

Nádasdy Ádám – Kálmán László 1994. A hangsúly. In: Kiefer Ferenc szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 393–467. https://mersz.hu/kiefer-strukturalis-magyar-nyelvtan-2

Nádasdy, Ádám – Siptár, Péter 1998. Vowel length in present-day spoken Hungarian. *The Even Yearbook* 3: 149–172. http://seas.elte.hu/w/!even/98ns

Kálmán László – Nádasdy Ádám 1999. *Hárompercesek a nyelvről*. Osiris Kiadó, Budapest. http://seas.elte.hu/dokuwiki/!moderntalking/_media/hajnali.pdf

Nádasdy Ádám 2003. *Ízlések és szabályok. Írások nyelvről, nyelvészetről*. Magvető Kiadó, Budapest.

Nádasdy Ádám 2008. *Prédikál és szónokol. Újabb írások nyelvről, nyelvészetről, 2003–2007*. Magvető Kiadó, Budapest.

Nádasdy, Ádám 2013. "presume-tensing" and the status of weak /i/ in RP. In: Szigetvári, Péter szerk., *VLlxx: Papers Presented to László Varga on his 70th Birthday*. Tinta Kiadó, Budapest. 363–381. http://seas.elte.hu/vllxx/nadasdy.html

Nádasdy Ádám 2019. A magyar melléknevek többes száma. In: Kenesei István – Siptár Péter szerk., *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXXI. Fonológiai tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 167–185. https://real.mtak.hu/137810/

Nádasdy Ádám 2020. *Milyen nyelv a magyar?* Corvina Kiadó, Budapest.

Nádasdy Ádám 2024a. *Milyen nyelv az angol?* Corvina Kiadó, Budapest.

Nádasdy Ádám 2024b. *Szmoking és bermuda: Nyelvészeti írások*. Magvető Kiadó, Budapest.

Szigetvári Péter
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Nagy L. János 80 éves*

Köszöntőm keretéül egy jól ismert Weöres-idézetet választottam a Szembe-fordított tükrök című gondolatsorból: „Egyetlen ismeret van, a többi csak toldás: Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra” (Weöres Sándor, Egybegyűjtött írások. Magvető Kiadó, Budapest, 1970. 1: 614). Hányféle „létráról” beszélhetünk egy ember életében?

Első megközelítés: az élet-létra. Jubilánsunk a 80. fokára lép június 22-én, vagyis 1946-ban született, a 2. világháború utáni első békeévben, a mélykúti Nagy család harmadik fiaként (még egy kislány született). Általános iskoláit Mélykúton járta ki, középiskolába Kalocsára jelentkezett az I. István Gimnáziumba. Mint vidéki diák kollégiumban lakott, itt ismerte meg Békési Imrét, aki későbbi pályájának alakulásában és segítésében fontos szerepet játszott, és akiről 2021-ben megemlékező írásában Nagy L. János így vallott: „1961 májusának végén megismertem Békési Imrét. Kitűnt a nevelőtanárok közül: fiatal volt, kollégái kétszer idősebbek voltak nála. Nem volt szüksége arra, hogy felemelje a hangját.” (MNy. 2021: 228). Érettségi után Szegedre jelentkezett a József Attila Tudományegyetemre, és 1970-ben magyar–orosz szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1976-ig a kiskunhalasi Szilády Áron Gimnáziumban oktatott, s még ebben az évben pályázott a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékére. A létra fokain haladva: tanársegéd, adjunktus, docens, 1994-től főiskolai tanár, 1999-ben habilitált, és 2000-ben professzorrá nevezték ki. Az MTA doktora címet 2005-ben szerezte meg, 2016-ban pedig professzor emeritusként vonult nyugdíjba.

Milyen céljaink vannak, mit szeretnénk elérni, megfelelően használjuk-e a képességeinket, tehetségünket? Jubilánsunk igen tekintélyes „létrát” ácsolt magának.

Tanári munkáját röviden áttekintve: leíró magyar nyelvtani tárgyakat oktatott, de kezdetektől feladata volt a nyelvművelés, beszédtechnika, beszédművelés, retorika tanítása is. 2007-ig magyar szakos tanárjelölteket, a Szegedi Egyetem megalakulása után pedig tanítójelölteket, óvodapedagógus-jelölteket, alkalmazott nyelvész, ezenkívül nyelv- és beszédfejlesztő szakos hallgatókat tanított. Felkérésre oktatott a JATE Bölcsészettudományi Karán (1981/82, 2007/08); előadott és vizsgáztatott a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen (2004) és a szlovákiai Selye János Egyetemen (2008). Francia nyelven tartott előadást Belgiumban (UMH, Mons, 1996), Franciaországban (UMB, Strasbourg, 1999), a Fónagy Iván-konferencián Budapesten (Budapest Collegium, 1997). Erasmus-előadásokat tartott Nyitrán (2011, 2015), Kolozsvárt (2011, 2015). A Hungarológiai Központ francia nyelvű tervezetét készítette el Monsban (1996): az UMH szenátusa elfogadta a projektet. 1998/99-

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2026. május 5-i ülésén, az ELTE BTK-n. – Köszöntőmhöz felhasználtam Békési Imre írásának adatait: Nagy János hetvenedik születésnapjára. In: Prózától a líráig. Írások Nagy L. János tiszteletére. Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2016. 9–11.

DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.377

ben programfinanszírozási pályázata magyar tannyelvű középiskolákban működött (Kiskőrös, Kiskunhalas, Szeged, Zirc; Csíkszereda, Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy stb.).

Tudományos tevékenysége: első közleményeiben nyelvművelő és helyesírási témákat dolgozott föl, bölcsészdoktori értekezését (Tagadó nyelvi formák a KRESZ szövegében. JATE, Szeged) 1981-ben védte meg. Szintaktikai tárgyú cikkek[1] (Fekete lyukak? 1986; A *ha ki* kezdetű mellékmondatokról, 1992) után érdeklődése Weöres Sándor költői nyelve felé fordult. 1993-ban szerezte meg a nyelvtudomány kandidátusa címet (Ismétlések és értelmezések Weöres Sándor versszövegeiben), 1999-ben habilitált (JPTE, Pécs: Szavak és világok Weöres Sándor verseiben), 2005-ben az MTA doktora lett (A retorikus nyelvhasználat Weōres Sándor költészetében). 1990-től 2012-ig a Szemiotikai Szövegtan műhelyében, 1995-től 2008-ig az ELTE BTK-n működő stilisztikai kutatócsoportban dolgozott. Benkes Zsuzsával és Petőfi S. Jánossal Szövegtani kaleidoszkóp címmel (1996), Péntek Jánossal A kreatív nyelvhasználat és az iskola (2000) címmel közölt kötetet. Könyvet szerkesztett 1998-ban és 2011-ben Török Gábor (1929–1996) emlékére. Újabb Weöres-kutatásairól adott számot a Bóbita varázskönyve (2016) és a Weöres Sándor teremtő nyelvéhez (2019).

Itt álljunk meg egy kicsit a munkák felsorolásában! Ha végigolvassuk Nagy L. János elemzéseit, úgy érezzük, hogy teljesült Weöres Sándor kívánsága, amit összegyűjtött írásainak Köszöntőjében fogalmazott meg: „Célom nem a gyönyörködtetés (…). Mást akarok: eleven áramot sugározni, melytől megrázkódik az ösztön, érzelem, ész, képzelet, szellem, az egész lény, ne csak az ember olvassa a verset, a vers is az embert. (…) Birkózzék velem, mint kisgyerek az apjával, és a birkózásban erősödjék” (Weöres i. m. 7–8).

Vitathatatlan, hogy Jubilánsunk a nyelvi és nem nyelvi tényezők együtteseinek föltárásával, a logikai megközelítésekkel, és amit különösen érdemes kiemelni: a hangzás jelentésének elemzésével sokat tett Weöres költészetének megértetéséért és megéreztetéséért. Valóban „eleven áramot” sugároznak az elemzései. Retorikai megközelítése az alakzatkutatás számára is számottevő eredményeket hozott. Ezek között első helyre kívánkozik a nonverbális szövegrészek/szövegegészek bevonása a nyelvészeti elemzések kiegészítéséül (kandidátusi értekezés, 1993; habilitációra benyújtott kötet, 1998; A chiazmus gondolata és a szöveg chiazmusa, 2005, 2015).

A sorrendi megfordításokat építő alakzatok angol nyelvű tanulmányokban jelentek meg: Chiasme – a semiotic outline (2004); Linguistic, rhetorical and semiotic analyses of the language of Gospels (2005); s a szerző eljutott a beszédaktusok kereszteződő jelentéseihez: On the meaning of figurative word order (2014). Alakzati tanulmányainak kötete: Kereszteződő jelentések világában (2013). Újabb elemzésekben kutatta a regionális köznyelv mint vernakuláris változat szerepét a lírai szövegek alkotófolyamatában és befogadásában (2007, 2013, 2014). Weöres-kutatásainak összefoglalását 2014-ben Hullámok a Weöres tengerből című kötetében tette közzé.

A Szabadegyetem, Szeged sorozatban 2008-ban (Weöres Sándor nyelvi műhelyében) és 2013-ban („Meghalok születni”. Weöres Sándor 100. születésnapjára) tartott előadást, a szövegek a Szegedi Tudományegyetem weblapjáról letölthetők. De nagy sikerű előadásokat tartott Sebő Ferenccel együtt Weöres verszenéjéről 1995 és 1998 között: Kossuth Klub, SZOTE Klub, Rókusi Általános Iskola, Szeged stb.

[1] A publikációknál csak a címet és évszámot közöljük, az egyéb filológiai adatok elérhetők a Magyar Tudományos Művek Tárában: https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10009268.

Jelentős eredménye Nagy L. János Weöres-kutatásainak az is, hogy áttekintette a költői nyelv számítógépes feldolgozásának lehetőségeit (OTKA-támogatással, 1999 és 2002 között), egyben létrehozta a virtuális „editio princeps" változatot, az Egybegyűjtött írások IV. kiadásának (1986) közlésmódja alapján.

De foglalkoztatják egyéb témák is: Petőfi Sándor János szemiotikai textológiája és a művészetelmélet (2021), A teljesség és az explicitség igézetében. P. S. J. emlékezetére (2022); A szemiotikai textológiáról és a tanárképzésről (2022); Az utalószó működése az alárendelés elemzésében (2018); A kettős szillogizmus működése kanonikus szövegekben (2020); Deme László és a folytatás (2022); A relatív melléknevek szemantikájához (2025).

Külön is szólnunk kell a pályázatok révén (gyakran Benkes Zsuzsával, Békési Imrével, Rozgonyiné Molnár Emmával, Petőfi S. Jánossal együtt) szervezett számos konferenciáról, például: A kis herceg-konferencia (Szeged, 1996); Petőfi-olimpia (Kiskőrös, 2001); Tanügyi vezetők továbbképzése (Szeged, 1997, 1999, 2002); Tankönyvi szövegkonferencia (Szeged, 2005 stb.). 2003-ban a Magyar Írószövetségben Kalász Márton elnök segítségével szervezett Weöres-konferenciát. A Kodály-évfordulón pedig Szegeden Kodály Zoltán, a nyelvművelő címmel (szerkesztett anyagát a Magyar Nyelvőr közölte 2008-ban). A szegedi Weöres Sándor Általános Iskolában 2013-ban Dobos János igazgatóval együtt rendezte a Weöres Sándorról elnevezett iskolák találkozóját (a Sebő együttessel és Kalász Mártonnal), az NKA támogatásával. Ugyancsak 2013-ban Weöres-konferenciát szervezett az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Karon Ilia Mihálylyal, Máté Zsuzsával, Pál Józseffel, Sipos Lajossal, Szörényi Lászlóval, Tóth Péterrel a Tiszatáj és a JGYPK támogatásával.

Nagy L. János folyamatosan részt vesz a nyelvész kutatók tudományos minősítésében, PhD-értekezések, habilitációs védések, MTA doktora értekezések elbírálásában. Tanítványai közül többen kiemelkedő sikereket értek el.

Tankönyvcsaládot készített Kertész Józsefné és Palotásné Nagy Éva szakvezető tanárokkal Nyelv-szöveg-játék címmel 1992-től kezdve. A Tankönyvkiadó a tizenhárom és a tizennégy éveseknek szánt könyvet kiadta 1993-1994-ben. Elkészült a tizenöt, a tizenhat és a tizenhét éveseknek szóló anyag is, tanári segédkönyvvel együtt; ezek kiadására azonban a kiadónak már nem volt fedezete.

Jelentős mennyiségű lektorálást végzett: Árpás Károly Kalevipoeg-fordítása, Békési Imre több könyve, a Szemiotikai Szövegtan számos kötete, Rozgonyiné Molnár Emma könyve, román–magyar társalgási szótár, ábrázoló geometriai jegyzet; Szülőföldünk, Mélykút I–II, A Mélykúti Általános Iskola története stb.

Harmadik megközelítés: az emberség-létra. Az eddig elmondottak Jubilánsunknak alapvetően szakmai tevékenységéről adnak képet, egyéni teljesítményét bizonyítják, de az emberről kevésbé árulnak el valamit. Ahhoz azokat a cselekedeteket kell számba vennünk, melyekkel Weöres Sándor kérdésére is válaszolhatunk: „Jobb, ha lényéből ez sugárzik: Mit tudok adni?" Nagy L. János sokat adott önfeláldozóan idejéből, energiájából a jó cél érdekében. A tanárképzéshez kapcsolódó anyanyelvi mozgalmakra, versenyekre gondolok. Zsűrizett számos Szeged városi és Csongrád megyei általános iskolai és középiskolai versenyen (Kazinczy-versenyek, Édes anyanyelvünk verseny; helyesírási versenyek, Nyelvünkben élünk stb.). Napjainkig kiemelkedő szerepe van az 1988-tól kezdődően a középiskolai helyesírási verseny (1992-től Implom József Középiskolai Helyesírási Verseny) megalapításában és működtetésében: 2006-ig a zsűri titkára, azóta a zsűri

elnöke; 2006-tól az Implom József-díj kuratóriumának titkára. (Az Erkel Ferenc Gimnáziumban a Kárpát-medence legjobb középiskolásai vetélkednek február utolsó hétvégéjén, s ilyenkor a kísérő rendezvények által a magyar nyelvi kultúra egyik központjává lesz Gyula városa.) Nagy János a döntők eredményeit és az előadások szerkesztett szövegét kötetekbe, majd CD-kbe szerkesztve közölte 2008-ig. Az Implom József Középiskolai Helyesírási Verseny vezetéséről szóló összefoglalója: Harminc év a magyar helyesírásért (Erkel Ferenc Gimnázium, Gyula, 2018); A magyar nyelv testőrgárdája (2018); 2019-től Implom-verseny.hu címen tárhelyet működtet.

Másik nagy érdeme, amiért elismerés jár neki, hogy a magyar tannyelvű oktatás határainkon túli fórumain rendszeresen szerepel. Egyik megalapítója a Bolyai Nyári Akadémia magyar szakos továbbképzéseinek: Szentegyháza, 1993; Csíkszereda, 1994; Szentegyháza, 1995. A magyar nyelv napjain (AESZ) rendszeresen előad (Árkos, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Kolozsvár, Kovászna, Marosvásárhely, Nagybánya, Sepsiszentgyörgy, Szatmárnémeti, Székelyudvarhely, Szováta); írásai megjelennek a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények lapjain. Tizenöt éven át vett részt Kolozsvárt az Apáczai napok rendezvényein; Révai Miklós és Bartók Béla szülővárosában, Nagyszentmiklóson gyakran vesz részt ünnepségeken. Nyitrán Békési Imrével 1995-ben tartott előadást; Pozsonyban és Dunaszerdahelyen 2003-ban Benkes Zsuzsával együtt, Szabadkán pedig a Márai-napokon adott elő (1997). A határainkon túl működő pedagógusszervezetekkel folyamatos kapcsolata van: ők rendezik az Implom-verseny megyei és regionális döntőit.

Mindenképpen szólnunk kell a jubileumi köszöntésekről és megemlékezésekről, amelyek a munkatársai iránti tiszteletét, megbecsülését fejezik ki. Emberségének szép példái ezek: 2021. Békési Imre (1936–2021); Békési Imre nélkül (2021); Deme László száz esztendeje (2022); Deme László szellemi öröksége. Konferenciaszervezés (Budapest, Szeged) és kötetszerkesztés (2023); Fábián Pál szellemi öröksége (2024); Rozgonyiné Molnár Emma 90 éves (2024); Rozgonyiné Molnár Emma jubileumára (2025). Szathmári István száz esztendeje (2025).

Végül az emberség-létra körébe sorolom Jubilánsunk hobbiját, a kóruséneklést is: a Bartók Béla kórussal megnyerték az arezzói nagydíjat 1987-ben; bulgáriai, velencei, firenzei, franciaországi, lengyelországi, japán, angliai koncerteken vettek részt; rádió- és tévéfelvételek készültek a hazaiak mellett Marseille-ben, Nizzában, Sapporóban, Tokióban, Kölnben, Cardiffban. A jó hallás Weöres Sándor költészetének vizsgálatához is kellett. Mondhatjuk: nincsenek véletlenek.

Munkáját 1985-ben miniszteri dicsérettel, 1996-ban A magyar felsőoktatásért emlékplakettel, 1999-ben Pro luventute emlékplakettel, 2009-ben Lőrincze Lajos-díjjal, 2016-ban Pro Educatione-díjjal, majd professor emeritus címmel ismerték el, 2024-ben „Gyula városért” kitüntetést vehetett át.

Köszöntésemet Weöres Sándor-idézettel kezdtem, ezzel is zárom. Szintén a Szembefordított tükrök című gondolatsorban olvashatjuk: „Egyetlen parancs van, a többi csak tanács: igyekezz úgy érezni, gondolkozni, cselekedni, hogy mindennek javára legyél”. Nagy L. János életével, munkájával betartotta ezt a parancsot. Isten éltesse jó egészségben, legyen még minél több fok az élet-létráján, és sok erőt kívánunk a további alkotómunkához!

B. Fejes Katalin
Szegedi Tudományegyetem

Korompay Klára 80 éves*

Kedves Klári! Tisztelt Hallgatóság!

Korompay Klára 80 éves, talán másoknak is olyan furcsa ezt hallani, mint nekem. Hiszen aki ennyire fáradhatatlan munkában és kedvességben, arról nem gondolnánk, hogy már 80 éves. Pedig eljött ennek a szép ünnepnek is a napja, ami lehetőséget teremt arra, hogy átgondoljuk, mit jelent számunkra az ünnepelt személye.

Engedjék meg, hogy eltérjek a köszöntők hagyományosabb formájától, és ne életútjának állomásait egyenként felsorolva köszöntsem Korompay Klárát. Hiszen egyfelől nálam ő ezt úgyis jobban tudja, másfelől azt hiszem, a 80. születésnap köszöntésénél már nem is szükséges felsorolnunk ezeket a pontokat, mivel mind az itt egybegyűltek, mind a szélesebb szakmai plénum is tisztában van vele (gondoljunk csak a Klárisokban publikált összegzésre: Csiszár–Darvas 2011). Szeretnék hát arról beszélni, mit jelent számomra, illetve sokak számára Klári személye.

Korompay Klárát többekhez hasonlóan hallgatóként ismertem meg. Az ELTE Magyar szakának Nyelv- és beszédtudomány minorján tartott egy kurzust a nyelvemlékek témájában. Ha röviden kellene összefoglalnom azt, hogy milyen oktató és milyen hatással van a hallgatóira, akkor már ennek az egy kurzusnak az alapján is pontos képet adhatok. Vannak oktatók, akik megtanítják, mik azok a nyelvemlékek, vannak, akik megtanítják, hogyan kell elemezni azokat. Korompay Klára megtanít szeretni a nyelvemlékeket. S hogy ezt példával is szemléltessem, visszatérnék egy rövid történet erejéig az imént említett kurzushoz. Mint minden egyetemi órán a hallgatók összetétele itt is igen vegyes volt, több kollégámról pedig jól tudtam, hogy finoman szólva nem kedveli a történeti tárgyakat. Nagyon megdöbbentem ezért egy közös beszélgetés során, amikor a hallgatók miközben jól kitárgyalták oktatóikat és óráikat, elkezdtek lelkendezni Klári kurzusáról. Megkérdeztem, hogyan lehet, hogy míg a többi diakrón tárggyal ennyire hadilábon állnak, ezt az órát szeretik. A választ nem felejtettem el azóta sem: „hozzá [ti. Klárihoz] jó órára járni, annyira szereti, amit tanít.” Elmagyarázták, hogy az a lelkesedés, amivel a tanárnő beszél minden nyelvemlékről, annyira megragadja őket óráról órára, hogy bár a történeti tárgyakat nem kedvelik, de hozzá szeretnek bejárni a kurzusra. Egyikük még azt is kifejtette, hogy soha nem kedvelte a vallási műveket, azonban az a szeretet, ahogyan Klári az Énekek énekéről beszél, óhatatlanul átragad rá, s azon kapta magát, hogy egy olyan művet elemez élvezettel, amelyet korábban elolvasni sem akart. Szintén ehhez a kurzushoz kapcsolódik még egy eset, amin keresztül – úgy hiszem – még jobban megismerhetjük Korompay Klárát mint oktatót. A kurzus fő feladata a nyelvemlékelemzés volt, a feldolgozandó nyelvemlék kiválasztásában a konzultáció mellett hallgatóit egy javaslati listával is segítette, többünk innen választott. Az ajánlás igen gazdag volt: kódexeket, misszíliseket, nyomtatványokat, töredékeket stb., röviden a klasszikus nyelvtörténet hagyományos anyagát tartalmazta. Egy csoporttársam mégsem találta a „neki való” nyelvemléket. Talán általános tapasztalatunk, hogy ilyenkor a legtöbb esetben marad a listáról való választás, a felsorolt művek közül, azonban Klári felajánlotta, hogy amennyiben a tematikához és korszakhoz il-

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2026. június 9-i ülésén, az ELTE BTK-n.

DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.381

leszkedő szöveget talál a hallgató, hozhatja nyugodtan. Hiszen a cél nem egy adott mű feldolgozása, hanem a nyelvemlékek elemzése és a közös gondolkodás. Így kerültek be a ráolvasások az órára, s csoporttársam, aki már rég messze jár a nyelvtudományoktól, a mai napig emlegeti azt a pozitív élményt, amit egykori tanárnője rugalmassága jelentett neki. Ahogy ő mondta: „nem kényszerített a kötelező keretek közé, hanem engedett szabadon gondolkozni, ami számomra egyet jelent az egyetemi léttel". Úgy gondolom ez a fajta kreatív rugalmasság nem kizárólag oktatóként jellemzi, hanem egész lényének sajátja; azt hiszem, ezt azok a kollégák is alátámaszthatják, akik kutatóként ismerik őt.

Korompay Klárától ugyanis kutatóként is sokat tanulhatunk. Az egyik olyan erény, amelyet példája nyomán sajátíthatunk el, az a tisztelet. Ha valaki felidéz egy szakmai beszélgetést vele, akkor ez az egyik legelső dolog, ami eszébe juthat arról, hogyan említi egykori tanárait, kollégáit vagy a nyelvtudomány egy-egy alakját. Gondoljunk a híres Kruzsokra, amit gyanítom, sok fiatal kollégához és tanítványához hasonlóan én is Klári történeteiből ismerek. A Kruzsok asztaltársaságára, különösen „Pais és Bárczi tanár urak" alakjával, akiket munkásságukért mélyen megbecsült és elismert, személyiségükért pedig szeretettel gondol rájuk. A tiszteletet azonban nemcsak egykori mestereinek és kollégáinak adja meg, hanem minden személynek, beleértve vitapartnereit is. Számomra ebből leginkább maradandó az, ahogyan Szabó Flórist említi (Huszita-e a Huszita Biblia kérdéskör [Szabó 1989; Korompay 2006, 2015, 2017]). Nem hagyományos „vitájuk" során Klári kifejtette nézeteit a Huszita Biblia eredetével kapcsolatban, miközben mélyen elismerte a másik fél tudását, szakmai felkészültségét, átgondolta az érveket, amelyeket Szabó felhozott, majd egy egészséges kritikát megfogalmazva cáfolta azokat. A témához kötődő publikációi mellett volt szerencsém több ízben is hallani erről. Az ilyen beszélgetések során pedig nemcsak arról győződhettem meg, hogy milyen tisztelettel bánik a szakmával, hanem azt is megfigyelhettem, hogy mennyire felkészült egy-egy ilyen vita vagy kölcsönös eszmecsere során. Hiszen legyen szó konferenciáról, tanulmányokról, kerekasztal-beszélgetésekről, ő soha nem vitatkozni ül le, hanem a közös együtt gondolkodás céljával, olyan helyzetekben is, amikor nem ért egyet esetleg másokkal, mert ahogy tőle hallhattam, ebben látja a tudomány előrehaladásának lehetőségét. Ezt a szemléletet pedig a tanítás és a közös munka során a fiatalabb generációnak is igyekszik átadni, mint ahogyan azt tanúsíthatja 7 fokozatott szerzett, 4 abszolvált doktori és számos más hallgatója.

A másik sajátosság, amit megtapasztalhatunk Korompay Klára munkamódszeréről, az a végtelen precizitás, amellyel dolgozik. Úgy hiszem, hogy egyetemi kollégái mellett ezt megerősíthetik azon kutató- és munkacsoportok tagjai is, akikkel az elmúlt évtizedekben dolgozott és dolgozik, hol a projekt egyik vezető kutatójaként, hol tanácsadóként – gondoljunk például a kódexkiadásokban betöltött szerepére (l. Reményi–Oszkó–Korompay 2000; Abaffy Cs.–Abaffy E.–Madas–Korompay 2004; Kovács–Korompay 2007; Haader–Kocsis–Korompay–Szentgyörgyi 2014). Hasonlóképpen vélekedhetnek róla azok is, akik valamilyen testületben kaptak lehetőséget a vele közös munkára; hogy csak egyet emeljek ki a köszöntés apropóján: a Magyar Nyelvtudományi Társaságban a Megemlékezési Bizottság vezetését vállalta. Minden tagtársunk elmondhatja, hogy bármely feladatról legyen szó, Korompay Klára alaposságára mindig számíthatnak a vele együtt dolgozók, akkor is, ha az egy tudományos kérdés vagy akár az imént említett bizottságban egy köszöntés. Aki dolgozott már együtt Klárival, az egyetért abban, hogy mind a kutatásban, mind az oktatásban, mind egyéb feladataiban figyelme a legapróbb részletekre is kiterjed. Elvárja

a pontosságot, magától éppúgy, ahogy a vele dolgozóktól, s ha kell, határozott kritikát fogalmaz meg a közös cél elérése érdekében. S ha a fentiek mellett valaki további tanúságtételt keresne precizitásáról, annak ajánlanám azt a 172 művet, amelyet az MTMT jegyez tőle (nem beszélve azokról, amelyekben segítő, tanácsadó szerepet töltött be). Itt szeretném megjegyezni, hogy ez a szám nem végleges. Kiindulva abból, hogy az elmúlt időszakban évente legalább két publikációja jelent meg, úgy hiszem, nem egy megpihenő alkotóval van dolgunk, és még számos publikációban hív minket közös gondolkodásra.

Végezetül szeretnék még egy apró történetet megosztani, amely nem tudományos jellegű, ugyanakkor úgy hiszem, szintén része Klári egyéniségének, s talán örömmel hall róla. Minél több évet tölt egy hallgató az egyetemen, annál többet tud meg oktatói hátteréről is. Ilyen információ volt Korompay Klára külföldi, franciaországi oktatói és tudományos munkája. (Életrajzában: 11 év oktatómunka franciaországi egyetemeken [Bordeaux 3, Paris 3]. A párizsi Egyetemközi Hungarológiai Központ igazgatóhelyettese [1994–1997].) Habár nem szokatlan, hogy az ELTE oktatói külföldön is dolgoztak kutatóként vagy oktatóként, Franciaországról hallva hallgatói többségében ez egyfajta plusz tiszteletet ébresztett. Mégsem szakmai az a reakció, amiről a történet szól. Miután egy társamnak elmeséltem ezt az érdekességet Kláriról, azt mondta: „Most már mindent értek". Érdeklődtem, hogy mi volt az, amit így az önéletrajz alapján megértett: valamelyik tudományos mű, a nyelvtudás foka, a francia műveltségi ismeretek? Kiderült, hogy teljesen másról van szó, hallgatótársamnak ugyanis Klári öltözködése tűnt fel a kezdetektől. Körülbelül úgy jellemezte, hogy mindig van benne egy finom elegancia, harmónia nemcsak kifejezetten a szettben, hanem a személyiségben. Ezt kollégám a „francia hatásnak" nevezte; ezzel nem más tanárnőket vagy hallgatótársakat akart minősíteni, hanem azt a tulajdonságát tanárnőjének, hogy megjelenéséből mindig árad egy nyugodt összhang. S valóban, valljuk be, ez a szép jellemzés ugyanúgy elmondható Kláriról, mint a korábbi, tudományt érintők.

Hogy összegezhetnénk hát a köszöntő végén, mit jelent számunkra az ünnepelt? Korompay Klára a tudás, a kedvesség, a lelkesítés, az az ember, akinek mindig van egy mosolya, pár bíztató szava, egy hasznos (szakmai) tanácsa mások számára, akivel éppúgy el lehet merülni az ómagyar kor grammatikai finomságainak elemzésében, mint könnyedebb témákban, s minden beszélgetés után úgy érzi az ember, hogy gazdagabb lett általa valamivel.

Sokunk nevében mondom: köszönöm az eddigi beszélgetéseket, és remélem, hogy számos hasonlóban lesz még részem Veled. Isten éltessen!

Hivatkozott irodalom

Abaffy Csilla – Abaffy Erzsébet – Madas Edit – Korompay Klára 2004. *Pozsonyi kódex 1520. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssekkel és jegyzetekkel.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press, Budapest.

Csiszár Gábor – Darvas Anikó szerk. 2011. *Klárisok – Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.

Haader Lea – Kocsis Réka – Korompay Klára – Szentgyörgyi Rudolf 2014. *Apor-kódex: 15. század első fele, 15. század vége és 1520 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel.* Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest–Sepsiszentgyörgy.

Korompay Klára 2006. Helyesírás-történet, művelődéstörténet: két tudományág dialógusa, különös tekintettel a huszita helyesírásra. *Magyar Nyelv* 102: 204–209.

Korompay Klára 2015. Gondolatok egy régi-új vitához: az ún. Huszita Biblia eredetének kérdésköre. In: Bárth M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 79–88.

Korompay Klára 2017. Egy nyitott kérdés több tudományterület metszéspontjában: az ún. huszita biblia. In: Mészáros Andor – Kovács Eszter szerk., *Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben.* Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány. Budapest–Esztergom. 53–63.

Kovács Zsuzsa – Korompay Klára 2007. *Tihanyi-kódex, 1530-1532. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssekkel és jegyzetekkel*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

MTMT = Magyar Tudományos Művek Tára. Korompay Klára adatlapja: https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10007140 (utolsó letöltés ideje 2026. 06. 19.)

Reményi Andrea – Oszkó Beatrix – Korompay Klára 2000. *Peer-kódex*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Argumentum Kiadó, Budapest.

Szabó Flóris 1989. Huszita-e a Huszita Biblia? Bírálat és útkeresés. *Irodalomtörténeti Közlemények* 93: 118–126.

Kocsis Zsuzsanna
ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont

Számunk szerzői

Dr. Alberti Gábor, Pécsi Tudományegyetem, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyelvtudományi Tanszék, Generatív Nyelvészet a Szinkrón és Diakrón Nyelvleírásban Kutatócsoport, alberti.gabor@pte.hu – Dr. Cser András, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Angol-Amerikai Intézet, Elméleti Nyelvészet Tanszék; ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont, cser.andras@btk.ppke.hu – Dr. Diény Hajnalka, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi és Néprajzi-Antropológiai Intézet, Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, hajnalka.dimeny@ubbcluj.ro – Dr. Farkas Judit, Pécsi Tudományegyetem, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyelvtudományi Tanszék, Generatív Nyelvészet a Szinkrón és Diakrón Nyelvleírásban Kutatócsoport, farkas.judit2@pte.hu – Dr. B. Fejes Katalin, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék, bfejes46@gmail.com – Dr. Ferenczi Gábor, Magyarságkutató Intézet, ferenczi.gabor@mki.gov.hu – Dr. Forgács Tamás, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, forgacs.tamas@szte.hu – Dr. Kocsis Zsuzsanna, ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont, Lexikológiai Intézet, Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézet, kocsis.zsuzsanna@nytud.hu – Dr. Korompay H. János, ELTE HTK Irodalomtudományi Intézet, korompayhj@gmail.com – Dr. Korompay Klára, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, korompay.klara@btk.elte.hu – Dr. Kresztyankó Annamária, Maimonidész Zsidó Általános Iskola és Gimnázium, kresztyanko.annamaria@zsidogimnazium.hu – Dr. Pléh Csaba, Közép-európai Egyetem, Kognitív Tudományi Tanszék, vispleh@ceu.edu – Dr. Rácz Péter, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Természettudományi Kar, Kognitív Tudományi Tanszék, racz.peter.marton@ttk.bme.hu – Dr. Rebrus Péter, ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont; ELTE BTK Filozófia Intézet, ELTE–NYTK Kihelyezett Elméleti Nyelvészeti Központ, rebrus@nytud.hu – Dr. Sebestyén Zsolt, Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, sebestyen.zsolt@nye.hu – Dr. Szabó T. Annamária Ulla, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, szabotannamaria@btk.elte.hu – Dr. Szigetvári Péter, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Angol–Amerikai Intézet, Angol Nyelvészet Tanszék, szigetvari@elte.hu – Dr. Zoltán András, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Ukrán Filológiai Tanszék, zoltand@staff.elte.hu.